

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ALTI YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN BAKIŞ AÇISI ALMA BECERİLERİ  
İLE ANNE BABALARIN EMPATİK BECERİLERİNİN İNCELENMESİ**

**Vuslat OĞUZ**

**EV EKONOMİSİ (ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ) ANABİLİM DALI**

**ANKARA  
2006**

**Her hakkı saklıdır**

## ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

### ALTI YAŞ GRUBUNDAKİ ÇOCUKLARIN BAKIŞ AÇISI ALMA BECERİLERİ İLE ANNE BABALARIN EMPATİK BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Vuslat OĞUZ

Ankara Üniversitesi  
Fen Bilimleri Enstitüsü

Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL

Bu araştırma, altı yaş grubundaki çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerilerinde çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, öğrenim düzeyinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek; çocuğun cinsiyetinin, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, ailedeki çocuk sayısının, anne-baba yaşının, kardeş sayısının, doğum sırasının ve öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik becerilerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek, çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma beceri düzeyleri ile anne-babaların empatik beceri düzeyleri arasında ve annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacı ile planlanmıştır. Araştırmaya Ankara il merkezinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, bağımsız anaokullarına devam eden, altı yaş grubunda olan gönüllü olarak araştırmaya katılan 100 çocuk ve bu çocukların annesi-babası dahil olmak üzere 300 kişi dahil edilmiştir. Araştırmada “Kişisel Bilgi Formu”, “Bakış Açısı Alma Testi”, “Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu)” kullanılmıştır. Elde edilen veriler “t-testi”, “Tek Yönlü Varyans Analizi”, “Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi” ile değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda; çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, öğrenim düzeyinin çocuğun bakış açısı alma becerisi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Baba kardeş sayısının baba empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu saptanmıştır ( $P<.05$ ). Anne öğrenim düzeyi annelerin ve babaların empatik beceri puanları üzerinde .01 ve .05 düzeylerinde anlamlı farklılık yaratmıştır. Korelasyon katsayısı önemlilik testi sonucunda çocukların bakış açısı alma becerileri ile annelerin ve babaların empatik beceri düzeyleri arasında ilişkinin önemli olmadığı bulunmuştur ( $P>.05$ ). Ayrıca annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasındaki önemli bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir ( $P>.05$ ).

Araştırma sonucunda, anne-babalara ve çeşitli kuruluşlara bazı öneriler getirilmiştir.

**2006, 120 sayfa**

**Anahtar Kelimeler:** Okul öncesi dönem çocukları, bakış açısı alma becerisi, empati

## ABSTRACT

Master Thesis

### INVESTIGATION OF PERSPECTIVE TAKING SKILLS OF SIX YEARS OLD CHILDREN AND EMPHATIC SKILLS OF THEIR PARENTS

Vuslat OĞUZ

Ankara University  
Graduate School of Natural and Applied Sciences  
Department of Home Economics (Child Development and Education)

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL

In this research, it was aimed to determine whether there were a significant difference on the ability of perceptual, cognitive, emotional perspective taking of children in six year age of group by taking into account sexuality of child, sibling number, birth order, duration of attending the nursery schools, age of parents, education level of parents and, whether there were a significant difference on the empathetic skills of parents by taking into account sexuality of child, birth order, duration of attending the nursery schools, child number in house, age of parents, sibling number, birth order and education level and, whether there were a significant relationship between the ability of perceptual, cognitive, emotional perspective taking of children and the empathetic skill levels of their parents and between empathetic skill levels of mothers and empathetic skill levels of fathers. In the study, three of forms were conducted; namey: "Individual Information Form", Perspective Taking Test, Empathic Skill Inventory-B Form. All of datas were evaluated with T-Test, One Way Analysis of Variance, Correlation Coefficient Significant Test. 300 persons with 100 children in six year age group who are attending the nursey schools of Ministry of education and their mothers and fathers have been included in the research.

As a conclusion; sexuality child, sibling number, birth order, duration of attending the nursery schools, ages of parents, education of parents were not found statistically significant on the perspective taking. Sibling number of father were found significant difference on the empathetic skill levels of father ( $P < .05$ ). Education level of mother were found significant differences on empathetic skill levels of parents on the levels of .01, .05 ( $P < .01$ ,  $P < .05$ ). As a result of, Correlation Coefficiens Significant Test it is found that there were no statistically significant relation between perspective taking levels taking skills and empathetic skills of parents ( $P > .05$ ). Also, it is determined that there were no significant relation between empathetic skill levels of mothers and empathetic skill levels of fathers ( $P > .05$ ).

As results research, suggestion were made to parents and also to various organizations.

**2006, 120 pages**

**Key Words:** Preschool children, perspective taking skill, empathy

## TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında birçok öneri ve bilimsel yaklaşımları için, motivasyonumu ve çalışma şevkimi arttırdığı, büyük bir özveri ile bana çok büyük destek olduğu için, düşüncelerime değer verdiği, öğrenme ve araştırma isteğimi daha çok arttırdığı için, bilime önem verdiği ve bu yolda titizlikle çalıştığı için, benim için çok değerli bilgilerini, kaynaklarını ve fikirlerini benimle paylaştığı, pozitif yönü ile hep çıkılacak olumlu bir yol olduğunu bana hatırlattığı için, akademik çalışmalarında yanında bana da yer verdiği için, büyük bir titizlik ve sabırla bana katkıda bulunan ve beni yönlendiren hayat danışmanım, çok değerli hocam, bilim insanı, Sayın Doç. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL size yürekten ve sonsuz teşekkür ederim.

Araştırmam aşamasında “Bakış Açısı Alma Testi”ni kullanmama izin verdiği ve bu konuda beni bilgilendirdiği için, kaynakları ile bana destek olan Araş. Gör. Yeliz AKIN’a çok teşekkür ederim. Verilerimin analizinde değerli bilgilerini benimle paylaştığı için Araş. Gör. Müdriye YILDIZ BIÇAKÇI’ya çok teşekkür ederim. Araştırmam süresince, verilerimin analizinde ve yorumlanmasında, çevirilerimde daima desteğini gördüğüm sevgili ablam TÜİK Uzm. Yard. Melike OĞUZ’a yürekten teşekkür ederim. Değerli arkadaşlarım Araş. Gör. Meltem SOYDAN’a ve Ruhan ALTAN’a çalışmamın çok sıkıntılı dönemlerinde yanımda oldukları ve çevirilerime yardımcı oldukları için sonsuz teşekkürler.

Araştırma verilerimin toplanması sırasında, bana yardımlarından dolayı Atatürk Anaokulu, Dr. Ufuk Ege Anaokulu ve Batıkent Anaokulu yöneticilerine, öğretmenlerine ve çok değerli miniklerine teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak tüm yaşantım boyunca beni destekleyen, maddi–manevi yardımlarını esirgemeyen, sevgili annem Selma OĞUZ’a ve sevgili babam M. İlyas OĞUZ’a hep yanımda ve benimle var oldukları için yürekten teşekkür ederim.

Vuslat OĞUZ  
Ankara, Mart 2006

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	v
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL TEMELLER.....	3
2.1 Empatinin Tanımı ve Önemi.....	3
2.2 Empati İle Karışan Kavramlar.....	8
2.3 Empatinin Sınıflandırılması.....	11
2.4 Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama.....	14
2.5 Empatinin Sosyal, Psikolojik ve Gelişimsel Temeli.....	19
2.6 Empatinin Gelişimi.....	21
2.7 Empatinin Algısal, Bilişsel, Duygusal Boyutları.....	29
2.7.1 Algısal bakış açısı alma boyutu.....	31
2.7.2 Bilişsel bakış açısı alma boyutu.....	31
2.7.3 Duygusal bakış açısı alma boyutu.....	32
2.8 Empati Eğitimi ve Teknikleri.....	32
3. KAYNAK ARAŞTIRMASI.....	36
4. MATERYAL VE YÖNTEM.....	50
4.1 Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi.....	50
4.2 Veri Toplama Araçları.....	51
4.2.1 Kişisel Bilgi Formu (EK).....	51
4.2.2 Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu).....	51
4.2.3 Bakış Açısı Alma Testi.....	52
4.2.3.1 Algısal Bakış Açısı Alma Testi.....	52
4.2.3.2 Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi.....	53
4.2.3.3 Duygusal Bakış Açısı Alma Testi.....	54
4.3 Veri Toplama Yöntemi.....	55
4.4 Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi.....	57
4.4.1 Verilerin değerlendirilmesi.....	57
4.4.2 Verilerin analizi.....	57
5. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	59
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	108
KAYNAKLAR.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	120

## ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1 Aşamalı empati sınıflaması.....	12
Şekil 2.2 Çatışmalı, çatışmasız ve empatik iletişimde bilgi aktarımı ve yalnızlık.....	14
Şekil 2.3 Empatik anlayışın ve empatiden kaynaklanan yardım davranışının mekanizması.....	17
Şekil 2.4 Kişiler arası empatik iletişim.....	17

## ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 5.1	Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetine, doğum sırasına, anaokuluna devam süresine ve kardeş sayısına ilişkin dağılımları.....	60
Çizelge 5.2	Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımları.....	61
Çizelge 5.3	Araştırmaya dahil edilen babaların yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımları.....	62
Çizelge 5.4	Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetlerine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	63
Çizelge 5.5	Araştırmaya dahil edilen çocukların kardeş sayısına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	65
Çizelge 5.6.	Araştırmaya dahil edilen çocukların doğum sırasına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	68
Çizelge 5.7	Araştırmaya dahil edilen çocukların anaokuluna devam süresine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	70
Çizelge 5.8	Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	72
Çizelge 5.9	Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	74
Çizelge 5.10	Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	76
Çizelge 5.11	Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	78
Çizelge 5.12	Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının cinsiyetine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	80
Çizelge 5.13	Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının doğum sırasına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	82
Çizelge 5.14	Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının anaokuluna devam süresine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	84
Çizelge 5.15	Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların ailedeki çocuk sayısına	

	göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	86
Çizelge 5.16	Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	88
Çizelge 5.17	Araştırmaya dahil edilen annelerin kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	91
Çizelge 5.18	Araştırmaya dahil edilen annelerin doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	93
Çizelge 5.19	Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	95
Çizelge 5.20	Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin Ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	97
Çizelge 5.21	Araştırmaya dahil edilen babaların kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	99
Çizelge 5.22	Araştırmaya dahil edilen babaların doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları.....	101
Çizelge 5.23	Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları.....	103
Çizelge 5.24	Araştırmaya dahil edilen çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ve anne-babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ait Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları.....	105



## 1. GİRİŞ

Kişiler arası iletişim, temel olarak duygu ve düşünce alışverişini gerçekleştirme eylemidir. Burada ana öge anlatmaktır. İletişimi kuran ve başlatan kişi kendisini, duygu ve düşünce dünyasını, ilişkilerini, ilişkilerinin kendisindeki karşılıklarını açıklamak ve karşısındakine iletmek ister. Kişilerin anlatma eylemlerinin iletişim açısından amacı anlaşılmasıdır (Baltaş ve Baltaş 1999).

İletişimin temel taşları ailede atılmaktadır. Anne-babanın ve ailedeki diğer bireylerin çocukla olan iletişimi ve etkileşimi çocuk açısından çok önem taşımaktadır. Bu nedenle, anne ve babaların çocukları ile doğumlarından itibaren sağlıklı bir iletişim kurmaları gerekmektedir. Anne, baba ve çocuk üçgeninde, tarafların duygu ve düşüncelerini birbirlerine aktarmaları ve başarılı bir diyalog kurabilmeleri ailedeki tüm bireylerin birbirini anlamasını kolaylaştırır (Cüceloğlu 1993, Yavuzer 2002).

İletişimin önemli öğelerinden biri empatidir. Ailede empatik iletişim kurmak çok önem taşımaktadır. Anne-babalar, empatik iletişim kurarak çocuklarını anladıklarını ve onlara değer verdiklerini hissettirirler, çocuklarına güvendikleri mesajını verebilirler. Empatik iletişim kurarak daha sağlıklı bireylerin yetişmesine yardımcı olunabilir. Annelik empatisi içgüdüsel sezgileri içermektedir ve annenin çocuğun ne yapmak istediğini anlamasını sağlamaktadır. Aynı durum baba için de söz konusudur. Erkeklerde varolan içgüdüsel sezgi gücü babanın, kendi çocuğuna olduğu gibi diğer çocuklara da empatik tepkiler verebilmesini sağlamaktadır (Geçtan 1984).

Empati, günlük yaşamın hemen her kesiminde, tüm insan ilişkilerinde, insanları birbirlerine yakınlaştırma, iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiklerini hissederler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma, önem verilmek, bireyi rahatlatmaktadır ve insanın kendisini iyi hissetmesini sağlamaktadır. Empati, sadece kendisiyle empati kurulana yararı olan bir etkinlik değildir; empati, empatiyi kuran kişi için de çok önem taşımaktadır. Empatik beceri ve empatik eğilimleri yüksek

olan, bu nedenle de diğer insanlara yardım eden kişilerin çevreleri tarafından sevilme olasılıkları artmaktadır.

Empati gelişimi çocukluktan itibaren çeşitli evrelerden geçerek olmaktadır. Empati gelişimi birdenbire olmamakta, yıllar ilerledikçe gelişmektedir. Empatinin bir alt boyutu olan bakış açısı alma becerisi algısal (diğer kişinin bakış açısını fark etme), bilişsel (diğer kişinin ne dūřündūđünü fark etme) duygusal (diğer kişinin yaşamakta olduğu duyguların neler olduğunu fark etme) ğelerden oluşmaktadır. Çocuklukta bakış açısı alma becerisi sosyal açıdan ele alındığında, çocuğun sağlıklı ebeveyn tutumlarına ve eğitimci tutumlarına ihtiyacı olduğu ve empatik ortamın ocuk için oluşturulmasının önemli olduğu görülmektedir (Kurdek and Rodgon 1975, Pervin 1989, Moore 1990, Baltař ve Baltař 1993, Voltan-Acar 1994, Gander ve Gardiner 1995, Dökmen 2004).

ocukta bakış açısı alma becerisinin anne ve babanın empatik beceri düzeyinden etkileneceği dūřnldđnden, bu araştırmada, altı yař grubundaki çocukların bakış açısı alma becerileri ile anne babaların empatik becerilerinin incelenmesi planlanmıştır. Bu dūřnceden hareketle araştırmada, bazı değişkenlerin çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerileri ile anne-babaların empatik becerilerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek ve çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerileri ile anne-babaların empatik becerileri ve annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.

## 2. KURAMSAL TEMELLER

### 2.1 Empatinin Tanımı ve Önemi

Empati kavramı literatürde ilk olarak 1897 yılında Alman psikolog T. Lipps tarafından “einführung” olarak ortaya atılmıştır. T. Lipps tarafından bir insanın karşısındaki bir nesneye, örneğin bir sanat eserine yansıtması, kendini onun içinde hissetmesi ve bu yolla o nesneyi kendi içine alarak, özümseyerek anlaması süreci olarak tanımlanan “einführung” kavramı, 1909 yılında, Titchener tarafından eski Yunanca’daki “empathia” teriminden yararlanarak İngilizce’de “empathy” olarak tercüme edilmiştir. Yunanca “empathia” kelimesi, bir kişinin duygusal deneyimini aktif bir şekilde anlamak şeklinde ifade edilmiştir (Ünal 1972, Wispe 1986, Tanrıdağ 1992, Akt. Eroğlu 1995, Davis 1996, Dökmen 2004).

Empati kavramı psikolojik ve sosyolojik açıdan çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Batson tarafından empati konusu psikolojide üç safha içinde incelenmiştir. Buna göre;

- a. 1950 yılının sonlarına kadar empati bilişsel bir kavram olarak ele alınmış, özellikle 1950’li yıllarda empati, karşısındaki insanı tanımak, kendini onun yerine koyarak onu anlamak, onun özellikleri hakkında bilgi edinmek olarak kullanılmıştır.
- b. 1960’li yıllarda ise empatinin bilişsel yanı sıra duygusal yönünün de olduğu belirtilmiş, insanın karşısındakini anlaması kadar onun hissettiği duyguların aynısını hissedebilmesinin de empati kurmak için şart olduğu ileri sürülmüştür.
- c. 1970’li yıllarda ise bireyin belirli bir duygusunu anlamaya ve bu duyguya uygun karşılık vermeye “empati” denilmiştir. Bu noktada önemli olan karşıdaki kişinin ne hissettiğidir, onun duygularıdır (Dökmen 1988).

Rogers’a (1983) göre “empatik olmak veya empati durumu, bir kişinin içsel referans çerçevesini doğru olarak algılamak, onun duygusal unsurlarını ve anlamlarını kendisi

imiş gibi yaşamak ve bu “imiş gibi” olma koşulunu mutlaka yerine getirmektir”. Rogers’a göre empatik olabilmek bir tür sosyal duyarlılığa sahip olabilmektir ve sosyal duyarlılık bir kişilik özelliğidir, herkeste bulunmaz. Bu özelliğe sahip olan kimseler empati eğitimi ile bunu daha da geliştirebilirler. Empatik olan bir kimse çevresindeki insanlarla olan ilişkilerinde onların tepkilerine karşı duyarlıdır. İlişkilerdeki olumlu ve olumsuz bütünleşmeleri algılayabilir, bir çatışma durumunda istenmeyen davranışı görebilir, aile içi ilişkilerin niteliğini ince ayrıntıları ile tanımlayabilir (Dökmen 2004). Rogers’ın empati anlayışına göre, bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletme süreci empati kavramının temelini oluşturmaktadır. Empati, ölçülebilen ve uygun eğitimle geliştirilebilen bir iletişim becerisidir. Rogers’ın empayi tanımı üç temel öğeden oluşmaktadır. Birincisi, empati kuracak kişi, kendisini karşısındaki kişinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısından bakmalıdır. İkincisi; empati kurulan kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamalıdır. Üçüncüsü; empati kuran kişinin zihninde oluşan empatik anlayışı empati kurulan kişiye iletebilmelidir (Dökmen 1990, 2004).

Clark (1980), bireyin diğer bir bireyle ya da cansız bir varlıkla olan ilişkilerinde sözel olmayan iletişim tipi ve bilgi ile duygu akışını empati olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Sullivan, empati yerine katılımlı gözlem terimini kullanmıştır. Sullivan, bir insanı anlamanın, onu karşıdan gözleyerek sezgi yoluyla yaşamakta olduğu durumu insanın kendi içinde canlandırmaya çalışmakla gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Corey 1982). Johnson ve arkadaşları empatiye ilişkin dört faktör belirlemişlerdir. Bu faktörler kendine güven, mizaç dengesi, duyarlılık ve uyarlı olmamadır. Empatinin bu faktörlerden oluştuğunu ve birinin olmaması durumunda empati kurmakta güçlük çekilebileceği görüşündedirler (Johnson *et al.* 1983). Davis’e (1983a) göre empati, bireyin bir başkasının gözlemlenen deneyimlerine tepkileridir. Empatiyi bakış açısı alma olarak adlandıran Elkind (1985), bunun farklı duygusal ve motivasyon durumundaki kişileri anlama kapasitesi olduğunu ve yaşla doğru orantılı olarak arttığını belirtmektedir. Elkind’e göre, bireyin günlük yaşamda temel öğe olan rol alma ya da bakış açısı alma, insanın sahip olduğu bir potansiyeldir.

Weiner (1985) empatiyi diğer bireyin ayakka bılarını giyerek onun gereksinimlerini ve hissettiklerini anlama becerisi olarak tanımlamıştır.

Özbek ve Leutz (1987) empatiyi, diğerini yaşama olarak tanımlamaktadır. Kişi empati kurduğunda, kendisini başka bir insanın yaşadığı bir yaşam durumunda tasarlar ve onun bu durumdaki rolünü duygusal bir biçimde yaşayarak alır. Empati, tasarımlara dayalı bir rol alma, tasarımılanan ve tam olmayan bir rol değiştirme olarak görülebilir.

Moreno, empatiyi bir bireyden diğerine yónelen tek yönlü bir ilişki olarak tanımlayıp bunu olumlu yani gerçeğe dayanan bir yatenek olarak kabul etmektedir ve řunu önemle vurgulamaktadır. “Sosyal bir yapılaşma içinde veya psikodramatik bir durumda gelişen iki yönlü yaşantıyı, tek yönlü olan empatiyle tam olarak açıklamak olası değildir” (Özbek ve Leutz 1987).

Dókmén (1988) empatinin özellikle bilişsel ve duygusal yönü üzerinde durmuştur. Empatinin bilişsel yönü, başkalarının duygularını, düşüncelerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini anlamayı içermektedir. Empatinin benmerkezcilik olarak tanımlanmasında bilişsel yönü çok önemlidir. Yeni doğan bebeklerde benmerkeziyetçilik çok fazla iken, sosyalleşme ile birlikte çocuğun benmerkezciliğinde azalma görölmektedir. Yaşla birlikte empatik beceri artmaktadır. Empatinin duygusal yönü, empati kuran kişinin karşısındakinin hissettiklerini, duygularını hissetmesi olarak açıklanabilir. Dókmén’e göre empatinin bilişsel ve duygusal yönü birbiriyile ilişkilidir.

Eisenberg and Strayer (1990), diğer kişinin duygusal durumundan kaynaklanan ve onun duygusuna oldukça benzer bir tepki olarak empatiyi ifade etmiştir. Staub’a (1990) göre, diğerinin iç dünyasını anlama ve duygularına katılma, empati olarak tanımlanmıştır. Davis and Franzoi’ye (1991) göre empati, diğer kişinin duygusal ve zihinsel durumunun farkına vararak tepki verme eğilimidir. Voltan-Acar (1994) tarafından bir başkasının duygularının yoğunluğu ve anlatımını algılama ve anlama yeteneği olarak ifade edilen empati, danışanın duygularını anlamak ve bunu ona

iletmek olarak tanımlamıştır. Gander ve Gardiner'e (1995) göre empati, bir başkasının psikolojik durumunu gerçekte onun hissettiğini hissetmeden anlama yeteneği demektir.

Hoffman (1994) empatiyi bireyin kendi içinde bulunduğu durumdan çok, karşısındaki kişinin içinde bulunduğu duruma uygun olarak verilen duygusal bir tepki olarak tanımlamaktadır ve empatiye teorik olarak iki şekilde yaklaşmaktadır: 1) İnsanlar aynı temel sinir sistemine sahiptir ve duygusal yaşantıyı paylaşmaktadırlar. Bu, özellikle sosyalleşme sürecinde gerçekleşmektedir. Empatik beceri, yaşla birlikte algısal ve bilişsel gelişimin artmasıyla artmaktadır. 2) Bir tepkinin empatik sayılabilmesi için duygusal boyutunun da olması gerekmektedir. Tepki, sadece duygusal ise bunun empatik olup olmadığı tartışılır. Yüz ifadeleri bu durumda ölçüt olarak alınabilir.

Kohler'e göre empati, başkalarının duygularını paylaşmaktan ziyade onları anlamaktır. Bu bakışın sonuçlarından birisi, motor mimikler ve algısal girdiler gibi etkili paylaşımın ortaya çıktığı söylenen mekanizmaların, bu noktadan biraz uzağa düşmesidir. Kohler, diğer bir kişiyi anlamanın, o kişiyi gözlemleyerek, hareketlerini ve fiziksel ipuçlarını yorumlayarak mümkün olabileceğini savunmuştur (Davis 1996).

Empati anlamına gelen farklı terimler de kullanılmaktadır. Bunlar arasında, kişiler arası algı, sosyal duyarlılık, duygusal duyarlılık, rol alma, perspektif alma, bakış açısı alma, insanları anlama kabiliyeti gibi kavramlar bulunmaktadır (Borke 1971, Ünal 1972, Dökmen 1988).

Donahue (1997) tarafından yapılan empati tanımına göre ise; empati, bir başkasının ayakkabılarını giyebilmek ve onlarla hissetmektir, ancak o kişiyle birlikte üzülme yani sempati değildir. Empati içgörüyü içerir, yani bir kişiye duyulan empatide o insanın neden o davranışı gösterdiğini anlayabilmektir. Empati otomatik değildir, zihinsel ve duygusal öğeleri içerir. Diğer bir insanı anlamak için sabır ve istek çok önem taşımaktadır. Empati, tutum ve davranışlar üzerinde çok etkilidir.

Empati insan ilişkilerinde çok önemli bir faktördür ve tüm bireyler anlaşılma ihtiyacı duymaktadır. Empatiye gerek kuramsal, gerekse kavramsal açıdan bakıldığında çeşitli yönlerden incelendiği görülmektedir. Sosyal bilimler alanında empatinin özellikle sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirildiği dikkati çekmektedir. Bu, insan gelişimi üzerinde empatinin ne kadar çok önemli olduğunu göstermektedir.

Bireyler, sosyal yaşam içerisinde kabul etmeyi, uyum sağlamayı ve nerede, nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmektedirler. Bu aşamalardan sonra kabul görmeye başlamaktadırlar. Birey, ancak sosyal olarak kabul gördüğünde sosyal iletişim içerisinde yer alabilir. Kabul görmenin en önemli koşullarından birisi de empatidir. Kendi ihtiyaçları ve duyguları kadar grup içerisindeki diğer bireylerin de duygularını ve ihtiyaçlarını fark etmek önemlidir. Empatik düşünebilen bireyler çevrelerindeki olayları daha iyi yorumlayabilirler ve başkalarının problemlerini daha kolay anlayabilirler. Empatik düşünme, ilişkilerdeki problemleri daha kolay çözüme önemli bir faktördür. Bireylerin bu özellikleri, sosyal çevre tarafından kabul görmelerini kolaylaştırmaktadır. Empatik düşünebilen bireyler, kendi duygularının farkında oldukları ve duygularını ifade edebildikleri için ilişkilerinde daha az sorun yaşarlar.

Aile bireylerinin özellikle olumsuz duygular yaşarken birbirlerini anlamaları çok önemlidir. Ailedeki diğer bireylerin sıkıntı yaşayan kişinin duygularını anlaması ve bu duyguları dikkate alarak hareket etmesi hem kişinin sıkıntısını hafifletmektedir, hem de olası bir iletişim çatışmasını engellemektedir. Anne-babaların çocuktan ne istediğini ya da ne istemediğini dile getirirken kendi duygularını ifade edebilmeleri çok önemlidir. Bu yöntem, çocukta istenilen davranışın görülme olasılığını arttırmaktadır. Aynı şekilde hoş giden davranışlar ifade edildiğinde çocuğun bu davranışları pekişmektedir. Duyguları anneleri ve babaları tarafından anlaşılan çocukların davranış problemleri azalmaktadır. Anlaşılmış olma duygusu ise çocukta güven gelişimi için çok önemli bir faktördür (Yavuzer 2002, Kalkınç 2003, Dökmen 2004). Starcevic and Piontek'e (1997) göre empatik anlayış kişiler arası alan içerisinde oluşur ve kişilerarası etkileşim her iki yönde bilgi ve duyguların akışını içerir, bu da karşılıklı geri bildirim süreçlerini güçlendirip, anlayışı artırır.

Empati, olumlu sosyal davranışa yol açarken, empatinin yokluğu anti-sosyal davranışlara neden olmaktadır (Stephan and Finlay 1999). Erken çocukluk döneminden itibaren başlayan empati gelişimi üzerinde sosyal çevrenin etkisi çok fazladır. Empatik bir dinleme ortamında yetişen çocuklar topluma karşı daha duyarlı olacak ve iletişim becerileri anlamlı olarak gelişecektir.

## **2.2 Empati İle Karışan Kavramlar**

Empati kavramı sempati, özdeşleşme, içtenlik, benmerkezcilik ve sezgisel tanı kavramları ile karıştırılmaktadır. Empati kavramı ile diğer kavramlar arasındaki farklar aşağıda belirtilmiştir.

### **Empati ve Sempati**

Empati ve sempati kavramları sıklıkla karıştırılmaktadır ve her ikisi de çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu iki kavramın karıştırılmasının nedeni, her ikisinin de başkalarının duygularına gösterilen ilgiyi ifade etmesi olabilir. Empati ve sempati kavramlarının karıştırılmasının nedeni, her ikisinin de başkalarının duygularına önem vermesindedir (Akkoyun 1982, Wispe 1986). Empatide bir diğer kimsenin duygusal yaşantısına katılmakla birlikte o kişiyi anlamak ve onun bu yaşantısındaki çarpıcı bazı noktaları algılayabilmek yer almaktadır. Sempatide ise, sempati duyan kimsenin yaşantıları yer almaktadır. Örneğin, bir kimse bir bireyin acısını paylaşabilir. Çünkü bu acının görünümü onun kendi yaşantısında üzüntü duyduğu bazı olayları anımsatmaktadır. Empatide ise, empati duyan kişi kendi istek, duygu ve yönelimlerinden uzakta kalmaya çalışarak kendini bir anlamda o kimseye verir.

Sempati, öznel bir yaşantıdır, ancak empatinin de nesnel olduğu söylenemez. Sempati yaşantısı, bir diğer kimse ile ortak duygu, ilgi ve çıkarların paylaşılmasıdır. Empati ise, bir diğer kimsenin duygularını doğru olarak hissedebilmek ve bunları kendisinin “miş” gibi yaşayabilmektir (Akkoyun 1982).



Sempati, büyük ölçüde hafifletici birşeyler olarak diğer kişilerin sıkıntılarının farkında olmayı ifade etmektedir. Bu sempati tanımında iki görüş vardır. Birincisi, diğer kişinin duyguları için artan hassaslığı referans vermektir ve diğer kişinin kötü durumuna karşı hem iç tepki, hem de betimlemeyi içermektedir. İkinci görüş, yumuşatıcı eylemler gerektiğinde alınan ısrar etmeyi içermektedir. Bu sempatide diğer kişilerin sıkıntılarının hafifletici birşey olarak hemen denenmesidir. Bir kişinin diğer bir kişiye yardımcı olması olanaklı değilse bile acıma duygusu ve yardım için ulaşabilmeyi kapsar. Empati ise, diğer kişinin pozitif ya da negatif deneyimlerini yargılamadan anlamak için kişinin farkında olması girişimini ifade etmektedir. Bu duygu ve tepkiler, sıklıkla diğer kişiler tarafından açıklıkla anlaşılmamaktadır. Rogers, bu aşamaların önemli aşamalardan birisinin, empatinin amacının sıklıkla (fakat gerekli değil) biri ya da ikisini anlamayı sağlamak, empatik dikkat olarak tanımlamaktadır. Empati, hayal ve tahmin etme kapasitesinin kullanılmasına bağlıdır ve çok sıklıkla bir çaba aşamasıdır.

Empati ve sempati arasında kesin ince ayrımlar bulunmaktadır. Empatide kişi anlama aracıdır ve asla kendi kimliğini kaybetmez (Wispe 1986). Barrett-Lennard'ın (1962) empati hakkında söyledikleri gibi duygular “diğer kişi”dedir. Sempati dikkatten daha çok, duygu ile ilgilidir ve kişinin kendi farkındalığını arttırmaktan çok azaltmaktadır. Empatide kişi, diğer kişiye ulaşır, sempatide kişi diğer kişiden hareket eder. Empatide kişi kendisini onların yerine koyar; sempatide kişi kendisi için başkalarının yerine kendisini koyar. Empatide diğer kişiymiş gibi davranılır, sempatide kişi diğer kişi olur. Empati bir bilme yöntemidir, sempati bir bağlantı kurma (ilgili olma-bağlı olma) yöntemidir. Bunlar farklı sonuçları olan farklı aşamalardır (Wispe 1986).

Empati, daima durumlarda psikolojik bir mesafeyi korumayı içerir. Ancak, sempati olayları duygusal paylaşmayı içerir. Sempati subjektiftir. Objektif gözlemler, açıkça empatide vardır. Empati, sezgiye bağlı olan yaratıcı bir aşama hakkında konuşulan hassas durumlarda, insan ilişkilerinde bir kanıttır (Kalliopuska and Ruokonen 1993).

## **Empati ve Özdeşleşme**

Empatik anlayış özdeşleşme ile karıştırılmamalıdır. Özdeşleşme, bilinç dışı çalışılan ve kişinin kendisini başka birine göre biçimlediği bir kavramdır. Bu anlamda özdeşleşme, empati değil, diğer kişi ile duygusal bir bağ oluşturmak için diğeri gibi olma isteğidir. Ayrıca bu iki süreç arasında yoğunluk, derinlik ve kalıcılık temellerine dayanan farklılıklar bulunmaktadır (Özalp 1993). Bir kimse ile özdeşleşmede o kişi gibi olma ve onun gibi davranma eylemi vardır. Burada birinci kişinin benliği silinerek, yerine diğer kimsenin benliği yerleştirilmektedir. Bu bakımdan özdeşleşmede iki kişi aynı benliği paylaşırken, empatide iki ayrı benlik birlikte varolmaktadır (Akkoyun 1982).

## **Empati ve İçtenlik**

Empati ve içtenlik birbiriyle yakın ilişki durumunda olan kavramlardır. Empatik anlayış, terapistin danışanın iç dünyasına girerek bunu kendi içinde yaşaması; içtenlik ise bunu yaparken aynı zamanda kişinin kendi yaşantısını algılamak için de çaba sarfetmesidir (Geçtan 1981). İçtenlik ve empati, sempati ve empatide olduğu gibi birbirlerini dışlamamakta, hatta tamamlamaktadır (Akkoyun 1982). İçtenlik samimi olmayı, saydam ve açık olmayı gerektirir. İçtenlik, empatik olabilmenin temel koşullarından birisidir ve iki kavram birbirinin tamamlayıcısıdır.

## **Empati ve Benmerkezcilik**

Kişiler arası ilişkilerde algısal, bilişsel ya da duygusal açıdan benmerkezci davranmak insanlarla sıcak ilişkiler kurulmasını engellemektedir ve birtakım iletişim çatışmalarına yol açabilmektedir. Benmerkezcilik ve empati birbirleriyle bağdaşmayan kavramlardır. Benmerkezci davranan bir bireyin, karşısındakinin rolüne girmesi ve olaylara onun bakış açısıyla bakması yani empati kurması olanaksızdır. Empati kurabilmek ya da başkalarının rolüne girebilmek için benmerkezcilikten kurtulmak gerekmektedir (Akkoyun 1982).

Benmerkezcilik kavramı, Piaget tarafından ortaya atılmıştır. Çocukların düşünce ve dil kullanımında benmerkezci olduklarını savunan Piaget, özellikle zihinsel gelişim dönemlerinden birisi olan işlem-öncesi dönemdeki çocukların benmerkezci düşünceleri ve davranışları ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Çocuklar benmerkezcilikten uzaklaştıkça kendilerini başkalarının yerine koyabilmekte, önceleri yalnızca somut kişi ve olayları anlayabilirken, soyut düşüncenin ortaya çıkması ile daha önce hiç tanımadığı insanlarla da empati kurabilmeye başlamaktadırlar (Köksal-Akyol ve Körükçü 2003).

### **Empati ve Sezgisel Tanı**

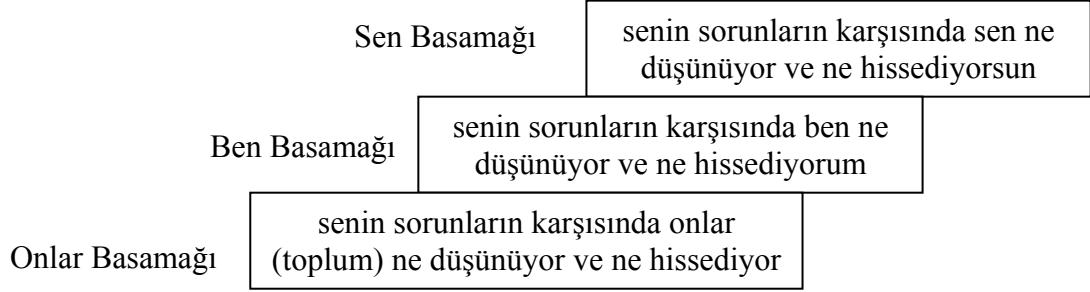
Bu iki kavram tamamen birbirinin karşıtıdır. Sezgisel tanı, bir kimsenin ihtiyaç ve yönelimlerini ortaya çıkarma, çözümlenme ve formüle etme yeteneği ile ilgilidir. Burada bir diğer kimsenin yaşantısına bilinçli olarak katılma yer almamaktadır. Bir yaşantıyı gözleme ve gözlenen yorumlama söz konusudur. Empati kurma davranışı gözleme dayalı bilgileri içermez. Bu nedenle, empatide her türlü yorum ve değerlendirmeden kaçınılmaktadır. Tanılamada doğrudan doğruya bir değerlendirme amaçlanmaktadır (Akkoyun 1982).

Empati; iletişim, etkileşim ve paylaşım gibi birçok öğeyi içerdiğinden, empatiye farklı yaklaşımlar nedeni ile empati kavramı, sempati, özdeşleşme, içtenlik, benmerkezcilik ve sezgisel tanı kavramları ile karıştırılmaktadır. Ancak tüm bu kavramların özüne bakıldığında kavramsal karışıklıkların ortadan kalktığı görülmektedir.

### **2.3 Empatinin Sınıflandırılması**

Dökmen (1988) çalışmasında aşamalı empati sınıflamasını ortaya koymuştur. Aşamalı empati sınıflaması, onlar basamağı, ben basamağı, sen basamağı olmak üzere üç basamaktan oluşmaktadır. Bu basamakların her biri kendi içerisinde “düşünce” ve “duygu” olmak üzere iki alt basamaktan oluşmaktadır. Aşamalı empati

sınıflamasında kişiler arası ilişkilerde kişilerin birbirlerine gösterdikleri tepkiler etkisi en az olandan en çok olana doğru sıralanmıştır.



Şekil 2.1 Aşamalı Empati Sınıflaması

**Onlar Basamağı:** Bu basamakta empatik tepki veren bir birey, karşısındaki bireyin kendisine anlattığı sorun üzerinde yoğunlaşmaz, sorun sahibinin duygu ve düşüncelerine dikkat etmez, bu soruna yönelik kendi duygu ve düşüncelerinden de söz etmez. O ortamda bulunmayan üçüncü kişilerin (toplumun) görüşlerini dile getirir.

**Ben Basamağı:** Bu basamakta empatik tepki veren kişi benmerkezcidir. Kendisine sorununu anlatan kişinin duygu ve düşüncelerine eğilmez, sorun sahibini eleştirir, ona akıl verir, bazen de kişiyi sorunuyla başbaşa bırakıp kendinden söz etmeye başlar.

**Sen Basamağı:** Bu basamakta empatik tepki veren kişi kendisine sorunu ileten kişinin rolüne girer, olaylara onun bakış açısıyla bakar. Yani kendisine iletilen sorun karşısında, toplumun ya da kendisinin düşüncelerini dile getirmez, doğrudan doğruya sıkıntılı bireyin duygu ve düşüncelerine odaklanarak o kişinin ne düşündüğünü ne hissettiğini anlamaya başlar. Sayılan bu üç temel empati basamak, psikiyatristlerden ve klinik psikologlardan oluşan otuz kişilik bir uzman grubun görüşleri alınarak, Dökmen (1988, 2004) tarafından, en kalitesiz tepkiden en kaliteliye doğru on alt basamağa ayrılarak sıralanmıştır.

**1. Senin problemin karşısında başkaları ne düşünür, ne hisseder.** Genellemeler, toplum görüşleri, atasözleri ve değer yargıları ile tepki verilir.

2. **Eleştiri:** Dinleyen kişi, sorununu anlatan kişiyi kendi görüşleri açısından eleştirir, yargılar.
3. **Akıl Verme:** Karşıdaki kişiye akıl verilir, ona ne yapması gerektiği söylenir.
4. **Teşhis:** Anlatılan soruna ya da sorunu anlatan kişiye teşhis koyar.
5. **Bende de var:** Kendisine anlatılan sorunun benzerinin kendisinde de olduğunu söyleyip kendi derdini anlatmaya başlar.
6. **Benim Duygularım:** Dinlediği sorun karşısında kendi duygularını sözle ya da davranışla ifade eder; örneğin “üzüldüm” ya da “sevindim” der.
7. **Destekleme:** Karşısındaki kişinin sözlerini tekrarlamadan, onu anladığını, onu desteklediğini belirtir.
8. **Soruna Eğilme:** Kendisine anlatılan soruna eğilir, sorunu irdeler ve konuya ilişkin sorular sorar.
9. **Tekrarlama:** Kendisine iletilen sorunu, gerektiğinde sorun sahibinin kullandığı bazı sözcüklere de yer vererek özetler; yani dinlediği mesajı kaynağına yansıtmış olur.
10. **Derin Duyguları Anlama:** Empati kuran kişi, kendisini empati kurduğu kişinin yerine koyarak, onun açıkça ifade ettiği ya da etmediği tüm duygularını ve onlara eşlik eden düşüncelerini fark eder ve bu durumu ona ifade eder.

Bu basamaklardan 1. basamak onlar basamağına; 2., 3., 4., 5. ve 6. basamaklar ben basamağına; 6. basamak duygu düzeyine; 7., 8., 9. ve 10. basamaklar sen basamağına ilişkindir. Bu basamaklardan, birincisinin kalitesi en düşük empatik tepki, sonuncusunun ise kalitesi en yüksek empatik tepki olarak ileri sürülebilir. Gerçek anlamda empati yalnızca son dört basamak yani sen basamağına ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Baştaki altı basamak, asıl empatik tepkilere giden yolda bir hazırlık safhası olarak kabul edilebilir. İlk altı basamakta tepki veren bireyler, çatışmasız bir iletişim sürdürebildikleri gibi, iletişim çatışmasına da yol açabilirler (Dökmen 1988, 2004).

## 2.4 Empatiye İlişkin Yeni Bir Kuramsal Açıklama

Dökmen (1988), aşamalı empati sınıflamasından sonra, empatinin ne olduğu ve empatik iletişimin başka nasıl açıklanabileceğine ilişkin araştırmalarını sürdürmüş ve yeni görüşlerini eskileriyle ilişkilendirerek yeni bir kuramsal açıklama getirmiştir. Bu kuramsal açıklamayı da iki grupta toplayarak aktarmıştır:

### Empatinin Kişiler Arası İletişimle İlişkisi

Dökmen (2004), empatinin ne olduğunu anlayabilmek için empatiyi kullanan ve ona ihtiyaç duyan insanların yaşamdaki temel ihtiyaçlarının neler olduğunun bilinmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Dökmen, bunu aşağıdaki önermelere şeklinde sunmuştur:

1. İnsan yaşamını sürdürmek ister.
2. Yaşamını sürdürmek için insanın öncelikle iki şeye ihtiyacı vardır. Bilgi edinmek ve yalnız kalmamak.
3. Bilgi edinme ve yalnız kalmama isteği, kişiler arası iletişimlerin niteliğini belirler.
4. Üç tür iletişim vardır. Bunlar; çatışmalı iletişim, çatışmasız iletişim ve empatik iletişim.

Çatışmalı İletişim	Çatışmasız İletişim	Empatik İletişim
- Bilgi aktarımı yok. - Yalnızlık var.	- Bilgi aktarımı var. - Yalnızlık var.	- Bilgi aktarımı var. - Yalnızlık yok.

Şekil 2.2 Çatışmalı, Çatışmasız ve Empatik İletişimde Bilgi Aktarımı ve Yalnızlık

Şekil 2.2’de görüldüğü gibi, çatışmalı empati kurmaya çalışanlar hem yeterli bilgi edinmemektedirler, hem de yalnız kalmaktadırlar. Çatışmasız iletişimde taraflar, birbirlerine yeterli bilgi aktarabilirler ancak yine de yalnızdırlar. Empatik iletişimde

ise, hem yeterli bilgi aktarımı olmaktadır, hem de taraflar yalnız kalmamaktadırlar (Dökmen 2004).

### **Empati İle Ana-Baba, Yetişkin, Çocuk Benlik Durumlarının İlişkisi**

Bir insanın sergilediği empatik bir davranışta, bu insanın sergilediği üç benlik durumunun da belli oranlarda payı bulunmaktadır. Bireyin empati kurma gücüne sahip olması gerektiğinde empati kurmayı istemesi için ana-baba, yetişkin ve çocuk benlik durumlarını (kişisel rollerini) yetişkinin denetiminde dengeli bir şekilde kullanabiliyor olması gerekmektedir.

### **Yetişkin Benlik Durumu ve Empati**

Empati kurabilmek için, benmerkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin rolünü almak gerekmektedir. Karşıdaki kişinin rolünü alabilmek için, özellikle algısal ve bilişsel rol almalar konusunda sahip olunması gereken özelliklerden biri yetişkin rolüdür. Bu rol sayesinde fiziksel gerçek karşısında akılcı davranmak ve benmerkezcilikten uzaklaşmak mümkün olmaktadır. Algısal ve bilişsel rol almada ise, nesnelere ve bireyin karşısındaki insanlara ait fiziksel gerçeklerin birey tarafından kavranması gerekmektedir. Bu nedenle, algısal ve bilişsel rol almanın gerçekleşebilmesi için yetişkin benlik durumuna sahip olmak bir ön şart olarak görülebilir. Yetişkin benlik durumu açıkça sergilenen ya da sergilenmeyen, bu benlik durumuna sahip olanların algısal ve bilişsel rol alma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir.

### **Çocuk Benlik Durumu ve Empati**

Empati kurabilmek için yetişkin benlik durumu gereklidir, fakat yeterli değildir. Empati için gerekli bir başka koşul ise çocuk benlik durumuna sahip olmaktır. Çocuk benlik durumu, doğal çocuk ve uslu çocuk olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Doğal çocuk benlik durumu, merak, spontanlık ve yaratıcılık gibi eğilimleri kapsamaktadır. Empati kurabilmek için özellikle merak ve yaratıcılığa gereksinim

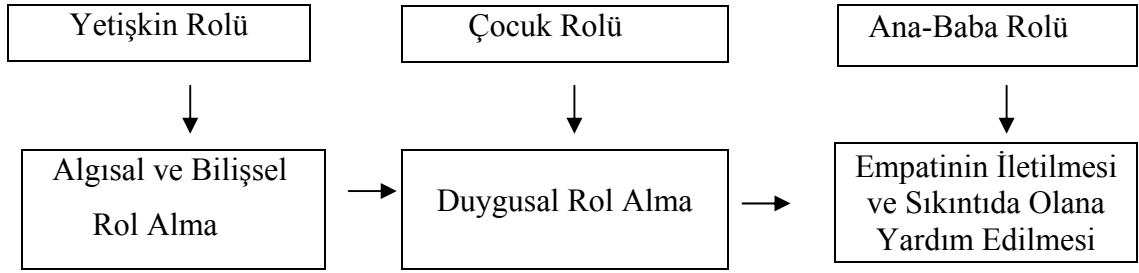
duyulmaktadır. Spontanlık sergileyebilen doğal çocuk ile fiziksel gerçeği dikkate alabilen yetişkin, birlikte etkinlik göstererek yaratıcı ürünlerin ortaya çıkmasını sağlayabilirler. Eğer bir insan karşısındaki insanların, iç dünyalarına ilgi duyuyorsa, merak ediyorsa, ancak bu koşulda o insanın rolüne girerek empati kurmaya çalışacaktır. Bu nedenle empati kuracak kişinin çocuk benlik durumuna sahip olması, doğal çocuğunu bastırmamış olması gerekmektedir (Dökmen 2004).

### **Ana-Baba Benlik Durumu ve Empati**

Bir insanın çevresindekilere empatik ilgi duyabilmesi ve onlara empatik tepki verebilmesi için ana-baba benlik durumuna sahip olması gerekmektedir. Özellikle, koruyucu ana-baba benlik durumuna sahip kişilerin, empatik tepki verme olasılıkları ve empatik uyarıların etkisiyle sıkıntıda olanlara yardım etme olasılıkları artmaktadır.

Bir kişi, yalnızca yetişkin benlik durumunu kullanarak, algısal ve bilişsel rol alma yoluyla empati kurabilir, fakat bu kişi, içinde oluşan empatik anlayışı karşısındakine ifade edemez. Yalnızca yetişkin ve çocuk benlik durumlarını kullanan bir kişi, algısal ve bilişsel rol almanın yanısıra duygusal rol alma yoluyla da empati kurabilir. Ancak, bu kişi de içinde oluşan empatik anlayışı insanların faydalanabilecekleri şekilde sergileyemez. Yetişkin benliğine sahip olunmaksızın sadece çocuk ya da ana-baba benlik durumları ile empati kurulamaz. Yetişkin benlikleri olmaksızın sadece çocuk ya da ana-baba benlik durumlarına sahip bireyler, kişiler arası ilişkilerde empati değil sempati sergileyebilirler. Bir insanın karşısındaki ile empati kurabilmesi için, kendine ait üç benlik durumunu, yetişkinin denetiminde dengeli bir şekilde kullanabilmesi gerekmektedir.

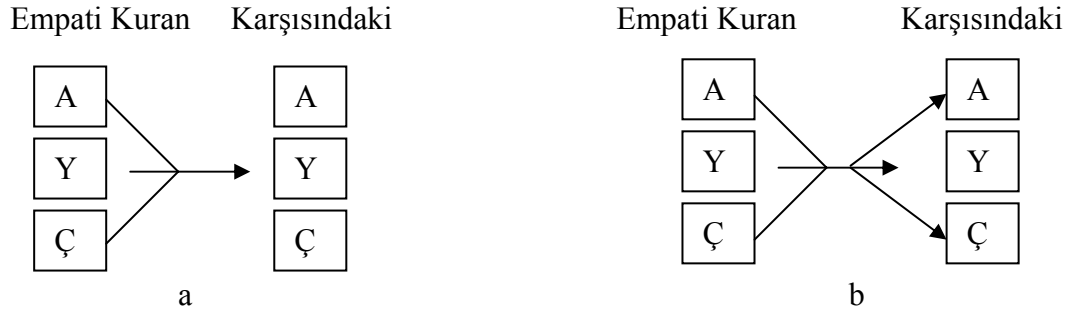




Şekil 2.3 Empatik Anlayışın ve Empatiden Kaynaklanan Yardım Davranışının Mekanizması

Şekil 2.3'te görüldüğü gibi, empati kurabilmek için bireyin yetişkin benlik durumuna sahip olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde algısal ve bilişsel rol alma gerçekleşebilir. Algısal ve bilişsel rol almayı gerçekleştiren birey, çocuk benliğine sahipse duygusal rol almayı da gerçekleştirebilir. Birey, ana-baba benlik durumuna sahipse zihninde oluşan empatik anlayışı sözlü ve sözsüz iletişim yoluyla karşısındaki bireye ifade edebilir ve gerekiyorsa yardım da edebilir.

Bir insanın karşısındaki birey ile empati kurabilmesi için kendisine ait üç benlik durumunu, yetişkin benlik durumunun denetiminde dengeli bir şekilde kullanması gerekmektedir.



Şekil 2.4 Kişiler Arası Empatik İletişim

Empati kurarken üç benlik durumunu dengeli bir şekilde kullanarak, yetişkin benlik durumuna (Şekil 2.4.a), ya da ana-baba, çocuk benlik durumlarına sözlü ya da sözsüz mesaj gönderebilirler (Şekil 2.4.b).

Üç benlik durumunu, yerine ve zamanına göre uygun bir kompozisyon içinde kullanabilen bireylerin empatik davranış sergiledikleri söylenebilir. Çocuk ve ana-

baba benlik durumuna sahip olanlar Aşamalı Empati Sınıflaması'nın ilk altı basamağına uygun tepki verirler. Yetişkin benlik durumuna sahip olanlar yedinci ve sekizinci basamaklara uygun tepkiler verirler ve algısal, bilişsel açıdan rol alarak empati kurabilirler. Dokuzuncu ve onuncu basamaklarda olanlar, çocuk benlik durumlarını da devreye sokarak, duygusal açıdan diğer insanların rolüne girebilirler. Aşamalı empati sınıflamasının son basamağında olan birey, üç benlik durumlarını da yetişkin denetiminde dengeli bir şekilde kullanabilmektedirler (Dökmen 2004).

İnsanlar arasındaki iletişimsizlik, empati düzeyinin düşük olması ile tanımlanabilir. Bu noktada, empati ile iletişim kavramı arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Empati kurabilmek için benmerkezci olmaktan uzaklaşıp karşıdaki kişinin rolünü almak çok önemlidir. Karşıdaki kişinin özellikle algısal ve bilişsel olarak rolünü alabilmek için yetişkin rolüne sahip olmak gerekir. Yetişkin rolü, bireylerin görünen gerçekler karşısında akılcı davranmasına ve benmerkezcilikten uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Empati kuracak kişinin çocuk benlik durumu, yani doğal çocuk yönünü bastırmamış olması da gerekmektedir (Bayam vd. 1993, Dökmen 2004). Algısal ve bilişsel rol alma yetişkin benlik durumu, duygusal rol alma ise çocuk benlik durumu ile gerçekleşmektedir. Yetişkin ve çocuk benlik durumlarını birlikte kullanabilen bireyler algısal, bilişsel ve duygusal rol alma ile empati kurabilir ancak, bu empatik anlayışı anne, baba benliği olmadan insanların yararlanacakları şekilde gösteremezler. Anne, baba benliğine sahip bir birey, zihninde oluşan empatik anlayışı sözel ve sözel olmayan iletişim yoluyla karşıdaki bireye iletir. Bu nedenle empati, kişiler arası ilişkilerde ancak ebeveyn, yetişkin ve çocuk benliklerinin yerinde ve zamanında dengeli bir biçimde kullanılması ile gerçekleşebilir (Dökmen 2004). Anne baba, yetişkin ve çocuk benlik durumlarına yeterli düzeyde sahip olmayan kişiler ya da bunları dengeli biçimde kullanmayanları istenilen düzeyde empati kuramazlar. Empati aynı zamanda birbiriyle ilişkili iki temel yeteneği de gerektirir. Bunlardan birincisi duyarlılık boyutu olup söylenenlerdeki değer, inanç, tutum ve duyguların ayrımını belirleyebilme yeteneğidir. İkincisi ise, verilen mesajın anlaşıldığını iletibilmedir (Akkoyun 1982).

## 2.5 Empatinin Sosyal, Psikolojik ve Gelişimsel Temeli

Empati kavramının anlamı, kaynağı ve faydaları sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisinden etkilenmiştir. Çocuk gelişme sürecinde, annesini ya da başka bir insanı kendisinin bir parçası olarak algılamakta ve etkin olarak kendisini annesinin yerine koyabilmektedir. Bunun için temelinde özdeşim ve taklit vardır. Gözlemediği rolü tekrar etmenin ileri adımı ise rolün dış görünümü yanında, duygusal içeriğinin de yaşanmasıdır. Başkasının rolüne girme, bir olayı başka açıdan görüp değerlendirmeyi sağlar. Bu empatinin gelişimsel temelini oluşturmaktadır (Özbek ve Leutz 1987).

Empati, çocuğun sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Diğerinin yaşantı veya düşüncesini anlama ve diğerinin duygusal durumunu hissetme, çocuğun sosyal ilişkilerde daha başarılı olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bakış açısı alma ve empatik olmaya doğru ulaşan duygusal tepkiler ve bilgiler sosyal davranışların güçlü bir motive edicileri olarak işe yaramaktadırlar (Eisenberg 1982).

Empati, arkadaş ilişkilerinin düzenlenmesinde önemlidir. Empatik çocuklar, işbirliği, yardım etme gibi prososyal davranışları göstermede empati düzeyi düşük olan çocuklara göre daha fazla eğilimlidirler (Roberts and Strayer 1996). Prososyal davranış gösteren çocukların, sosyal ve duygusal sağlıklarının olması ve arkadaşlarıyla daha uyumlu olmaları olasıdır. Bunun tersine, düşük sosyal beceri sergileyen çocuklar, sosyal ve duygusal güçlüklerle karşılaşmaktadırlar ve diğerleri tarafından sevilmemektedirler (Bryant 1982, Hoffman 1984, Radke-Yarrow and Zahn-Waxler 1984). Bu şekilde düşük sosyal beceri sergileyenler, aynı zamanda arkadaşları tarafından reddedilmekte, okuldan ayrılma riskleri daha fazla olmakta ve suçla ilgili etkinliklerde bulunmaktadırlar. Empati düzeyi düşük olan çocuklar ve yetişkinler, antisosyal özellikler gösterebilirler. Empati, anahtar bir prososyal beceri olduğundan, arkadaşlarından daha az empatik olduğu düşünülen çocuklarda bu yeteneği arttırmak anlamında geliştirmek önem taşımaktadır.

Gelişim psikolojisinde empati, Piaget'in yazdıklarından temellenmiştir. Piaget'e göre; çocuğun benmerkezcilik ile empatisi arasında ilişki olduğu söylenebilir ve

çocuklar büyüdükçe “merkezden kurtulma” yeteneğine ulaşmakta, toplumsallaşmakta ve başkalarının duygu ve düşüncelerini psikolojik yorumlara dayanarak anlatma aşamasına gelmektedir. Feffer and Suchotliff (1966), sosyal etkileşimlerde empatinin etkinliğine yön verebilecek bir oluşuma ışık tutmak için Piaget’in çalışmasını daha ayrıntılı bir hale getirmişlerdir. Özellikle başarılı sosyal etkileşimin gerçekleşmesi için, başkalarının hareketlerini kendi davranışlarında da sezebilen ve bu davranışı, sezgiye bir cevap olarak değiştiren bireylere gereksinim duyulduğunu ifade etmişlerdir. Bunun, hareketleri doğru olarak tahmin etme yeteneği ve algılayıcının karşısındaki kişinin kasıtlı davranışını diğer bir kişinin bakış açısından görebilme yeteneğine bağlamaktadırlar.

Patterson, empatiye psikolojik yaklaşımında, bir terapistin empatik anlayış tutumunu nasıl gerçekleştirebileceğini anlatırken üç unsura dikkati çekmektedir. Patterson’a göre empati, terapistin danışan kimsenin içsel referans çerçevesini doğru olarak algılaması, o kimsenin içsel referans çerçevesindeki duygusal unsurları ve onun verdiği anlamı aynı tutarak, onun içsel referans çerçevesini kendisi o kimse “imiş gibi” yaşaması ve bu “imiş gibi” olma koşulunu da hiçbir zaman hatırdan çıkarmadan yaşadığı algılamadır (Akkoyun 1982).

Adler’in bireysel psikoloji ekolünde terapistin, danışanın olayları nasıl algıladığını, kendini ve diğer insanları nasıl değerlendirdiğini, inançlarını, amaçlarını, duygusal sıkıntısının niteliklerini araştırmıştır. Bu amaçla danışman bir yandan danışanın kendisine anlattığı olayları değerlendirir, bir yandan da danışanın tedavi odasındaki duygusal tepkilerini, kendisini onun yerine koyarak sezgi yolu ile iki yönlü olarak anlamaya çalışmaktadır. Adler’in başkasının gözleri ile görmek, başkasının kulağı ile duymak, başkasının kalbi ile hissetmek şeklindeki açıklaması, empatinin anlamının psikolojik açıdan gelişmesine etki etmiştir (Barrett-Lennard 1981).

Sullivan, empati yerine katılımlı gözlem demiştir. Terapistle hasta arasındaki ilişki, iki insanın etkileşimi olduğuna göre karşılıklıdır ve katılım gerektirir. Bir insanı anlamak, onu karşıdan gözleyerek, sezgi yolu ile, yaşamakta olduğu durumu “kendi içimizde” canlandırmaya çalışmakla gerçekleşebilir (Corey 1982).

Horney'in empati kavramına yaklaşımı, tedavi sürecinde danışanın anlattıklarının yanında, terapistin danışan anlatırken danışanın davranışlarına ve ses tonuna da dikkat etmesi yönündedir. Bu nedenle terapist, eğitim ve uygulama yoluyla bu konuda bilgi ve beceri kazanmış olmalıdır. Terapist, bir diğer insanın, kendine özgü dünyasını imgeleme yoluyla hissedebilmeye alışkın olmalıdır. Bu özellik, terapistte bulunması zorunlu bir niteliktir (Geçtan 1981).

Adler'in bireysel psikoloji yaklaşımı, Patterson'un yaklaşımı, Sullivan'ın ilişkiler kuramı, Horney'in bütüncü yaklaşımında empati kavramı, terapi ortamında danışanın, sözel anlatımlarının yanı sıra, yüzünün, bedeninin, ses tonunun, jestlerinin gözlenmesini ve sözlü olmayan bu anlatımların değerlendirilmesini içermektedir. Adler, Sullivan ve Horney'in yaklaşımları empati kavramının sosyal, psikolojik ve gelişimsel temeline çok büyük katkılarda bulunmuştur (Barrett-Lennard 1981, Geçtan 1981, Corey 1982).

## **2.6 Empatinin Gelişimi**

Çocukların diğer bireylerin duyguları ile ilgilenmeleri yaşla birlikte değişmektedir. Yedi yaşında olan bir çocuk, okul öncesi çocuklarına oranla diğer insanların duygularını anlamada ve üzüntüler ile ilgilenmede daha yeteneklidir. Büyük çocuklar üzüntülü olan bireyi rahatlatmada ya da onlara yardım etmede daha başarılıdırlar (Eisenberg 1982, Gander ve Gardiner 1995, Köksal-Akyol ve Körükçü 2003).

Empatinin nasıl geliştiğine ilişkin çeşitli kuramsal açıklamalar yapılmıştır. Psikoanalitik görüşü benimseyenler empatinin erken çocukluk döneminde çocuk ve ana-baba arasındaki ilişki biçimine göre geliştiğini ileri sürmektedir. Bazı sosyal öğrenme kuramcıları ise, empatinin koşullar içinde kazanılacağını ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre, bireyin geçmiş yaşantısında hoşça gitmeyen bir üzüntüsü, kendisinininki ile benzer olan başka bir kişinin üzüntüsünden dolayı canlanabilmektedir (Eisenberg 1982, Gander ve Gardiner 1995).

Empati, çocukluktan itibaren başlayan gelişim sürecinde başkasının rolünü alabilme becerileriyle gelişmektedir. Yani empatik anlayış, başkasının rolünü alabilme becerisinin gelişimi ile doğru orantılıdır. Bir başkasının rolüne girerek empati kuran kişi, yaşadığı bu deneyim sayesinde kendisini de tanımış ve farkındalığını artırmış olacaktır (Özbek ve Leutz 1987).

Kohut, empatiye değinen bir psikoanalisttir. Kohut, çocuğun büyütülmesi esnasında annenin empatik becerilerinin öneminden bahsetmiştir. Annenin empatik tepkilerindeki eksikliğin bebeğin ihtiyaçlarının karşılanmasını etkileyebileceğini belirterek çocukta empatik becerilerin gelişiminde anne-babanın empatik olup olmamasının büyük ölçüde etkili olduğunu söylemiştir. Empatik becerisi düşük düzeydeki ailelerin çocuklarının da empatik beceri düzeylerinin düşük olduğunu belirtmiştir (Feshbach 1990).

Sullivan, çocuk ve çocuğun bakımından sorumlu kişi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çocuk ve bakıcısının bilişsel ve duygusal olarak birbirlerine bağlı biçimde geliştiğini belirtmiştir. Sullivan, bebeğin kendisine bakan kişinin kaygısını farkında olmadan hissetmesini “kavrayış” kavramıyla tanımlamıştır. Çocuğun kişiliği kendisine bakan kişinin kaygısına olan tepkisini düzenleyen kavrayışlar ile biçimlenmektedir. Çocuğa bakan kişinin çocuğun ihtiyaçlarına karşı göstermiş olduğu empatik anlayış, çocuğun kavrayışlarını etkilemektedir. Sullivan’ın görüşüne göre empati, çocuk-bakıcı çiftinden meydana gelen bir sosyal çevre içinde gelişmektedir (Marcia 1990).

Sosyal öğrenme kuramcıları (Eysenc 1960, Aronfeed 1968, Bandura 1969, Grusec and Redler 1980), çocuk-bakıcı çiftinin etrafındaki çevresel etkileri de kapsam içerisine almışlardır. Çocukta empatinin model alma, gözlemleme, taklit ve buna benzer yollarla geliştiğini ileri sürmektedirler. Örneğin, Aronfeed, koşullanma ilkeleri içerisinde prososyal (özellikle başkalarını düşünen olumlu sosyal davranış) davranışta empatinin rolü ve gelişmesini ortaya koymuştur. Aronfeed, çocuğun empatisinin bir bireyin karşısındaki kişinin duygusal ifadeleri hakkında nasıl bilgi elde ettiğini gözleyerek geliştiğini söylemektedir. Böylece, çocuk başkalarının belirli davranışlarına, kendine özgü duygusal tepki göstermeye şartlanacaktır. Çocuk ayrıca

diğer kişinin içinde bulunduğu duygusal durumdan etkilenerek kendine has davranışlar öğrenir. Böylece diğer kişinin içinde bulunduğu duygusal duruma göre tepki olarak belirli bir davranış üretebilir. Örneğin, yüz ifadesi ve beden duruşu sinirli olan bir anne ya da baba, çocukta kızgınlık ya da korku duyguları geliştirebilir. Çocuk anne ve babanın kızgınlığını sözel ya da sözsüz ipuçlarından öğrenir.

Sosyal öğrenme kuramcılarının yukarıdaki görüşlerini destekleyen çocukta empatik davranışın model alma, gözlemlleme ve taklit gibi yollarla geliştiğini ortaya koyan başka araştırmalar da vardır. Örneğin, bebekler ve çocuklar yüz ifadelerini, anne-bebek arasındaki yüz-yüze oynamalardan taklit etmektedir. Çocuğa bakan kişi, çocuğun gülümsemesine, hoşı giden bir ses ve gülümseme ile tepki gösterir, çocuğun hoşlandığı tepkiyi yansıtırsa bakıcı ve çocuğun gülümsemelerinin sıklığı, ifadelerin otomatikleşmesine yol açar. Bu tür davranış empatik değildir. Fakat, ilerideki empatik tepkinin temelidir. Çocuğun anne, babayı model alması başkalarına tepki gösterme kapasitesini etkilemektedir (Stern *et al.* 1985).

Çocuğun empati gelişiminde sosyal çevre yaşantısının çok önemli olduğu söylenebilir. Örneğin, çocuğa bakan kişinin çocuğa karşı duygusal tepkileri esnasında güvenli bağlılık oluşmaktadır. Bu süreçte çocuğun duygusal gereksinimleri karşılandığı için böyle çocuklar kendi ihtiyaçlarıyla daha az meşgul olurken, diğerlerinin ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olabilmekte ya da böyle çocuklar sevecen davranış gösteren yetişkin modellerini gözleyerek diğerlerine tepki verirken benzer davranışları gösterebilmektedirler (Barnett 1990). Eğer bir çocuk böyle bir çevrede yetiştirilmemişse Rogers (1967) ve Truax, Carkhuff'un (1967) çalışmalarında önerdiği gibi çocuğa uygun bir sosyal çevre sağlanırsa çocuğun ya da yetişkinin empatisinin (ve kişiliğinin diğer yönlerinin) potansiyel olarak gelişmesi söz konusudur.

Empati gelişimini araştıran Simmer tarafından yapılan araştırmada yeni doğan bir bebeğin teybe kaydedilmiş diğer bebeğin ağlama sesine verdiği tepkiler araştırılmıştır. Simmer, yeni doğan bebeğe dinletilen bebek sesinin kendisiyle benzer yaşta olması durumunda daha fazla ağlayarak tepki verdiğini bulmuştur. Yeni doğan

bebeklerin kendilerine 5,5 aylık bir bebeğin sesi dinletildiğinde ortamda şiddetli bir gürültü olursa anlamlı olarak daha az tepki verdikleri saptanmıştır (Eisenberg and Lennon 1983).

Küçük bir çocuk bazen annesi, kardeşi ya da başka bir çocuk incindiğinde Hoffmann'ın empatik acı adını verdiği bir acıyla ağlamaya başlayabilir. Bu, empatinin basit bir biçimidir, çok az bilişsel etki taşıyan, büyük ölçüde koşullu, duygusal bir tepkidir. Hoffman'a göre bebekler ilk yıl içinde kendilerini başkalarından ayırt edemezler ve birini acı çekerken ya da güçlük içinde gördüklerinde sanki bunu kendileri yaşıyormuş gibi rahatlatılmak isteyebilirler. Empatik acı ilkindir. Bunu yaşayan çocuklar gerçekte diğerinin ne hissettiğini hayal etmeye çalışmazlar. Ancak, bu yine de bir başlangıçtır. Çocuklar iki yaş dolaylarında nesne sürekliliği ve kişi sürekliliği kavramlarını geliştirmektedirler. Hoffman bunun çocukların kendi acılarını diğerlerinden ayırt etmelerine olanak sağladığına inanmaktadır. Çocuklar biraz empatik acı yaşayabilirler ve üzüntülü kişiyi rahatlatmaya çalışabilirler. Hoffman, bir oyuncak yüzünden çıkan kavgada oyun arkadaşını üzen on beş aylık bir çocuk örneğini vermektedir. Arkadaşı ağladığında çocuk oyuncağı ona verir. Bu da yetmeyince arkadaşının battaniyesini bularak ona getirir. Sonunda arkadaşını ağlamayı keser. Hoffman'a göre bu çocuk geribildirimini uygun bir biçimde kullanmaktadır. Bu olay, bu çocuğun arkadaşının gereksinimlerini bir dereceye kadar bilişsel olarak değerlendirdiğini ve bunu yalnızca arkadaşının duyguları ve istekleri kendininkilere benzediği için yapabildiğini göstermektedir.

Küçük çocuklar, üzüntülü olan başka bireyleri gördüklerinde sıklıkla empatik tepki göstermektedirler. Çocukların gösterdikleri empatik tepkinin öğrenilmiş olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten de, bir ya da iki yaşlarındaki çocukların empatik tepkilerinde bireysel farklılıklar görülmektedir; bazı iki yaş çocukları çok sevecendirler, bazıları diğerlerinin üzüntüsüne tepki vermezler, bazıları ise diğerlerinin üzüntüsüne karşı hoşgörüsüdürler. Diğer insanların duygusal durumlarına karşı gösterilen bireysel tepkilerdeki farklılık, ebeveynlerinin çocuklarına gösterdikleri tutumlardan, çocukların kendilerine model aldıkları anne, baba ve diğer yakın çevredeki bireylerden kaynaklanmaktadır. Empati düzeyi yüksek



olan ebeveynlerin çocukların, empati düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarına oranla empati düzeylerinin daha yüksek olduğu, yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur.

Orta çocukluk döneminin (6-12 yaş) başlarında benmerkezcilik azalırken çocuklar rol oynamaya ya da belli bir durumda diğer kişinin gösterebileceği tepkiyi hayal etmeye ve oynamaya yönelebilir. Ancak empatinin gelişiminde bu düzey somut düşüncenin sınırlılıklarına sahiptir, böylece empatik tepkiler büyük ölçüde anlık somut olay ve sorunlar tarafından uyarılırlar. Orta çocukluğun sonlarına doğru, soyut işlem dönemine geçişte çocuklar tam olarak olgunlaşmış olmaktan uzak olmakla birlikte, kendilerinin ve diğer insanların kimliklerine ilişkin yeterince belirsiz bir kavrama sahiptirler. Bu durum, onların kendilerine benzemeyen farklı türden kişilerle ve derece derece bir bütün olarak insan gruplarıyla ya da sınıflarıyla empati kurabilmelerine olanak sağlar (Örneğin, zihinsel engelliler ya da huzurevlerindeki yaşlılarla) (Eisenberg 1982, Gander ve Gardiner 1995).

Ahlaki gelişim kuramına göre, gelişim devrelerinde rol alma yani bir başkasına kendisi imiş gibi tepki göstermek ve kendi davranışlarında bir başkası gibi tepki verebilmek önemlidir. Karşıdaki kişinin duygularını doğru anlamak ve bu duyguyu kendisi yaşıyormuşçasına yansıtmak söz konusudur. Rol alma yeteneğinin gelişmesi, ahlaki yargının gelişiminde dönüm noktası oluşturmaktadır. Çünkü ahlaki yargı bireyin başkalarının haklarını kendi haklarına karşı tartmasıdır ki bu da rol alma yeteneğini kapsamaktadır. Kohlberg, bir başkasının yerini alabilme yeteneğinin altı yaşından itibaren gelişmeye başladığını ve bu rol alma ya da empati gelişiminin ahlaki yargı gelişiminde önemli olduğunu belirtmiştir (Kohlberg 1969, Eisenberg 1982).

Moreno (1977), empati gelişimini beş aşamada incelemiştir. İlk aşamada, çocuk anneyi kendisinin bir parçası olarak algılamakta, dış dünya ile kendisi arasında ayırım yapamamakta, dış dünya ile özdeşim içinde bulunmaktadır. Özdeşim bütünlüğü adı verilen bu dönemde çocuk, rollerini bu rollerin kendisine ait olduğunu bilmeksizin oynamaktadır. İkinci aşamada, kendisinin özel parçası olarak algıladığı anne üzerinde

odaklaşmaktadır. Üçüncü aşamada, annesini başlı başına bir varlık olarak görmekte, çocuk artık kendisini diğer insanlardan ayırtedebilmekte, rolleri tanıyabilmektedir. Dördüncü aşamada, kendisini annesinin yerine koyabilmektedir. Beşinci aşamada ise, annesinin rolünden hareketle kendisinin dışına çıkıp kendisini yaşayabilmektedir.

Hoffman (1977, 1979) empati gelişimi üzerinde çalışmıştır ve empatik becerinin gelişimine bilişsel ve duyuşsal boyutlarına göre, bireyin doğumundan itibaren bakmaktadır ve gelişimini şöyle ifade etmektedir. 1) İlk yaş çocukları çevrelerindeki insanların tepkilerini algılayabilirler. Fakat, kendilerini çevrelerinden bağımsız olarak ayırt edemezler. Başkalarına olan bir şeyi kendilerine oluyormuş gibi davranırlar. Örneğin, 11 aylık bir bebek bir başka çocuğun ağladığını gördüğünde o da ağlamaya başlar. Bu bilişsel süreçlerin en az işlediği ve istem dışı davranışların olduğu bir dönemdir. 2) Çocuk, ben ve o ayrımını yapmaya ve kendisini başkalarından ayırmaya başlamıştır. Örneğin; 12-13 aylık bir bebek, babasının yüzündeki mutsuz ifadeyi algılar ve mutsuz bir ifadeyle babasına kendince rahatlatıcı bulduğu bir eşyasını verebilir. Burada özellikle sempati duyulan kişilere yardım etme eğilimi görülmektedir. 3) 2-3 yaşlarındaki çocuklar, diğer insanların hislerinin ve düşüncelerinin, bazen kendilerinininkinden farklı olabileceğinin farkında olmaya başlamaktadır. 4) 4 yaşlarındaki çocuklar, mutluluğun ve mutsuzluğun işaretlerini algılayabilmektedirler. Bununla birlikte, uygun duyguyla da karşılık verebilmektedir. Rol alma becerisi bu aşamada gelişmeye başlar. Çocuk, kendisini bir başkasının yerinde hayal edebilmektedir. 5) Zihinsel süreçlerin işlemeye başladığı 5 yaş çocukları, başkalarının genel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmaya başlarlar.

Hoffman empati gelişim aşamalarını üzüntü tepkisi (0-1 yaş), bireyin sürekliliği (1-2 yaş), rol alma (2-10 yaş), empati (10 yaş-yetişkin) olmak üzere dört grupta toplamıştır. Hoffman, bu aşamaları geçiren bireyin empatik becerisini geliştirebileceğini belirtmektedir. Çocuk üzüntü tepkisi aşamasında (0-1 yaş), diğer bireyin üzüntüsüne tepki verir, ancak o bireyin üzüldüğünün farkında olduğunu belli etmezler. Bireyin sürekliliği aşamasında (1-2 yaş), çocuk diğer bireyin üzüntülü olduğunu anlayabilir, ancak diğer bireyin kendisinden farklı gereksinimlerinin olabileceğinin farkında değildir ve bu nedenle uygun olmayan tepkiler verebilirler.

Rol alma aşamasında (2-10 yaş), çocuk diğerinin üzüntüsüne uygun tepkiler verir. Yaklaşık 2-3 yaşından başlayarak ve geç çocukluk dönemi boyunca devam ederek artan karışıklıkta gelişen rol alma yeteneğinin devreye girmesiyle birlikte çocuk, diğer insanların duygularının kendi duygularından farklı olduğunun farkına varmaya ve kendi ihtiyaçlarını belirleyerek olaylara kendi yorumlarını katmaya başlarlar. Empati aşamasında (10 yaş-yetişkin), çocuğun hayat deneyimi arttıkça üzüntülerden daha çok haberdar olur, akur durumlara olduğu kadar kronik durumlara da empati geliştirir (Dworetzky 1990, Davis 1996, Köksal-Akyol ve Körükçü 2003)

Piaget ise bilişsel gelişimi dört dönemde incelemiştir. Bunlar, duyu-motor dönem (0-1,5 yaş / 0-2 yaş), işlem öncesi dönem (1,5-6 yaş / 2-7 yaş), somut işlemler dönemi (6-12 yaş / 7-11 yaş), soyut işlemler dönemidir (12-18 yaş / 11-18 yaş) (Köksal 2000a).

Köksal-Akyol ve Körükçü'nün (2003), verdiği bilgiler ışığında Hoffman'ın empati gelişim aşamalarının her biri Piaget'in bilişsel gelişim aşamalarına karşılık gelmektedir. Empati gelişim aşamalarından ilk ikisi olan üzüntü tepkisi ve bireyin sürekliliği aşamaları Piaget'in bilişsel gelişim aşamalarından ilki olan duyu-motor döneme denk gelmektedir. Ayrıca, empati gelişiminin rol alma aşaması bilişsel gelişimin işlem öncesi dönem ile somut işlemler döneminin başlarını kapsamakta olup, empatinin son aşaması da somut işlemler döneminin sonları ile soyut işlemler dönemine denk gelmektedir.

Hoffman'ın gelişim aşamaları ile Piaget'in bilişsel gelişim kuramı arasında belirgin farklılıklar vardır. Bunlar aşağıda belirtilmiştir.

- Hoffman'a göre bilişsel gelişim aşamaları, sadece empatinin dışavurumunu (ifade edilmesini) değiştirir, yoksa empatiyi yaratmaz.
- Hoffman'ın empati gelişim aşamaları arasında Piaget'in bilişsel gelişim aşamalarının tersine niteliksel farklılık yoktur. Empati, nitelik olarak her yaşta görülebilir.

- İlkel olan empatik uyanma (canlanma) formları yaşam boyunca değişiklik göstermez. Örneğin, bir çocuğun düşen bir çocuğu gördüğünde gösterdiği duygusal üzüntü tepkisi otuz yaşlarındaki bir yetişkin tarafından da hissedilebilir. Ancak, şüpsesiz ki, başlangıç noktasından itibaren çok daha karmaşık empatik tepkilere dönüşebilir. Piaget'nin bilişsel gelişim aşamalarında benzer bir durum söz konusu değildir. Örneğin, sağlıklı ve normal olan otuz yaşındaki bir birey hiçbir zaman duyu-motor aşamada görülen objenin sürekliliğinin olmadığını düşünemez.
- Empatinin gelişiminde, bilişsel gelişimde yer alan kişi, ve nesne sürekliliğinin kazanılması önemlidir. Kişi sürekliliğinin tamamen kazanılması ile çocuklar başkalarının sıkıntılarına uygun düşmeyen yardım önerileriyle cevap verirler; yaşlarının ilerlemesi ile birlikte başkalarının kendilerinden farklı bireyler olduklarını anlamalarının yanı sıra aynı zamanda farklı gereksinimlerinin olduğunun da farkına varırlar. Bu da çocukların başkalarını anlamalarına ve uygun empatik tepkiler vermelerine etki eder.
- Piaget'in çocukların benmerkezciliklerini (kendini başkalarının yerine koyma yetersizlikleri) altı yaş dolayında somut işlem düşüncesine geçinceye kadar kaybetmediklerini ileri sürmesine karşın, Hoffman, empatinin çok daha erken gözlemlenebileceğine inanmaktadır.
- Somut işlemler dönemine geçen çocuk karşısındaki bireyin durumunu kendisini onun yerine koyarak daha iyi anlamaya başlamaktadırlar. Bu da empatinin gelişimi için çok önemlidir. Ancak empatinin kurulması somut olaylarla sınırlıdır.
- On bir, on iki yaşlarından sonra çocukların soyut düşünce düzeyleri artmaktadır. Bu yeteneklerinin gelişmesi ile çocuk daha uzak yerlerde olan tanımadığı insanların başına gelenleri de algılayabilir. Böylece bu insanların yerine kendisini koyarak onlarla empati kurabilir. Örneğin deprem bölgesinde yaşayan çocukları hiç tanımadığı halde onların üzüntülerini anlayabilir (Hoffman 1979, Dworetzky 1990, Gander ve Gardiner 1995, Köksal 2000a, Köksal-Akyol ve Körükçü 2003, Köksal –Akyol 2005).

Dworetzky'ye (1990) göre belki de en önemli farklılık, her iki teoriyi destekleyen araştırmaların miktarının birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Piaget'nin teorisi ile ilgili çalışmalar çok uzun yıllardan beri yapılmasına karşın, Hoffman'ın empati gelişim teorisi oldukça yenidir ve yapılacak yeni çalışmalarla konu ile ilgili istisnalar ve değişiklikler ortaya çıkabilecektir.

## **2.7 Empatinin Algısal, Bilişsel, Duygusal Boyutları**

Empatinin bileşenleri ya da empatik iletişimin hangi ögelerden oluştuğu konusundaki görüşler farklılık göstermektedir. Empatinin temelinde bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletme süreci vardır. Empatinin bir alt boyutu olan bakış açısı almanın temelinde ise, başka kişilerin i psikolojik yaşantıları ve durumları hakkında sonuç çıkarmak için yeteneği olan bireylerin diğerlerini temsil etmeleri vardır. Empatinin bakış açısı alma boyutunda bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak onun gibi düşünmesi ve hissetmesi süreci yer almaktadır. Empatide son aşama olan geri bildirim süreci, empatinin bakış açısı alma boyutunda yoktur. Bakış açısı alma, diğer kişinin duygusal tepkilerine karşı çocuğun yaşantısında paylaşılan duygusal tepkiler olarak da tanımlanmaktadır. Bakış açısı alma, hem diğer kişinin yaşantısının bilişsel anlaşılmasını (rol almayı), hem de diğer kişinin duygusal durumunun duygusal denenmesini (yaşanmasını) içermektedir. Bakış açısı alma becerisine sahip bir kişi, diğer kişinin duygusu ve perspektifini kısmen tanımladıktan sonra onun duygularını hissedebilmektedir (Kurdek and Rodgon 1975, Eisenberg 1982, Köksal 2000a, Köksal-Akyol ve Körükçü 2003). Empatinin alt boyutu olan bakış açısı alma becerisinin üç tipi vardır. Bunlardan birincisi, algısal bakış açısı alma becerisidir ve diğer kişinin gördüklerini anlama yeteneğini ifade etmektedir. İkincisi, bilişsel bakış açısı alma becerisi ise, diğer kişinin düşündüklerini anlama yeteneğini ifade etmektedir. Üçüncüsü, duygusal bakış açısı alma becerisi diğer kişinin nasıl hissettiğini anlama yeteneğidir (Kurdek and Rodgon 1975, Eisenberg 1982, Moore 1990).

Yapılan çalışmalarda, bakış açısı almanın duygularla ve kavramayla ilgili olan boyutları incelenmiştir ve bu iki boyutunun yanında empatinin algısal boyutu da göz önünde bulundurulmuştur ve yapı çok boyutlu olarak incelenmiştir (Davis 1983a, Feshbach 1975, Goldstein and Michaels 1985, Dökmen 2004).

Piaget ve Inhelder, empatinin algısal boyutu üzerinde çalışmışlardır. “Üç Dağlar” problemi algısal bakış açısı almaya bir örnektir. Buna göre, çocuk dört sandalyeden birine oturur. Sandalyeler bir masa etrafına dizilidir ve masanın üzerinde dağ şeklinde nesnelere vardır. Araştırmacı çocuğa belirleyici sorular sorar veya fotoğraflardan bir seçim yapmasını ister. Sorduğu veya seçim yapmasını istediği şey aslında bir başka sandalyede oturan kişinin gördüğü dağ manzarasıdır. Böylece çocuktan bir başkasının görsel bakış açısını hayal etmesi istenmiş olmaktadır (Davis 1996). Dökmen’e (2004) göre, bakış açısı almanın algısal boyutuna ait çalışmanın bir diğerinde çocuğun karşısına bir adam, dağ ve ağaçtan oluşan bir resim koyulur. Çocuğa bu resimde neler gördüğü sorulur. Çocuk “bir adam”, bir dağ”, “bir ağaç” gördüğünü söyler. Çocuğa ikinci olarak adamın ne gördüğü sorulduğunda eğer çocuk “adam, ağacı ve dağı görüyor” derse, kişinin bakış açısını alamamıştır. Benmerkeziyetçi davranıp resimdeki adamın rolüne girememiş, başkasının bakış açısı ile bakamamış olur. Belli yaşlarda bu fiziksel gerçeği fark edemeyen çocuklar daha sonraki yaşlarda zihinsel gelişimlerinin bir sonucu olarak adamın rolüne girmeyi başarabilirler. Adamın rolüne girip olaya onun bakış açısından bakabildiklerinde “dağı görüyor, ağacı göremiyor” cevabını verirler. Çalışmaların her ikisinde aynı mantık temeli üzerine kurulmuştur.

Hogan (1969) empatiyi, bilişsel açıdan değerlendirmiş ve empatiyi “diğer bir kişinin koşulları ya da duygusal durumunu kavrayışı hayali ya da anlık olarak sahip olma (anlama) yeteneği” olarak tanımlamıştır.

Öz’e (1998) göre, empatinin bilişsel ve duygusal boyutu bulunmaktadır. Empatinin bilişsel boyutunu düşünce, algı ve kavrama yetenekleri oluşturmaktadır. Ancak, bu boyutun empati için gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığı belirtilmektedir. 1970’li yıllardan itibaren empatinin duygusal boyutunun da olduğu vurgulanmış ve empati, başkasının duygusunu, yani ne hissettiğini anlama ve o duyguya uygun karşılık

verebilme olarak tanımlanmıştır. Empatinin her iki boyutunun da yüksek düzeyde olması durumunda bireyin farkında oluş düzeyi artar ve istenilen düzeyde ilişki kurulur. Yani, hem bilişsel hem de duygusal empati düzeyinin yüksek olması, karşıdaki kişiyi anlamada olumlu rol oynamaktadır.

Pitchers'a (1999) göre, empati bilişsel ve duygusal öğeleri içermektedir ve davranışsal tepki ile ifade edilmektedir. Bilişsel empati, zihinsel olarak diğer kişinin bakış açısıyla bakma (perspective), onun rolünü alma ya da diğerinin yerinde kendini imgeleme anlamını taşır. Duygusal (affective) empati, diğer kişinin duygusuna aynı duygu ile karşılık vermektir (Giblin 1996, Gladstein 1983). Pitchers (1994) empatiyi, 'bilişsel olarak diğer kişinin bakış açısını algılayıp, içindeki duygusal uyarılmayı tanımak ve bu algılarla artan güdülenme üzerine merhametli (compassionate) davranışsal tepkileri oluşturmaktır' şeklinde özetlemiştir. Dökmen (1988), empatide iki öğe olduğunu belirtmektedir. Bunlar, bilişsel ve duygusal öğelerdir.

Genel olarak, bakış açısı alma becerisi üç boyutta incelenmektedir. Bunlar, algısal bakış açısı alma becerisi, bilişsel bakış açısı alma becerisi ve duygusal bakış açısı alma becerisidir.

### **2.7.1 Algısal bakış açısı alma boyutu**

Empatinin ilk adımı olan algısal bileşen, bireyin karşısındaki kişinin duygularıyla ilgili deneyimdir. Empati kuracak kişi, hedef kişinin ifade ettiği hareketlere, yüze, sözlere, ses tonuna, içeriğe, zamanlamaya ait tüm imaları içine almalıdır. Ancak bunları algıladıktan sonra, empatiyi kuran kişinin duygusal ve bilişsel süreçleri bu imaj üzerinde çalışabilirler (Goldstein and Michaels 1985).

### **2.7.2 Bilişsel bakış açısı alma boyutu**

Empatinin bilişsel bileşeninde diğerinin duygularını yaşamak yerine bu duyguların bilişsel olarak anlaşılması ve başkalarının düşüncelerini, isteklerini, ihtiyaçlarını, duygularını anlamak söz konusudur. Staub bilişsel empatiyi; diğer kişinin içsel

durumları, duyguları, düşünceleri ve niyetlerinin bilişsel olarak farkında olunması biçiminde tanımlamıştır. Bilişsel empati, bireyin karşısındaki kişiyle aynı duyguları yaşamadan onun duygularını anlayabilmesidir. Empatinin bu bileşeni dikkatli gözlemi ve düşünmeyi gerektirmektedir. Karşısındaki kişinin duygularını, düşüncelerini hem sözel hem de sözel olmayan ipuçları yoluyla anlama becerisini içermektedir (Davis 1983a, Staub 1990).

### **2.7.3 Duygusal bakış açısı alma boyutu**

Duygusal empati, empatinin önemli bir yönü olarak ele alınmıştır. Kuramcılar, empatinin duygusal yönünü, diğer kişinin duygularına duyarlı olma, diğer kişinin duygularını paylaşma becerisi olarak tanımlamışlardır (Rogers 1983, Strayer 1995). Empatinin duygusal yönü dikkate alınmadığında empati, sadece diğer insanın yaşantısını tanımlama ve etiketleme becerisi olur. Duygusal yön, empatik yaşantının çok önemli bir parçası olarak görülmüştür.

Goldstein ve Michaels tarafından empatinin duygusal bileşeni, ‘ben’in “özün” diğerinin duygusuna karşı duygusal yanıtım olarak tarif edilmektedir. Empatinin duygusal bileşeni, kişinin kendisini bir başkasının yerine koyarak o kişinin iç dünyasını, düşüncelerini algılaması ve bunun sonucunda, o kişiden aldığı elektriklenme ile paylaşmanın ortaya çıkması şeklinde işleyen bir süreçtir (Goldstein ve Michaels 1985, Alver 1998).

### **2.8 Empati Eğitimi ve Teknikleri**

Empatinin doğuştan getirilen bir yetenek olduğunu ileri süren görüşün yanı sıra empati kurmanın sonradan öğrenilebileceğini kabul eden bir görüş de söz konusudur. Empati öğretilemez, ancak bireylerde var olan empati yeteneği eğitim verilerek geliştirilebilir (Eisenberg 1982, Tanrıdağ 1992).

Empati eğitiminin amacı, insanlarda var olan empati kurma becerisini geliştirmek, her yaş grubundan bireylerle iyi ilişkiler kurulmasını sağlamaktır. Bireyin empatik



yeteneklerini geliştirmek için yapılan eğitim, empatik tepkiyi içeren duygusal ve bilişsel yeteneklerin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmakta, empatik aşamada gerekli olan duyguları tanıma, değerlendirme ve adlandırma gibi bilişsel unsurları da içermektedir (Pecukonis 1990, Kalliopuska 1992).

Empatinin eğitimle bireylere kazandırılabilceğini savunan bilim adamları, bu eğitimin verilebilmesine yardımcı olmak için zaman içerisinde çeşitli empati eğitim programları geliştirmişlerdir.

İlk empati eğitim programını Rogers araştırmalarında kullanmıştır. Rogers (1951), danışmanın danışanın davranışlarını değiştirebilmesine yardımcı olması için danışmada bulunması gereken etkili kişilik özelliklerini araştırmıştır. Rogers, danışanın kendini açmasında büyük ölçüde etkili olacak üç kişilik özelliğinin danışmada bulunması gerektiğini belirlemiştir. Bunlar; terapistin danışanın içinde bulunduğu durumu empatik olarak anlaması, danışana koşulsuz olumlu saygı duyması ve samimi, içten olmasıdır.

Rogers'ın meslektaşları Truax *et al.* (1964), empatiyi de içeren bu üç terapötik niteliği öğretmek için bir eğitim programı geliştirmişlerdir. Bu eğitim programı da daha sonra geliştirilen diğer bazı eğitim programlarının da temelini oluşturmuştur. Geliştirilen empati eğitim programının değerlendirilmesi ilk olarak Truax tarafından geliştirilen “Doğru Empati Ölçeği (Accurate Empathy Scale)” ile yapılmıştır. Ölçek doğru empatiyi dokuz düzeyde tanımlamaktadır. Empatinin en düşük düzeyinde, terapist danışanın en belirgin duygularının bile farkında değildir. Tepkileri danışanın duygularının içeriğine uygun değildir. Terapist ilgisizdir. Danışanın o andaki duygularından ayırt ettiklerini iletmemekte, tavsiye etme etkinliğinde bulunmaktadır. Ölçekte her aşamada ilerledikçe danışanın dünyasını daha derin anlama gerekmektedir. Terapist son basamağa ulaşmayı başardığında danışanın görünen duygularını doğru olarak algılamaktadır. Aynı zamanda danışanın yaşamında olan, ancak çok az ayırında olduğu ve yakalayamadığı duygularını ortaya koymaktadır. Ses tonu ona özenle yaklaştığını ve empatik kavrayışındaki derinliği yansıtmaktadır.

Carkhuff (1969) terapistler için empati eğitim programındaki empatik anlayış fikrini genişletmiştir. Carkhuff terapistin danışanı anlamadaki becerilerini ikiye ayırmıştır. Bunlar; danışanın içsel ve dışsal dünyasını ayırt edebilmede dinleme becerileri ve danışanı anlamada kullandığı iletişim becerileridir. Terapistin empatisi danışanı iyi anlamasında temel araçtır. Empati aynı zamanda iletişimi de kolaylaştırmaktadır. Carkhuff ayırt edebilme ve iletişim tekniklerini model yoluyla ve terapistlerin bu davranışları sergilerken şekillendirmesi şeklinde öğretilbileceğini önermiştir. Truax *et al.* (1964) terapistlerin empatik tepki düzeylerini arttırmak için gerekli olan teknik becerilerin öğretilmesi için sosyal öğrenme teorisine uygun olarak model alma ve danışman tarafından yetiştirilme gibi yöntemlerden yararlanmışlardır. Diğer empati eğitim programları da çocuklar için hazırlananlar da dahil olmak üzere benzer unsurları içermektedir.

Empati eğitimi konusunda yapılan araştırmalarda hem verilen empatik eğitimin empatik iletişim becerisinin üzerindeki etkisi incelenmektedir, hem de empati eğitim teknikleri arasında hangisinin daha etkili olduğu konusunda değerlendirmeler yapılmaktadır (Gladstein and Feldstein 1983, Greenberg and Goldman 1988).

Empati eğitim teknikleri didaktik, yaşantısal, rol alma ve modelden öğrenme yaklaşımı olmak üzere dört grupta toplanmaktadır:

**Didaktik Eğitim Tekniği (Bilgi Verme):** İletişim ve empati konusuyla ilgili teorik bilgilerin bireylere bir uzman tarafından anlatılmasıdır.

**Yaşantısal Eğitim Tekniği (Experiential):** Bireylerin bir başkasıyla gerçekleştirdiği iletişim banttan, videodan veya gözlem odasında eğitim veren uzman tarafından izlenmekte ve eleştiriler getirilmektedir.

**Rol Oynama Tekniği (Role Playing):** Birey bazen kendisi olarak, bazen de karşısındakinin rolüne girerek iletişim kurmaktadır. Rol oynama tekniğinde karşısındaki kişinin rolüne girerek olaylara onun bakış açısından bakmaya ve onun hissettiklerini hissetmeye çalışmaktadır. Empati, bireyin karşısındaki kişinin bakış

açısından bakma, “rolünü alma” olarak tanımlandığında, empati eğitiminde rol oynama tekniğinin etkili bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

**Modelden Öğrenme Tekniği:** Bireyin uygun modelleri gözlem odasından, banttan ya da videodan izleyerek onları model alarak empatik iletişim kurmayı öğrenmesidir.

Empati eğitim teknikleri gözden geçirildiğinde didaktik ve yaşantısal programların birlikte ele alınmasının teori ve uygulamayı içerdiği için empatik iletişim becerisi üzerinde daha fonksiyonel olduğu belirtilmiştir. Empati eğitiminde bu modellerden biri kullanılabilmesi gibi birkaçı da bir arada kullanılabilir. Bu tekniklerin yanı sıra duygusal yüz ifadelerini teşhis etme konusunda eğitimin verilmesi de söz konusu olabilir. Çünkü bazı araştırmacılar, duygusal yüz ifadelerini teşhis etme becerisini empatik becerinin bir parçası olarak kabul etmektedir (Payne *et al.* 1972, Dökmen 1986, Dökmen 1988). Cottle (1987), empati eğitim yöntemleri ile ilgili çalışmasında didaktik anlatım, model olma ve pratik yapmanın bir arada kullanıldığı programların, bunlardan sadece birinin kullanıldığı programlara göre daha etkili olduğunu bulmuştur.

### 3. KAYNAK ARAŞTIRMASI

Bu bölümde çocukların bakış açısı alma becerileri ve anne-babaların empatik becerileri ile ilgili araştırmalar tarih sırasına göre verilerek sunulmuştur.

Hinchev and Gavelek (1982), büyükleri tarafından hırpalanmış annelerin çocuklarında empatik karşılık verme üzerine bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma, anneleri aile şiddeti tehdidinde kalmış çocukların empatik becerilerini değerlendirmektedir. 32 anne ve onların okul öncesi çocukları denek olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Kız ve erkek sayıları birbirine eşittir. Annelerin yarısı eşleri tarafından kötü muameleye maruz bırakılmış bir geçmişe sahipken, diğer yarısı şiddet içermeyen ilişkilerden gelmektedir. Kötü muamele görmüş annelerin ailesel ilişkilerinin istikrarsızlığı “Ev Ortamı Anketi” yoluyla ayrıca saptanmıştır. Bu belgenin analizi göstermektedir ki, konuşması kötü sözler içerikli babalar çocuklarına karşı fiziki şiddetli olarak rapor edilmemelerine rağmen, kötü sözler içerikli konuşmada bulunmayan babalardan sözel olarak daha saldırgandırlar. Çocukların empatik becerilerini değerlendirmek için 4 ölçek kullanılmıştır. Bunlar; rol – iradesi, sosyal çıkarsama, rol alma, sosyal davranıştır. Verilerin analizinde, iki yönlü çok değişkenli varyans analizi (iki yönlü MANOVA) kullanılmıştır. Sosyal davranış ölçeği hariç hepsinin üzerinde grupların önemli temel etkilerinin olduğunu göstermiştir. Rol alma ölçeği üzerine çocuk cinsiyet etkileşimiyle önemli gruplar da bulunmaktadır. Araştırma sonucunda, evlilikle ilgili geçimsizliğin genç çocukların empatik becerileri üzerine olabilen erken ve yaygın etkisi önemli çıkmıştır. Doğrudan ve dolaylı şiddetin her ikisi de çocuğun sosyal gelişimine önemli derecede etkisi etmektedir.

Boccia and Campos (1989), 8-9 aylık bebeklerin, annelerinin yabancılara olan tepkilerinden etkilendiklerini saptamışlardır. Araştırmacılar, yabancıyla karşılaşınca başlangıçta korkmuş gibi görünen bebek, eğer annesinin yabancıyı mutlu bir şekilde karşıladığına dikkat ederse yabancıya karşı ifadesinin olumlu olarak değiştiğini tespit etmişlerdir. Bebeğin bu şekilde bir duygusal tepkide bulunması bebeğin empati

gelişiminin bebeğin aile içerisindeki duygusal çevresi tarafından oluşturulduğu fikrini pekiştirmektedir.

Hietolahti-Ansten and Kalliopuska (1990), müzikle ilgilenen çocuklarda empati ve saygı konusunda araştırma yapmışlardır. Araştırma örneğine 25'i altı yıldır altı yıldır piyano ve keman çalan, 30'u müzikle ilgilenmeyen ergen alınmıştır. Çocukların yaş ortalaması 12'dir. Araştırmada deneklere "Mehrabian ve Epstein Empati Ölçeği" ve "Battle Özsaygı Ölçeği-B Formu uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, çocukların empati düzeylerinin müzikle ilgilenmeyenlere oranla önemli ölçüde daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Koestner *et al.* (1990) tarafından yapılan çalışmada empatik ilginin gelişiminde ebeveyn davranışlarının etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma 26 yıl süren uzunlamasına bir çalışmadır. Araştırma verileri çocuklar 5 yaşında iken annelerinden, 31 yaşına geldiklerinde ise kendilerinde sağlanmıştır. Araştırma sonucunda, babası ile daha uzun süre birlikte vakit geçiren çocukların empatik bir yetişkin olma olasılıklarının anlamlı olarak daha fazla olduğu bulunmuştur.

Pecukonis (1990), tarafından yapılan bir çalışmada, duygusal ve bilişsel empati eğitim programının, mahalli bir tedavi merkezinde bulunan 24 kız çocuğun empati düzeylerine etkisi ile empati ve ego gelişimi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmada deney ve kontrol grubu oluşturulmuş, deney grubuna duygusal ve bilişsel empati düzeylerinin artırılması için bir buçuk saatlik toplam dört oturum devam eden bir eğitim verilmiştir. Her iki gruba da ön ve son test uygulanmıştır. Sonuç olarak, deneklerin duygusal empati düzeylerinde önemli bir artış olduğu tespit edilirken, bilişsel empati düzeylerinde anlamlı bir artışın bulunmadığı tespit edilmiştir. Ego gelişimi ve bilişsel ile duygusal empati arasında pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Çocukların gelişmeleri üzerinde evcil hayvanlar ile olan ilişkilerinde etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan bir çalışmada, 3-6 yaş grubunda evcil hayvanı olan ve olmayan çocuklarla çalışılmıştır. Ebeveynler, çocukların hayvanlarla

ilişkilerini ve sosyal yeteneklerini; araştırmacı ise, ev ziyaret sırasında empatilerini, işbirliği düzeyleri ve zeka durumlarını değerlendirmiştir. Araştırmada, çocukların arkadaşları olan hayvanlarla ilişkileri ile onların empati düzeyleri, sosyal yetenekleri ile işbirliği arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu saptanmıştır (Poresky and Hendrix 1990).

Kalliopuska (1991), müzik eğitimi alan çocukların empati düzeylerini belirlemek amacıyla yaptığı araştırmasında, müzik sınıflarına devam eden ve etmeyen öğrenciler ile çalışmasını yürütmüştür. Müzik eğitimi alan çocukların testten aldıkları empati puanlarının, müzik eğitimi almayan çocukların puanlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Cinsiyetler arasındaki farka bakıldığında ise, erkeklerin kızlara oranla daha düşük empati puanı aldıkları ortaya çıkmıştır.

Kalliopuska and Titinen (1991), 6-7 yaşlarındaki çocuklarla yaptıkları bir araştırmada, örnekleme alınan çocukları üç gruba ayırmışlardır. Birinci gruba şarkı söyleme, müzikle fiziksel etkinlik yapma ve müzikle resim yapmadan oluşan empati programı, ikinci gruba rol oynama, öykü anlatmayı içeren bir empati programı uygulanmıştır. Üçüncü grup ise kontrol grubu olarak alınmış ve her üç gruba da uygulama öncesinde ve sonrasında test yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Feshbach ve Roe Empati Testi” ve “Ikonen-Nylund Sosyalleşme Testi” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, empati eğitimi alan her iki grubunda empati düzeylerinin ve sosyalleşmelerinin önemli ölçüde arttığı bulunmuştur.

Trommsdorff (1991) tarafından bir Alman kasabasında yaşayan anaokulu çocuklarından yaşları 5-6 arasında olan 15 kız çocuk ve 15 erkek çocuk ile annelerinin örnekleme alındığı araştırmada çocuklarıyla empati kuran annelerin, empatik çocuk yetiştirme olasılıklarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annelerin empatisi Mehrabian ve Epstein’in Empati Ölçeği ile belirlenmiştir. Anaokulunda çocukların öğretmenlerine sekiz oturumluk empati eğitimi verilerek empati kavramı öğretilmiştir ve öğretmenlerden çocukların durumunu gözlemleyerek empatiyle ilgili davranışları belirtmeleri istenmiştir. Çocukların empatisi, 5’li likert ölçeğinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, annenin yüksek empati düzeyi ile

çocuğun empati düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Annenin çocuk yetiştirme tarzıyla (çocuğu anlayabilmesi, ondaki sosyalleşme davranışlarını teşvik etmesi gibi) çocuğun empatisinin yüksek olması arasında olumlu bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çocuk yetiştirmede ailelerin deneyimli olması, çocuğun başkalarının duygularını anlamaya yönelmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Ceyhan (1993), annelerin, babaların empatik eğilim düzeyleri üzerinde bazı değişkenlerin etkisinin belirlenmesi amacı ile yaptığı araştırmasında, 384 ortaokul öğrencisinin anne ve babalarına “Empatik Eğilim Ölçeği” uygulamıştır. Araştırma sonucunda, evlenmeden önce sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerden gelen bireylerin, düşük olanlara; kendi annelerin, babalarının birbiriyle ilişkisi iyi olanların, kötü olanlara; kendi annelerin, babalarının tutumları demokratik olanların, ilgisiz ve otoriter olanlara; kendilerini çok sakın hisseden annelerin, babaların, çok öfkeli hissedenlere; çevreleriyle ilişkilerinde kendilerini güvenli hisseden annelerin, babaların, hissetmeyenlere; bir ilişkiyi başlatma ve sürdürme gibi sosyal becerileri yeterli derecede olan anne babaların, yetersiz olanlara göre empatik eğilim düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Doğum sırası açısından annelerin, babaların empatik eğilim düzeyleri arasında önemli bir farklılık olmadığı; annelerin empatik eğilim düzeylerinin babalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Eisenberg and Mc Wolly (1993), annelerin ve çocukların empati ile ilgili özellikleri ve sosyalleşme durumlarını görmek amacıyla 16 kız çocuk ve 16 erkek çocuğun sempati, kişisel üzüntü ve bilişsel görüş açısı ile annelerinin çocuk yetiştirme uygulamaları arasındaki ilişkiyi, sekiz yıllık bir süre boyunca incelenmişlerdir. Sonuç olarak, annelerin olumlu duygusal iletişim ve uygun bağımsızlık araştırmaları ile çocukların görüş açısı ve anne görüş açısı arasında pozitif korelasyon görülmüştür. Cinsiyetler arası farka rastlanmamıştır.

Çocukların (6-7 yaş) sosyalleşmeleri ve empati gelişimleri üzerinde, müzikli empati eğitimi programının etkisini belirlemek üzere bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada çocuklar eğitim ve kontrol grubu olarak ayrılmışlardır. Eğitim grubuna, üç ay süreyle haftada birer saat müzikli empati eğitimi programı (şarkı söyleme,

enstrüman çalma, müzikle dramatizasyon ve çocuklarla bu etkinlikler sırasında yaşadıklarını ve hissettiklerini tartışma) uygulanmıştır. Her iki gruba da ön test, son test ve son testten dokuz ay sonra tekrar test uygulanmıştır. Ön ve son test ölçümlerinde, eğitim grubunda empati ve sosyalleşmede önemli bir artış kaydedilirken kontrol grubu için bu artışın önemsiz olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ön test ile eğitimden dokuz ay sonra yapılan tekrar test arasındaki farklılık eğitim grubu için önemli, ancak kontrol grubu için önemsiz bulunmuştur (Kalliopuska and Ruokonen 1993).

Lipsitt (1993), annenin empati becerisi ve iletişim biçimi ile çocuğun empati becerisi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmaya 76 anne ve bu annelerin sekiz-dokuz yaş grubundaki çocuklarını dahil etmiştir. Araştırma verileri empatiyi değişik açılardan ölçen Davis'in "IRI" ve araştırmacı tarafından geliştirilen "Lipsitt Empatik İletişim Testi" ile elde edilmiştir. Araştırma sonucunda, annenin empatik becerisinin çocuğun empatik becerisinin tahmininde etkin olmadığını belirlerken, annenin iletişim biçiminin çocuğun empatik becerisinin tahmininde rol oynadığını saptamıştır. Ayrıca, çalışmada annenin çocuğu destekleyici tarzdaki iletişim biçimi, kızların empatik becerisini olumlu yönde arttırırken, emredici tarzdaki iletişim biçiminin erkek çocukların empatik becerisini olumsuz yönde etkilediğini saptamıştır.

Akboy ve Baysal (1994), Eğitim Bilimleri öğrencilerinin empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması konulu araştırmalarında 9 Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde 1. ve 4. sınıf öğrencilerine Dökmen (1988) tarafından geliştirilen EBÖ-B Formu ve EEÖ ile kişisel bilgi formunu uygulamışlardır. Araştırma sonucunda, 4. sınıf öğrencilerinin empatik beceri düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Annenin öğrenim durumu hem empatik eğilim hem de empatik beceri düzeyi üzerinde etkili bulunmuştur. Ayrıca, kardeş sayısındaki artışın empatik eğilimi arttırdığı ve kişilerin empatik eğilimlerinin artışının arkadaş sayısını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yılmaz (1994), okul öncesi dönemdeki çocukların mekansal bakış açısını alma yeteneğini ele aldığı araştırmasında çocuklara sözel tepki, resim seçme ve gerçek



nesnelere seçme görevleri vermiştir ve bu görevler arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını incelemiştir. Araştırma sonucunda bakış açısını dikkate alma yeteneğinin yaşla birlikte ilerlediği ve ortalamalara bakıldığında en yüksek başarının sözel tepki görevinde, daha sonra gerçek nesnelere seçme görevinde ve en düşük başarının ise resim seçme görevinde olduğu bulunmuştur.

Bernadett-Shapiro *et al.* (1996) tarafından yapılan araştırmada, çocuğun empati düzeyi ile babanın rolü arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma 47 baba ve oğlundan oluşturulmuştur. Çocukların yaş ortalaması 6.8'dir. çocukların empatisi Bryant'ın Çocuklar ve Adölesanlar İçin Empati İndeksi ile ölçülmüştür. Babaların empatisi için Mehreban ve Epstein Duygusal Empati Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda babanın çocuk bakımına katılımıyla erkek çocukların empatisi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur.

Krevans and Gibbs (1996), çocukları disipline etmede ailelerin kullandıkları tümevarım yönteminin, çocukların empatisi ve prososyal davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmayı on bir buçuk-on dört yaş arasındaki çocuklar, aileleri ve öğretmenleri üzerinde yürütmüşlerdir. Tümevarım yöntemini kullanan ailelerin daha empatik ve empatik olan çocukların prososyalliklerinin ise daha fazla olduğunu, çocukların empatisinin, ailenin disiplini ve çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişkiyi dengelediğini saptamışlardır.

Şener (1996), 4-5 yaş anaokulu çocuklarında dramatik oyunun ve inşa oyununun bakış açısı alma becerisine etkisini incelemiştir. Araştırma grubunu Ankara Türk Telekom Anaokulu'ndaki 4-5 yaş çocukları oluşturmuştur. Araştırma kapsamına 10'u dramatik oyun grubuna, 10'u inşa oyunu grubuna, 10'u da kontrol grubuna olmak üzere toplam 30 çocuk alınmıştır. Araştırmada ön test ve son test kontrol gruplu bir model kullanılmıştır. Oyun uygulamalarının bağımsız değişken, bakış açısı alma becerisinin bağımlı değişken olarak ele alındığı çalışmada çocuklara önce bakış açısı alma boyutunu ölçen testler verilmiştir. Daha sonra çocuklar, basit tesadüfi örneklem yöntemi ile ikisi deney grubu, biri kontrol grubu olmak üzere üç gruptan birine dahil edilmiştir. Deney grupları her oturumda yirmişer dakikalık oyun

eğitimi alırken, kontrol grubuna yirmi dakika süresince serbest boyama yaptırılmıştır. Her gün bir oturum olmak üzere toplam on oturum yapılmıştır. Uygulamalar sonunda tüm çocuklara uygulama öncesinde verilen bakış açısı alma testleri son test olarak uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, dramatik oyun oynayan çocukların ve inşa oyunu oynayan çocukların bakış açısı alma becerilerinde ilerlemeler saptanmıştır. İnşa oyunu oynayan grubundaki ilerleme, bilişsel ve duygusal bakış açısı almada dramatik oyun grubundaki ilerleme kadar fazla değildir. Dramatik oyun grubu çocukları, bakış açısı alma becerisinin her üç boyutunda da diğer iki gruptan daha yüksek puanlar almışlardır. Bilişsel bakış açısı alma puanlarında ve toplam puanlarda dramatik oyun grubu ile diğer iki grup arasında farklılık söz konusudur. Serbest boyama yapan kontrol grubundaki çocukların bakış açısı alma becerilerinde ilerleme görülmemiştir.

Zubaroglu (1996), çocuklu eşlerin iletişim biçimleri ve çatışmaları üzerine yaptığı araştırmasında çatışmayı çözen eşlerin, iletişimde eşlerinin bakış açısını göz önünde bulundurabileceklerini belirlemiştir.

Köksal (1997), müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik becerileri ve uyum düzeylerini araştırmıştır. Araştırmayı Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı ve Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Devlet Konservatuvarına devam eden 103 ergen olmak üzere toplam 206 ergen üzerinde çalışmıştır. Ölçme aracı olarak Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'nu ve Hacettepe Kişilik Envanterini kullanmıştır. Araştırma sonucunda, cinsiyetin, çocuk doğum sırasının, kardeş sahibi olup olmamanın, anne ve baba öğrenim düzeyinin ve konservatuvara devam etme durumunun empatik beceri puanları üzerinde önemli bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur.

Miller (1997), empati ve özgeci davranışın okul öncesi çocuklarında mizaç özellikleri ile ilişkisini incelemiştir. Örnekleme iki-sekiz yaş arasındaki yüksek empati düzeyine sahip 27 çocuk alınmıştır. Çocukların anneleriyle görüşme yoluyla, çocukların okul ve evdeki empati ve altruistik tepki düzeyleri belirlenmiştir. Duygusal olarak olumlu tanımlanan çocukların, empati ve altruistik tepkilerinde de sosyal bireyler olduğu belirlenmiştir.

Köksal'ın (2000b) müzik eğitimi alma, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre çocukların empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi üzerine yaptığı çalışma sonucunda, müzik eğitimi alıp almamanın, cinsiyetin ve sınıf düzeyinin çocukların empatik beceri puanları üzerinde önemli bir farklılığa neden olmadığı; buna karşılık müzik eğitimi almamanın çocukların kişisel ve genel uyum, cinsiyetin ise sadece kişisel uyum puanları üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır.

Akın (2002), Araştırmanın örneklemini Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı üç okulun anasınıfına devam eden altı yaş grubundan 30'ar öğrenci olmak üzere toplam 90 çocuk oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak "Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi) ve "Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği" uygulanmıştır. Altı yaş çocuklarından oluşan deney grubuna bakış açısı alma ve alt boyutlarının (algısal bakış açısı alma, bilişsel bakış açısı alma, duygusal bakış açısı alma) içeriğine uygun 26 eğitici drama etkinliği uygulanmıştır. Program, 12 hafta süre ile deney grubuna uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise resim, müzik ve oyun aktiviteleri gibi genel etkinlikler uygulanmıştır. Ön test ile başlayan program son test ile bitirilmiştir. Drama programının uygulanmasından önce deney ve kontrol gruplarına ön test olarak bakış açısı alma testleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, deney ve kontrol grupları arasında bakış açısı alma yetenekleri açısından bir fark bulunmamıştır. Algısal, bilişsel ve duygusal bakış açısı almaya ilişkin ön test ölçümlerinde deney ve kontrol grupları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Deney ve kontrol gruplarında algısal ve duygusal bakış açısı alma açısından aile tutumlarına ilişkin son test ölçümlerinde alt test sonuçlarında belirgin bir farklılık saptanmıştır.

Van der Mark *et al.* (2002), çalışmalarında iki yaşındaki empati gelişimi ile anne babaya ilişkin duyarlılık, çocukluk korkuları ve güvenli bağlanma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Örneklem grubu on altı ay ile yirmi iki ay arasındaki ilk çocukları kız olan 25 orta sınıftan gelen ailelerden oluşmaktadır. Aileler evlerinde ve laboratuvar ortamında gözlenmiştir. Empatik beceri, kız çocuklarının annelerinde ve tanımadıkları kişilerde sıkıntı verici bir duruma karşı gösterdikleri tepkiler yoluyla

ölçülmüştür. On ikinci aydan yirmi ikinci aya kadar annenin sıkıntısı karşısında gösterilen empatik beceri artarken, bir yabancı için gösterilen empatik beceri düşmüştür. Gözlemin öncesinde ve esnasında yapılan çocuk yetiştirme şekline ilişkin ölçümlerinin empatik tepkilerle çok düşük bir ilişki içinde olduğu görülmüştür.

Kasari *et al.* (2003), down sendromlu çocuklarda empati ve sıkıntıya karşı tepkiyi incelemişlerdir. Çalışmada down sendromlu 30 çocuğun, zeka geriliği olan 22 çocuğun ve tipik olarak gelişim gösteren 22 çocuğun başkalarındaki empati sıkıntı ve acılara olan tepkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda; down sendromlu çocukların diğer çocuklarla karşılaştırıldığında, başkalarının sıkıntılarında onlara göre daha fazla dikkat ederek ve prososyal tepkilerde daha fazla rahatlık göstererek daha çok tepki gösterdikleri saptanmıştır. Buna rağmen, varsayılan empati durumunda, down sendromlu çocuklar, tipik çocuklardan baş karakter gibi aynı duyguyu daha az hissetme eğiliminde bulunmuşlardır. Down sendromlu çocukların, zeka geriliği olan çocuklara göre, yalnızca başkalarının sıkıntılarında tepki konusunda farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Özcan vd. (2003), dikkat eksikliği aşırı hareketlilik bozukluğu ve binişik karşıt olma-karşı gelme bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeylerinin karşılaştırılması üzerine yaptıkları çalışmada, dikkat eksikliği aşırı hareketlilik bozukluğu (DEAHB) ile bu bozukluğa eşlik eden karşıt olma-karşı gelme bozukluğu (KO-KGB) tanısı konan çocukların anne-babalarının empati düzeylerinin ve aile işlevlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Polikliniğe ardışık olarak getirilen DSM-IV ölçütlerine göre DEAHB tanısı konan 107 çocuktan, dışlamalar sonrasında DEAHB (n=44) ve DEAHB'na eşlik eden KO-KGB (n=26) olan iki grup çalışmaya alınmıştır. Araştırmada “Aile İşlevleri Aile Değerlendirme Ölçeği” ile anne-babaların empati düzeylerini ölçmek için “Empatik Beceri Ölçeği” ve “Empatik Eğilim Ölçeği” kullanılmıştır. DEAHB ve DEAHB–KO-KGB olan çocukların anne-babalarının empati puanları değerlendirildiğinde, gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Grup için annenin empati eğilim puanı ile çocuğun dikkat sorunları arasında zıt ilişki saptanmıştır ( $r=-.303$ ). Aile Değerlendirme Ölçeği'nin “davranış.

kontrolü” alt ölçeğinde “sağlıksızlık” oranları DEAHB–KO-KGB grubunda, DEAHB grubuna göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Ünal (2003), empatik iletişim eğitiminin okul öncesi çocuğu olan annelerin empatik beceri düzeylerine etkisini incelemiştir. Araştırmaya 34 anne dahil edilmiş ve annelerin 17’si deney, 17’si kontrol grubuna ayrılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan “Empatik İletişim Eğitimi Programı” deney grubuna haftada iki gün doksana dakika olmak üzere on oturumda uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir eğitim verilmemiştir. Örneklem grubuna ön test ve son test olarak “Empatik Beceri Ölçeği-B Formu” uygulanmıştır. Veriler İki Ortalama Arasındaki Farkın Önemlilik Testi, İki Eş Arasındaki Farkın Önemlilik Testi, Mann-Whitney U Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının son test sonuçlarına göre deney grubunun empatik beceri düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir gelişme olduğu, kontrol grubunda ise bir gelişme olmadığı saptanmıştır. Deney grubuna uygulanan tekrar test sonucunda da eğitimin etkisinin devam ettiği saptanmıştır.

Yılmaz (2003) tarafından yapılan bir araştırmada, empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Empati eğitim programı sekiz oturum olarak yapılandırılmış ve farklı duyguları (üzüntü, mutluluk, kızgınlık, korku) tanıyabilme, verilen bir durumun hangi duyguyu yansıttığını farkedebilme, kendi duygularını tanıyabilme ve ifade edebilme, başka insanların aynı olayda farklı duygular yaşayabileceğini anlayabilme, dinleme becerisini geliştirebilme, empatik tepki verebilmeyi geliştirebilme, empatik tepki verebilmeyi alışkanlık haline getirebilme alt basamaklarından oluşmaktadır. Araştırma sonucunda empati eğitim programının uygulandığı ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerinde, bu programın uygulanmadığı öğrencilerin empatik becerilerine göre anlamlı düzeyde bir artış olduğu saptanmıştır.

Sarıyüce-Körükçü (2004), altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesi üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Anaokulu’nda 17, Gazi Üniversitesi

Gazi Eğitim Fakültesi Anaokulu'nda 32, Hacettepe Üniversitesi Beytepe Anaokulu'nda 60, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Anaokulu'nda 50 olmak üzere toplam 159 çocuk arasından istenen koşulları sağlayan 115 çocuk ve annesi oluşturmaktadır. Çocukların özsaygı düzeylerini belirlemek amacı ile "Cassidy Kukla Görüşme Formu" ve annelerin empatik beceri düzeylerini belirlemek amacıyla "Empatik Beceri Ölçeği-B Formu" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, annelerin empatik beceri puanlarının annenin öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulunmuştur. Annelerin empatik beceri puanlarının çocukların anaokuluna devam süresine, cinsiyetlerine, kardeş sayılarına, anne yaşına, annelerin eşlerinin yaşına ve öğrenim durumuna göre farklılık göstermediği saptanmıştır. Çocukların özsaygı düzeyleri ile annelerin empatik beceri düzeyleri arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır.

Strayer and Roberts (2004), çocukların empati düzeylerinin duygusal faktörlerle ve çocukların sosyal davranışları ile ilişkisini incelemiştir. Ayrıca çocuğa ait duygusal faktörlerin, ebeveyne ait faktörlerle (empati, duygusal dışavurum, çocuğun duygusal dışavurumunun desteklenmesi, sıcaklık ve kontrol) ilişkisi belirlenmiştir. Araştırmaya beş-on üç yaş arasındaki 50 çocuk ve ebeveyni dahil edilmiştir. Çalışmada ebeveynler kendi duygusal özelliklerini ve çocuk yetiştirme biçimlerini anlatırken, çocuklardan da anne-babalarının çocuk yetiştirme biçimlerini tanımlamaları istenmiştir. Araştırma sonucunda çocuğun yaşının ve ailenin çocuk yetiştirme biçiminin çocuğa ait duygusal faktörlerin % 32'sini açıkladığını ve bu durumun da çocuğun empati düzeyini güçlü bir şekilde yordadığını belirlemişlerdir.

Uçmaz-Halıcıoğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyleri ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya anasınıfına devam eden çocukların 532'sinin annesi dahil edilmiştir. Araştırmada "Empatik Beceri Ölçeği-B Formu" ve "Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, anne empatik beceri düzeylerinin annelerin yaşına, ailedeki çocuk sayısına, anasınıfına devam eden çocuğun doğum sırasına, babaların yaşına göre değişmediğini saptamıştır. Anne empatik beceri düzeyinin, anne eğitim düzeyi ve mesleği üzerinde anlamlı bir fark yarattığını bulmuştur.

Yüksel (2004), empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisini incelemiştir. Bu çalışmada, empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik beceri düzeyini artırmadaki etkisi araştırılmıştır. Araştırma, Bursa Özel Çakır İlköğretim Okulu'nda öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencilerinin arasından seçilen 20 denekle yürütülmüştür. Bu çalışmada öntest-sontest kontrol gruplu desen kullanılmıştır. Araştırmada deney grubunun (10 denek) yanında, Hawthorne etkisini kontrol etmek için plasebo kontrol grubu da (10 denek) kullanılmıştır. Araştırmada araştırmacı tarafından geliştirilen empati eğitim programı uygulanmıştır. Bu program rol oynamaya, bilgilendirmeye, model almaya dayalı olarak hazırlanmıştır. Empati eğitim programı haftada bir defa olmak üzere toplam sekiz hafta uygulanmıştır. Oturumlar ortalama bir saat sürmüştür. Deney grubuna uygulanan empati eğitim programının tamamlanmasından sonra, her iki gruba da (deney ve kontrol grubu) son test olarak Bryant (1982) tarafından geliştirilen ve araştırmacı tarafından uyarlaması yapılan “Çocuklar İçin Empati Ölçeği” uygulanmıştır. Grupların empatik beceri düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını test etmek amacıyla 2x2 split-plot analizi tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubundaki öğrencilere kıyasla empatik beceri düzeylerinin anlamlı düzeyde arttığı görülmüştür.

Karapınar (2005), “öğrencilerin gözünden sosyal bilgiler derslerinde gerçekleştirilen empati etkinliklerini değerlendirmek: bakalım öğrenciler neler düşünüyor” konulu çalışmada; ilköğretim 4 ve 5. sınıflarla (n=180) çeşitli empati etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarda öğrencilere belirli bir konuda beş adet empati rolü sunulmuş ve bu rollerden birini seçmeleri istenmiştir. Bunun ardından öğrenci, rolüne büründüğü varlığın duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışmıştır. Ayrıca çalışmada öğrencilerin, katıldıkları empati etkinliği ile ilgili düşüncelerini açığa çıkarmayı amaçlayan açık uçlu üç soru sorulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın amacı, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin gözünden empati etkinliğini değerlendirmek oluşturmaktadır. Açık uçlu sorulardan elde edilen nitel verilerin analizi, öğrencilerin, öğrenme sürecinde etkin olmaktan memnun olduklarını, empatisini yaptıkları varlığın ne hissettiğini anladıklarını, söz konusu sosyal olaya ilişkin birtakım bireysel

çıkarımlarda bulduklarını ve böylelikle hayatın anlamını kavradıklarını, duygularını açıklama olanağı bulduklarını ve eğlenerek öğrendiklerini ortaya koymuştur.

Shechtman and Basheer (2005), gruplar arası anlaşmazlıktaki Arap çocuklarının saldırganlığını destekleyen kuralcı inanışlar üzerine bir araştırma yapmışlardır. Bu çalışmada, sosyal bilgi teorisine (Heusmann) dayanılarak, İsrail'deki Arap çocuklarının saldırganlığını (NOBAG), empatiyi ve gruplar arası kaygılarını destekleyen kuralcı inanışları incelenmiştir. Ölçek olarak, “Düzeltilmiş Kuralcı İnanışlar Ölçeği (NOBAG: genel ve özel)”, “Çocuklar ve Ergenler İçin Empati İndeksi (genel ve özel)” ve “Gruplar Arası Korku (huzursuzluk, endişe) İndeksi” kullanılmıştır. İsrail'deki iki Arap okulundan 186 ilkokul öğrencisi araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma sonucunda, katılımcıların yabancı bir gruptaki bir çocuğa kendi gruplarından birine göre daha çok saldırgan bir tavır almakta oldukları ve kendi gruptakilerine karşı daha fazla bir empati düzeyi sergilemekte oldukları saptanmıştır. Cinsiyet farklılıkları, özel NOBAG hariç tüm değişkenler üzerinde bulunmuştur. Korelasyon katsayıları değişkenler arasındaki ilişkiler içinde cinsiyet farklılıkları ileri sürmektedir. Grup içi ve grup dışı bireye karşı NOBAG tahmini için lojistik regresyonun sonuçlarına göre, gruplar arası endişe, korku, kızlar ve erkekler için farklı bir biçimde NOBAG tahmin ederken, Yahudiler'e karşı empati, her iki cinsiyette de NOBAG tahmin etmektedir.

Ulutaş (2005), anasınıfına devam eden altı yaş çocuklarının duygusal zekalarına duygusal zeka eğitiminin etkisinin incelenmesi üzerine yaptığı araştırmasında, alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarının anasınıfına devam eden çocuklar arasından tesadüfi olarak seçilen 120 çocuk ile çalışmıştır. Çocukların 40'ı deney grubu, 40'ı placebo kontrol grubu ve 40'ı kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubuna duygusal zeka eğitim programı ve placebo kontrol grubuna placebo eğitim durumları uygulanmıştır; kontrol grubuna ise herhangi bir uygulama yapılmamıştır. Araştırmada, “Sullivan Çocuklar İçin Duygusal Zeka Ölçeği”, “Sullivan Çocuklar İçin Kısa Empati Ölçeği” ve “Sullivan Öğretmenler İçin Çocukların Duygusal Zekasını Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; duygusal zeka eğitimi alan deney grubundaki çocukların duygusal



zekalarında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Deney, placebo ve kontrol gruplarının cinsiyetlerine, sosyo-ekonomik düzeylerine ve anne-baba öğrenim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Çocukların cinsiyetleri, sosyo-ekonomik düzeyleri ve anne-baba öğrenim düzeyleri içinde değerlendirildiğinde ise anlamlı farklılıklar olduğu, duygusal zeka eğitimi alan çocukların puanlarının yüksek olduğu belirlenmiştir.

## 4. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırma, altı yaş grubundaki çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerilerinde çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, anne-baba öğrenim düzeyinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek; çocuğun cinsiyetinin, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, ailedeki çocuk sayısının, anne-baba yaşının, kardeş sayısının, doğum sırasının ve öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik becerilerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek, çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma beceri düzeyleri ile anne-babaların empatik beceri düzeyleri arasında ve annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacı ile planlanmıştır.

### 4.1 Araştırma Evreni ve Örneklem Seçimi

Ankara il merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokullarına devam eden altı yaş grubundaki çocuklar ile anneleri ve babaları araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Ankara il merkezinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan bağımsız anaokullarından % 15'i tesadüfi olarak araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamına alınan Atatürk Anaokulu, Dr. Ufuk Ege Anaokulu ve Batıkent Anaokulu'nda altı yaş grubuna devam eden çocuklar arasından tesadüfi olarak seçilen 100 çocuk ve bu çocukların anneleri (N=100) ve babaları (N=100) bu araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır. Anne ve babası ile birlikte yaşayan, altı yaş grubunda olan ve bu araştırmaya gönüllü olarak katılan çocuklar ile anne-babaları örneklem kapsamına alınmıştır.

## **4.2 Veri Toplama Araçları**

Araştırmada çocuk ve aile hakkında bilgiler toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Ayrıca, okul öncesi çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerisi düzeylerini belirlemek amacıyla Şener (1996) tarafından oluşturulan ve Akın (2002) tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan “Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi)” ve annelerin, babaların empatik beceri düzeylerini belirlemek amacıyla Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiş olan “Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu)” kullanılmıştır.

### **4.2.1 Kişisel Bilgi Formu**

Çocuk ve ailesi hakkında bazı bilgileri elde etmek amacı ile araştırmacı tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu”nda çocuğun cinsiyeti, çocuğun kardeş sayısı, çocuğun doğum tarihi, çocuğun doğum sırası, çocuğun anaokuluna devam süresi, anne-baba yaşı, anne-baba kardeş sayısı, anne-baba doğum sırası, anne-baba öğrenim düzeyi, anne-babanın birlikte yaşama durumuna ilişkin sorular yer almaktadır.

### **4.2.2 Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu)**

Bu araştırmada, Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu) kullanılmıştır. Empatik Beceri Ölçeği-B Formu, Dökmen’in (1988) aşamalı empati sınıflamasına dayanılarak geliştirilmiş olup, empatinin bilişsel bileşenine ağırlık veren bir ölçme aracıdır. Ölçek günlük yaşamla ilgili altı ayrı psikolojik sorunu içermektedir. Her bir sorun için on iki tepki bulunmaktadır. Deneklerden bu on iki tepkiden dördünü seçmeleri istenmektedir. Deneğin seçtiği tepkilere puanlama anahtarındaki puanlar verilir. Bu puanların toplamı, deneğin EBÖ-B Formu’ndan aldığı toplam puanı göstermektedir. Bireyin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu’ndan aldığı toplam puan bireyin empatik beceri düzeyini göstermekte ve puan yükseldikçe empatik beceri

düzeyi de yükselmektedir. Her sorunun altında verilen on iki tepkiden biri anlamsızdır ve bu tepkiyi seçen deneğin formu geçersiz sayılmaktadır.

Dökmen, EBÖ-B Formunu, güvenilirliğinin ve geçerliğinin incelenmesi amacıyla, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi birinci sınıf öğrencilerinden altmış kişiye ve çeşitli kurumlarda çalışan yirmi dört psikoloğa uygulamıştır. Güvenirlik çalışması için EBÖ-B Formu altmış deneğe iki hafta arayla uygulamış ve  $r = .83$  ( $P < .001$ ) bulmuştur. Geçerlik çalışmasında, öğrenciler ile psikologlar arasında psikologlar lehine anlamlı bir fark olduğunu öngörmüştür ( $t = 8.15$ ,  $P < .001$ ). Diğer bir geçerlik çalışmasında da, EBÖ-B Formu ile Rol Alma Testi (RAT) arasında  $r = .78$  ( $P < .001$ ) düzeyinde ilişki bulmuştur (Dökmen 1988, 1990).

#### **4.2.3 Bakış Açısı Alma Testi**

Bakış açısı alma becerisinin üç farklı boyutunu ölçmek amacıyla Şener (1996) tarafından oluşturulmuş olan ve Akın (2002) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi)” kullanılmıştır.

##### **4.2.3.1 Algısal Bakış Açısı Alma Testi**

Kurdek and Rodgon’dan (1975) uyarlanan bu testte üzerinde Miki Fare’nin yüzünün resmi bulunan iki yuvarlak minder kullanılmıştır. Araştırmacı ve çocuk, çocuğun boyuna uygun bir masada karşılıklı otururlar ve çocuğa minderin döndüğünü deneyerek görme olanağı verilir. Böylece çocuğun minder döndürüldüğü zaman Miki Fare’nin farklı yönlere bakıyor olduğunu ve aynı zamanda araştırmacı ile çocuğun bakış açılarının farklı olduğunu anlaması sağlanmaya çalışılır.

İlk olarak araştırmacının minderindeki Miki Fare çocuğun minderinden ters yönde masaya yerleştirilir. Daha sonra “Yastığını öyle bir çevir ki ben senin minderindeki Miki Fare’yi benimki gibi göreyim” yönergesi verilir. Böylece her iki Miki Fare’nin araştırmacıya dönük olması sağlanır. Çocuğun başarısız olduğu durumlarda minderler

araştırmacı tarafından döndürölür. Daha sonra “Bu iki minderi öyle bir çevir ki sen onları benim gördüğüm gibi gör” yönergesi verilir. Çocuk minderleri döndürdükten sonra araştırmacı masanın her iki yanına da geçerek ilk durumdaki yönergeyi tekrarlar. Böylece de çocuğun masanın tüm yönlerine minderini çevirmesi istenir, masanın farklı kenarlarında oturan kişilerin bakış açılarından Miki Fare’yi algılayıp algılamadığına bakılır. Bu testte her başarılı durum için bir puan olmak üzere toplam dört puan verilir.

Şener (1996), algısal bakış açısı alma görevlerinde kullanılan araçlar ve çocuğa verilen yönergelerin geçerliğı için hakem görüşüne başvurmuş ve sekiz ayrı uzman bu testi çocukların algısal bakış açısı alma becerisini ölçmede uygun bulmuştur.

Akın (2002) güvenilirliğini ve geçerliğini yaptığı araştırmasında bu alt ölçeğin iç tutarlılığını (güvenirliğı) hesaplamış ve cronbach alfa katsayısını  $r = .7749$  olarak bulmuştur. Test tekrar test tutarlılığını ise  $r = .60$  olarak bulmuştur. Görünüş geçerliğı ise üç uzman tarafından onaylandı.

#### **4.2.3.2 Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi**

Bu testte Kurdek and Rodgon’un (1975) kullandığına benzer bir yöntem izlenmiştir. Köpek kovalayan bir çocuğu anlatan yedi adet resim kartının bulunduğu araç yeniden oluşturulmuştur.

İlk olarak yedi adet resim kartı uygun sırada masanın üzerine dizilmiş ve çocuktan bu öyküyü anlatması istenir. İlk turda çocuk öyküyü anlatması için güdülenir, gerek duyulduğunda müdahale edilerek birlikte anlatılır ve özellikle çocuğun kaçma, kovalama, yaklaşma, yakalama durumlarına dikkat etmesi sağlanır. Daha sonra dördüncü, beşinci ve altıncı kartlar alınarak çocuktan bir arkadaşının geriye kalan dört resim hakkında ne anlatacağı sorulur. Çocuğa “Şimdi beni iyi dinle. Buraya bir arkadaşının geldiğini düşün. Biz ona bu resimleri gösteriyoruz ve bize buradaki öyküyü anlatmasını istiyoruz. Sen şimdi o arkadaşın ol (o arkadaşınmış gibi yap) ve bize bu öyküyü anlat” yönergesi verilir. Çocuk öyküyü hiç değıştirmeden ilk haliyle

anlattığında sıfır puan, biraz değiştirerek anlattığında bir puan, tamamıyla yeni bir durumu anlattığında ise iki puan alır. Burada çıkarılan resim kartlarında yer alan kaçma, kovalama, yaklaşma, yakalama anahtar sözcüklerinden en az ikisinin kullanılması durumunda sıfır puan, ikiden fazlasının kullanılması durumunda bir puan, hiçbirini kullanmadığında ise iki puan verilmesine dikkat edilir. Daha sonra çocuğa son kartta yer alan resimde ne olduğuna ilişkin soru sorulur. “Çocuk neden ağacın tepesinde?” sorusuna, yukarıda verilen anahtar sözcüklerle ilgili yanıtlar verildiğinde sıfır puan, tamamıyla yeni bir yanıt üretildiğinde ise iki puan verilir. Bu testte her başarılı durum için bir, toplam olarak dört puan verilir. Puan ranjı sıfır-dört arasındadır (Şener 1996).

Bilişsel bakış açısı alma testinin geçerliği için Şener (1996) tarafından yeniden geliştirilen bu aracı ve aracın puanlanmasını, sekiz uzman değerlendirmiş ve dört-beş yaş çocuklarının bilişsel bakış açılarını ölçmede uygun bulmuşlardır.

Akın (2002) geçerliğini ve güvenilirliğini yaptığı araştırmasında bu alt ölçeğin iç tutarlılığını (güvenirliği) hesaplamış ve cronbach alfa katsayısını  $r = .8457$  olarak bulmuştur. Test tekrar test tutarlılığını ise  $r = .45$  olarak bulmuştur. Görünüş geçerliği ise üç uzman tarafından onaylandı.

#### **4.2.3.3 Duygusal Bakış Açısı Alma Testi**

Bu test, duygusal bakış açısı alma testlerinde ve yüz ifadelerini tanımlamaya yönelik testlerde kullanılan bir yöntem izlenerek, Şener (1996) tarafından oluşturulmuş ve Akın (2002) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bu testte mutlu, üzgün, korkmuş, sinirli yüz ifadelerini betimleyen dört adet resim kartı bulunmaktadır. Resimler karışık sırada masanın üstüne dizilir ve çocuktan her bir duygusal durumu tanımlaması istenir. Daha sonra yüz ifadelerine uygun kısa hikayeler anlatılır ve çocuktan her hikayedeki karakterin duygularını betimleyen yüz ifadesini göstermesi istenir. Bu testte her başarılı durum için bir, toplam olarak dört puan verilir.

Şener (1996), bu araçtaki resimlerin ve puanlamanın geçerliği için hakem görüşüne başvurmuştur ve sekiz uzman bu aracı dört-beş yaş çocuklarının duygusal bakış açılarını ölçmede uygun bulmuştur (Şener 1996).

Akın (2002) geçerliği ve güvenilirliği yaptığı araştırmasında bu alt ölçeğin iç tutarlılığını (güvenirliği) hesaplamış ve cronbach alfa katsayısını  $r = .7673$  olarak bulmuştur. Test tekrar test tutarlılığını ise  $r = .60$  olarak bulmuştur. Görünüş geçerliği ise üç uzman tarafından onaylandı.

### **4.3 Veri Toplama Yöntemi**

Araştırmada çocuk ve aile hakkındaki bilgileri toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu”, okul öncesi çocukların bakış açısı alma becerisi düzeylerini belirlemek amacıyla “Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi)” ve annelerin, babaların empatik beceri düzeylerini belirlemek amacıyla “Empatik Beceri Ölçeği-B Formu (EBÖ-B Formu)” kullanılmıştır.

Uygulamaya başlamadan önce araştırmanın örneklemini oluşturan okullardan gerekli izinler alınmış, örnekleme giren okulların yetkilileri ile görüşülerek izin belgeleri teslim edilmiştir. Araştırmaya sırası ile Atatürk Anaokulu, Batıkent Anaokulu ve Dr. Ufuk Ege Anaokulu’ndan başlanmıştır. Bakış Açısı Alma Testi’nin (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi) çocuklara uygulanabilmesi için anaokulu müdürleri ile görüşülerek, çocuklara uygulanacak Bakış Açısı Alma Testi ve anne-babalara ulaştırılacak Empatik Beceri Ölçeği-B Formu hakkında bilgi verilmiştir. Anaokulu müdürleri aracılığı ile öğretmenlerle tanışılmış ve çocuklara uygulanacak test ve anne-babalara ulaştırılacak Empatik Beceri Ölçeği-B Formu hakkında öğretmenler de bilgilendirilmiştir. Çocuklara uygulanacak testler için öğretmenler ile uygun günler ve saatler belirlenmiştir. Çocuklarla rahat bir ortamda çalışabilmek için sessiz, dikkatlerinin dağılmasını engelleyici uyarıcı unsurlardan uzak uygun bir ortamın sağlanması istenmiştir. Uygulama öncesinde sınıfta bütün çocuklara araştırmacı kendisini

tanıtılmış ve niçin geldiğini anlatmıştır. Tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenen her bir çocuk tek olarak uygulama odasına alınmıştır. Uygulamaya katılmak istemeyen çocuklar uygulamaya katılması için zorlanmamıştır. Çocuğa uygulanacak testler çocuğa tamamen bir oyun niteliğinde aktarılmış ve araştırmacıya ısınabilmesi için çocuktan kendisini tanıtmayı istenmiş, aynı şekilde araştırmacı da kendisini tekrar tanıtmış, okula gelme nedenini açıklamıştır. Testler uygulanırken çocuğun çalışmadan uzaklaşmaması ve dikkatinin dağılmaması için üç test arasında hiç ara verilmemiştir. Öncelikle Algısal Bakış Açısı Alma Testi uygulanmıştır. Bu test uygulaması bittiğinde ikinci test olan Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi'ne geçilirken bazı çocukların minderleri ellerine aldıkları ve dikkatlerinin dağıldıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle; minderlere ihtiyacımızın kalmadığı ve başka oyunlar oynanacağı uygun bir dille çocuklara söylenmiştir. Son uygulanan test Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'dir. Testler arasında uygulamadan sıkılan ve devam etmek istemeyen çocuklarla uygulama sonlandırılmıştır, yeni denek alınmıştır. Değerlendirmeler, her çocuk için test bitiminde yapılmıştır ve her çocuğun annesi-babası için Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ile Kişisel Bilgi Formu ayrılmış, her formun üzerine çocuğun adı-soyadı yazılmıştır. Annelere ve babalara uygulanacak olan Dökmen'in (1988) geliştirmiş olduğu "Empatik Beceri Ölçeği-B Formu" araştırmaya katılmayı kabul eden annelere ve babalara öğretmenler aracılığıyla ulaştırılmıştır. Ayrıca annelere "Kişisel Bilgi Formu" ulaştırılmıştır. Formlar çocukların öğretmenleri aracılığı ile anne-babalara gönderilmiştir. Çocuklara uygulanan testler haftada bir-iki gün, bir-iki saat olmak üzere toplam on iki hafta sürmüştür. Günde sekiz-on iki çocuk uygulamaya alınmıştır. Testler araştırmacı tarafından çocuklara bireysel olarak uygulanmış ve her bir çocuk için uygulama on-on beş dakika sürmüştür. Anne-babalara ulaştırılan formlar her bir çocuğun testi bitiminde gönderilmiştir ve anne-baba ile ilgili araştırma verileri 24 Ocak 2005 - 27 Mayıs 2005 tarihleri arasında toplanmıştır.



## **4.4 Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi**

### **4.4.1 Verilerin değerlendirilmesi**

Araştırmada öncelikle çocukların bakış açısı alma becerileri ile annelerin ve babaların empatik becerileri değerlendirilmiştir. Sonra “Kişisel Bilgi Formu”ndaki değişkenler, çocukların “Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma Testi, Bilişsel Bakış Açısı Alma Testi, Duygusal Bakış Açısı Alma Testi)” puanları ve annelerin-babaların “Empatik Beceri Ölçeği-B Formu” puanları SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programı ile bilgisayara kaydedilmiştir. Çocuklar ve anne-babalar hakkındaki bilgiler değerlendirilerek frekans dağılım tabloları oluşturulmuştur.

### **4.4.2 Verilerin analizi**

Bakış Açısı Alma Testi (Algısal Bakış Açısı Alma, Bilişsel Bakış Açısı Alma, Duygusal Bakış Açısı Alma) ve Empatik Beceri Ölçeği-B Formu kullanılarak yapılan bu araştırmaya ait verilerin analizinde; yüzde dağılımı ve aritmetik ortalama gibi betimsel istatistiklerin yanı sıra, bazı parametrik istatistiksel analizler de kullanılmıştır. Analizler, toplam yüz çocuğun Bakış Açısı Alma Testi’nden (Algısal Bakış Açısı Alma, Bilişsel Bakış Açısı Alma, Duygusal Bakış Açısı Alma) aldıkları puanlar, annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu’ndan aldıkları puanlar ve Kişisel Bilgi Formu’yla elde edilen veriler üzerinde SPSS (Statistical Package for Social Sciences) istatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çocukların Bakış Açısı Alma Testi alt testlerine ilişkin (Algısal Bakış Açısı Alma, Bilişsel Bakış Açısı Alma, Duygusal Bakış Açısı Alma) puan ortalamalarında ve anne-babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu’na ilişkin puan ortalamalarında iki değişkenli faktörlerin etkisini incelemek için ilişkisiz örneklem için t-testi; ikiden fazla değişkenli faktörlerin etkisini incelemek için ise ilişkisiz örneklem için tek faktörlü ANOVA kullanılmıştır. İlişkisiz örneklem için t-testi iki ilişkisiz örneklem ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır. İlişkisiz örneklem için tek faktörlü ANOVA, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın anlamlı bir şekilde farklı

olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır. Önemli çıkan sonuçlarda farklılığın nereden kaynaklandığını tespit etmek amacı ile Tukey Testi yapılmıştır.

Çocukların bakış açısı alma becerileri ile anne-babaların empatik beceri düzeyleri arasında ve annelerin empatik becerileri ile babaların empatik becerileri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacı ile “Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi” kullanılmıştır. Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi, iki değişken arasındaki ilişkinin miktarını bulup yorumlamak amacı ile kullanılmaktadır (Büyüköztürk 2005).

## 5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma, altı yaş grubundaki çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerilerinde çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, anne-baba öğrenim düzeyinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek; çocuğun cinsiyetinin, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, ailedeki çocuk sayısının, anne-baba yaşının, kardeş sayısının, doğum sırasının ve öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik becerilerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek, çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma beceri düzeyleri ile anne-babaların empatik beceri düzeyleri arasında ve annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını saptamak amacıyla yapılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetine, kardeş sayısına, doğum sırasına, anaokuluna devam süresine ilişkin dağılımlar Çizelge 5.1’de, annelerin yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımlar Çizelge 5.2’de, babaların yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımlar Çizelge 5.3’te verilmiştir.

Çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerileri ile annelerin-babaların empatik beceri düzeyleri üzerinde etkisi araştırılan değişkenlere ait ortalamalar, standart hatalar, ANOVA sonuçları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.4. – Çizelge 5.23 arasında incelenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi’nden aldıkları puanlara ve anne-babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu’ndan aldıkları puanlara ait Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları Çizelge 5.24’te sunulmuştur.

Çizelge 5.1 Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetine, kardeş sayısına, doğum sırasına, anaokuluna devam süresine ilişkin dağılımları

		N	%
CİNSİYET	Kız	49	49
	Erkek	51	51
	TOPLAM	100	100
KARDEŞ SAYISI	Tek çocuk	42	42
	İki kardeş	50	50
	Üç ve daha fazla kardeş	8	8
	TOPLAM	100	100
DOĞUM SIRASI	İlk çocuk	66	66
	Ortanca / ort. biri	27	27
	Son çocuk	7	7
	TOPLAM	100	100
ANAOKULUNA DEVAM SÜRESİ	Bir yıl	32	32
	İki yıl	31	31
	Üç yıl	37	37
	TOPLAM	100	100

Çizelge 5.1’de araştırmaya katılan çocukların % 49’unun kız, % 51’inin erkek, % 42’sinin tek çocuk, % 50’sinin iki kardeş, % 8’inin üç ve daha fazla kardeş olduğu görülmektedir. Araştırmaya dahil edilen çocukların % 66’sı ilk çocuk, % 27’si ortanca ya da ortancalardan biri, % 7’si son çocuktur. Çocukların % 32’sinin bir yıl, % 31’inin iki yıl, % 37’sinin üç yıldan beri anaokuluna devam ettikleri belirlenmiştir.

Çizelge 5.2 Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımları

		N	%
ANNE YAŞI	30 yaş ve altı	22	22
	31-35 yaş	41	41
	36-40 yaş	26	26
	41 yaş ve üzeri	11	11
	TOPLAM	100	100
ANNE KARDEŞ SAYISI	2-3 kardeş	54	54
	4-5 kardeş	28	28
	6 kardeş ve üzeri	18	18
	TOPLAM	100	100
ANNE DOĞUM SIRASI	İlk çocuk	40	40
	Ortanca / ort. biri	40	40
	Son çocuk	20	20
	TOPLAM	100	100
ANNE ÖĞRENİM DÜZEYİ	Lise mezunu	32	32
	Üniversite mezunu	68	68
	TOPLAM	100	100

Çizelge 5.2 incelendiğinde araştırmaya dahil edilen çocukların annelerinin % 22'sinin 30 yaş ve altı, % 41'inin 31-35 yaş arasında, % 26'sının 36-40 yaş arasında, % 11'inin 41 yaş ve üzerinde olduğu; % 54'ünün 2-3 kardeş, % 28'inin 4-5 kardeş, % 18'inin 6 kardeş ve üzerinde kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan annelerin % 40'ının ilk çocuk, % 40'ının ortanca ya da ortancalardan biri, % 20'sinin son çocuk olduğu görülmektedir. Annelerin % 32'sinin lise mezunu, % 68'inin üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 5.3 Araştırmaya dahil edilen babaların yaşlarına, kardeş sayılarına, doğum sıralarına, öğrenim düzeylerine ilişkin dağılımları

		N	%
BABA YAŞI	31-35 yaş	37	37
	36-40 yaş	34	34
	41 yaş ve üzeri	29	29
	TOPLAM	100	100
BABA KARDEŞ SAYISI	2-3 kardeş	56	56
	4-5 kardeş	26	26
	6 kardeş ve üzeri	18	18
	TOPLAM	100	100
BABA DOĞUM SIRASI	İlk çocuk	36	36
	Ortanca / ort. biri	40	40
	Son çocuk	24	24
	TOPLAM	100	100
BABA ÖĞRENİM DÜZEYİ	Lise mezunu	34	34
	Üniversite mezunu	66	66
	TOPLAM	100	100

Çizelge 5.3 incelendiğinde araştırmaya dahil edilen çocukların babalarının % 37'sinin 31-35 yaş arasında, % 34'ünün 36-40 yaş arasında, % 29'unun 41 yaş ve üzerinde olduğu; % 56'sının 2-3 kardeş, % 26'sının 4-5 kardeş, % 18'inin 6 kardeş ve üzerinde kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan babaların % 36'sının ilk çocuk, % 40'ının ortanca ya da ortancalardan biri, % 24'ünün son çocuk olduğu görülmektedir. Babaların % 34'ünün lise mezunu, % 66'sının üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetlerine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.4'te verilmiştir.

Çizelge 5.4 Araştırmaya dahil edilen çocukların cinsiyetlerine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

BAKIŞ AÇISI ALMA	CİNSİYET	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Algısal Bakış Açısı Alma	Kız	49	3.36	.97	98	1.01	.313
	Erkek	51	3.54	.80			
Bilişsel Bakış Açısı Alma	Kız	49	2.44	.73	98	1.29	.199
	Erkek	51	2.23	.90			
Duygusal Bakış Açısı Alma	Kız	49	2.83	1.04	98	.12	.900
	Erkek	51	2.86	1.02			

Çizelge 5.4'te görüldüğü gibi kız çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 3.36$ ), erkek çocukların puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 3.54$ ) olduğu belirlenmiştir. Kız çocukların bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait puan ortalamaları  $\bar{X} = 2.44$ , erkek çocukların puan ortalamaları ise  $\bar{X} = 2.23$ 'tür. Kız çocukların bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 2.83$ ), erkek çocukların puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 2.86$ ) olduğu saptanmıştır. Çizelge incelendiğinde, cinsiyetin çocukların bakış açısı alma testinin algısal [ $t(98)=1.01$ ,  $p>.05$ ], bilişsel [ $t(98)=1.29$ ,  $p>.05$ ] ve duygusal [ $t(98)=.12$ ,  $p>.05$ ] boyutları üzerinde istatistiksel olarak önemli bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir.

Yapılan bazı çalışmalarda kızların erkeklere oranla daha empatik oldukları saptanmıştır (Fesbach and Roe 1968, Bryant 1982, Davis 1983b, Eisenberg and Lennon 1983, Kalliopuska 1983). Yapılan bazı araştırmalarda, cinsiyetin bakış açısı almada (empathide) farklılığa neden olmadığı, ancak kızların empatik becerilerinin erkeklerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Dökmen 1987, Kalliopuska 1991, Eisenberg and Mc Wolly 1993, Bozkurt 1997, Köksal 1997, Alver 1998, Köksal 2000b). Akın'ın (2002) altı yaş grubu çocuklarında başkasının bakış açısını alma yetisi üzerinde eğitici drama programının ve aile tutumlarının etkisini incelediği çalışmasında da cinsiyetin çocuğun algısal, bilişsel ve duygusal bakış açıları üzerinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ulutaş (2005), anasınıfına devam eden altı yaş

çocuklarının duygusal zekalarına duygusal zeka eğitiminin etkisini incelemiştir. Araştırmasında, deney, placebo ve kontrol gruplarında olan çocukların cinsiyetlerinin Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları puanlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir. Bu veriler ile bizim araştırma bulgularımız ile paralellik göstermektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların kardeş sayısına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.5'te verilmiştir.



Çizelge 5.5 Araştırmaya dahil edilen çocukların kardeş sayısına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

KARDEŞ SAYISI	BAKIŞ AÇISI ALMA				
	N	Algısal $\bar{X} \pm S$	Bilişsel $\bar{X} \pm S$	Duygusal $\bar{X} \pm S$	
Tek çocuk	42	3.57 ± .70	2.42 ± .73	3.09 ± .90	
2 kardeş	50	3.38 ± 1.02	2.30 ± .88	2.68 ± 1.11	
3 ve daha fazla kardeş	8	3.37 ± .91	2.12 ± .99	2.62 ± .91	
ALGISAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.899	2	.450	.560	.573
Gruplarıçi	77.941	97	.804		
TOPLAM	78.840	99			
BİLİŞSEL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.779	2	.390	.559	.574
Gruplarıçi	67.661	97	.698		
TOPLAM	68.440	99			
DUYGUSAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	4.376	2	2.188	2.114	.126
Gruplarıçi	100.374	97	1.035		
TOPLAM	104.750	99			

Çizelge 5.5 incelendiğinde, çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait ortalama puanların tek çocuk için  $\bar{X}=3.57$ , iki kardeş için  $\bar{X}=3.38$ , üç ve daha fazla kardeş için  $\bar{X}=3.37$  olduğu görülmektedir. Çocukların bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait ortalama puanların tek çocuk için  $\bar{X}=2.42$ , iki kardeş

için  $\bar{X}=2.30$ , üç ve daha fazla kardeş için  $\bar{X}=2.12$  olduğu saptanmıştır. Çocukların bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanların tek çocuk için  $\bar{X}=3.09$ , iki kardeş için  $\bar{X}=2.68$ , üç ve daha fazla kardeş için  $\bar{X}=2.62$  olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 5.5'te görüldüğü gibi çocukların kardeş sayılarının bakış açısı alma testinin algısal puan ortalamaları [ $F(2-97)=.56$ ,  $p>.05$ ]; bilişsel puan ortalamaları [ $F(2-97)=.56$ ,  $p>.05$ ] ve duygusal puan ortalamaları [ $F(2-97)=2.11$ ,  $p>.05$ ] üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır.

Araştırma sonucunda kardeş sayısının çocukların bakış açısı alma becerileri üzerindeki etkisinin önemli olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuç, ailelerin tek ya da birden fazla olan çocuklarına benzer şekilde davandıklarının bir göstergesi olabilir. Araştırma sonuçları incelendiğinde, kardeş sayısının, çocukların bakış açısı alma becerileri üzerinde bir etki yaratmadığı görülmekle birlikte, kardeşi olmayan çocukların algısal, bilişsel, özellikle de duygusal bakış açısı puan ortalamalarının, kardeşi olan çocuklara göre daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Tek çocuklu ailelerde, anneler ve babalar tüm sevgi ve ilgilerini tek çocuklarına vermektedirler. Çocukla paylaşılan sevgi ve ilgi bölünmediği için, çocukla kurulan iletişimin temelleri çok çocuklu ailelere göre daha sağlam atılabilmektedir. Etkili bir anne-baba-çocuk iletişimi de empatiyi kolaylaştırdığı için, tek çocuklu ailelerin çocuklarının algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma beceri düzeyi ortalama puanları daha yüksek çıkmış olabilir.

Akboy ve Baysal (1994) da eğitim bilimleri öğrencilerinin empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması konulu araştırmalarında, kardeş sayısındaki artışın empatik eğilimi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır, ancak kardeş sayısındaki artışın empatik düzey üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını belirlemişlerdir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların doğum sırasına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açıısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.6'da verilmiştir.

Çizelge 5.6 Araştırmaya dahil edilen çocukların doğum sırasına göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

DOĞUM SIRASI	BAKIŞ AÇISI ALMA				
	N	Algısal $\bar{X} \pm S$	Bilişsel $\bar{X} \pm S$	Duygusal $\bar{X} \pm S$	
İlk çocuk	66	3.43 ± .89	2.42 ± .74	2.87 ± 1.03	
Ortanca çocuk / ort. biri	27	3.51 ± .89	2.11 ± 1.05	2.85 ± 1.06	
Son çocuk	7	3.42 ± .97	2.42 ± .53	2.57 ± .97	
ALGISAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.127	2	0.064	.078	.925
Gruplarıçi	78.713	97	.811		
TOPLAM	78.840	99			
BİLİŞSEL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1.938	2	.969	1.413	.248
Gruplarıçi	66.502	97			
TOPLAM	68.440	99			
DUYGUSAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.598	2	.299	.278	.758
Gruplarıçi	104.152	97	1.074		
TOPLAM	104.750	99			

Çizelge 5.6'da ilk çocuk ( $\bar{X} = 3.43$ ) ve son çocuk ( $\bar{X} = 3.42$ ) olan çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait ortalama puanlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Doğum sırası ortanca ya da ortancalardan biri olan çocukların algısal bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 3.51$ ) ilk

çocuk ve son çocukların algısal bakış açısı alma puan ortalamalarından daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Çocukların bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait ortalama puanların ilk çocuk ve son çocuk için ( $\bar{X}=2.42$ ) aynı olduğu saptanmıştır. Çocukların bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanlar ilk çocuk için  $\bar{X}=2.87$ , ortanca çocuk ya da ortancalardan biri için  $\bar{X}=2.85$ , son çocuk için  $\bar{X}=2.57$ 'dir.

Çizelge 5.6 incelendiğinde çocukların doğum sırasının bakış açısı alma testinin algısal puan ortalamaları [ $F(2-97)=.08$ ,  $p>.05$ ]; bilişsel puan ortalamaları [ $F(2-97)=1.41$ ,  $p>.05$ ] ve duygusal puan ortalamaları [ $F(2-97)=.28$ ,  $p>.05$ ] üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir.

Çizelgedeki dağılıma bakıldığında, ailede son çocuk olan çocukların sayısının az olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle; doğum sırası çocukların bakış açısı alma becerilerini etkilememiş olabilir. Bakış açısı alma becerisini etkileyen çok faktör olduğu düşünüldüğünde, doğum sırasının çocuğun bakış açısı alma becerisini etkilememesinin beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Ceyhan (1993) tarafından yapılan bir araştırmanın sonucunda da, doğum sırasının bireylerin empatik becerileri üzerinde etkisinin olmadığını bulunmuştur. Köksal'ın (1997), müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik becerilerini ve uyum düzeylerini incelediği araştırmasında da, doğum sırasının empatik beceri düzeyi üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma sonuçları ile bizim araştırma bulguları paralellik göstermektedir.

Araştırmaya dahil edilen çocukların anaokuluna devam süresine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.7'de sunulmuştur.

Çizelge 5.7 Araştırmaya dahil edilen çocukların anaokuluna devam süresine göre Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ANAOKULUNA DEVAM SÜRESİ	BAKIŞ AÇISI ALMA				
	N	Algısal $\bar{X} \pm S$	Bilişsel $\bar{X} \pm S$	Duygusal $\bar{X} \pm S$	
1 yıl	32	3.40 ± .91	2.46 ± .76	2.78 ± 1.21	
2 yıl	31	3.64 ± .70	2.48 ± .81	2.83 ± 1.09	
3 yıl	37	3.35 ± 1.00	2.10 ± .87	2.91 ± .79	
ALGISAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1.592	2	.796	1.000	.372
Gruplarıçi	77.248	97	.796		
TOPLAM	78.840	99			
BİLİŞSEL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	3.162	2	1.581	2.349	.101
Gruplarıçi	65.278	97	.673		
TOPLAM	68.440	99			
DUYGUSAL BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.331	2	.165	.154	.858
Gruplarıçi	104.419	97	1.076		
TOPLAM	104.750	96			

Çizelge 5.7 incelendiğinde anaokuluna iki yıldır devam eden çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait ortalama puanların ( $\bar{X} = 3.64$ ), bilişsel boyutuna ait ortalama puanların ( $\bar{X} = 2.48$ ) ve duygusal boyutuna ait ortalama puanların ( $\bar{X}$

=2.83 ) olduğu görülmektedir. Anaokuluna iki yıldır devam eden çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait ortalama puanların (  $\bar{X} = 3.64$  ), anaokuluna bir yıldır devam eden çocukların algısal puan ortalamalarının (  $\bar{X} = 3.40$ ), bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanlarının anaokuluna üç yıldır devam edenlerin ortalama puanlarının (  $\bar{X} = 2.91$  ), bir yıldır devam edenlerin ortalama puanlarının (  $\bar{X} = 2.78$  ) olduğu saptanmıştır.

Çizelge 5.7’de çocukların anaokuluna devam süresinin bakış açısı alma testinin algısal puan ortalamaları [F(2-97)=1.00, p>.05]; bilişsel puan ortalamaları [F(2-97)=2.35, p>.05] ve duygusal puan ortalamaları [F(2-97)=.15, p>.05] üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı saptanmıştır.

Anaokuluna devam eden çocuklar, uygulanan eğitim programları aracılığıyla iletişim kurma becerilerini geliştirmektedirler. İletişim kurma becerisi, çocuğun bakış açısı alma becerisini doğrudan etkilemektedir. Bu etki olumlu yönde olmaktadır. Araştırmada anaokuluna devam süresinin çocukların bakış açıları alma becerileri üzerinde önemli bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı 2002 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programı’nda kızgınlık, mutluluk, üzüntü gibi kavramların eğitim programlarında kullanılması gerektiği vurgulanmıştır (Anonim 2002). Öğretmenlerin uygulanan eğitim programı içerisinde çocukların bakış açısı alma becerilerini destekleyecek çalışmalara çok fazla yer vermemiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, programın içeriğinin çocukların bakış açısı alma becerilerini destekleyici ya da arttırıcı yönde hedef ve kazanılması beklenen davranışları yeterince kapsamadığı düşünüldüğünde, çocukların anaokuluna devam süresinin bakış açısı alma düzeyi üzerinde etkisinin olmamasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi’nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.8’de verilmiştir.

Çizelge 5.8 Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ANNE YAŞI	BAKIŞ AÇISI ALMA				
	N	Algısal $\bar{X} \pm S$	Bilişsel $\bar{X} \pm S$	Duygusal $\bar{X} \pm S$	
30 yaş ve altı	22	3.36 ± .95	2.22 ± .86	2.81 ± 1.09	
31-35 yaş	41	3.73 ± .54	2.29 ± .92	3.02 ± .90	
36-40 yaş	26	3.23 ± 1.14	2.53 ± .64	2.69 ± 1.01	
41 yaş ve üzeri	11	3.18 ± .98	2.27 ± .78	2.63 ± 1.36	
<b>ALGISAL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA</b>					
<b>ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	5.449	3	1.816	2.376	.075
Gruplarıçi	73.391	96	.764		
TOPLAM	78.340	99			
<b>BİLİŞSEL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA</b>					
<b>ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1.445	3	.482	.690	.560
Gruplarıçi	66.995	96	.698		
TOPLAM	68.440	99			
<b>DUYGUSAL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA</b>					
<b>ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	2.418	3	.806	.756	.522
Gruplarıçi	102.332	96	1.066		
TOPLAM	104.750	99			

Çizelge 5.8 incelendiğinde, annesinin yaşı 31-35 arasında olan çocukların bakış açısı alma testinin algısal boyutuna ait ortalama puanların ( $\bar{X}=3.73$ ), annesinin yaşı 36-



40 yaş arasında olan çocukların puan ortalamalarının (  $\bar{X} = 3.23$  ) ve annesinin yaşı 41 yaş-üzeri arasında olan çocukların puan ortalamalarının (  $\bar{X} = 3.18$  ) olduğu saptanmıştır. Annesinin yaşı 36-40 arasında olan çocukların bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait ortalama puanları (  $\bar{X} = 2.53$  ), annesinin yaşı 30 ve altında olan çocukların ortalama puanlarından (  $\bar{X} = 2.20$  ) daha yüksektir. Çocukların bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanları annesinin yaşı 31-35 arasında olanların (  $\bar{X} = 3.02$  ), annesinin yaşı 41 ve üzerinde olan çocukların ortalama puanlarından (  $\bar{X} = 2.63$  ) daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 5.8'de görüldüğü gibi annelerin yaşının çocukların bakış açısı alma testinin algısal puan ortalamaları [ $F(3-96)=2.38, p>.05$ ]; bilişsel puan ortalamaları [ $F(3-96)=.69, p>.05$ ]; duygusal puan ortalamaları [ $F(3-96)=.76, p>.05$ ] üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır.

Annelerinin yaşı 31-40 arasında olan çocukların algısal, bilişsel ve duygusal bakış açısı alma becerileri düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmekle birlikte, anne yaşının çocuğun bakış açısı alma becerisi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Anneler, tüm gelişim alanlarında olduğu gibi çocuklarının empatik becerilerinin gelişiminde de önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, annenin yaşının ilerlemesi ile birlikte annenin kendi empatik becerilerinin değişmediği Çizelge 5.16.'da görülmektedir. Annelerin yaşlarının empatik becerilerinde etkisinin olmaması nedeniyle de, her yaş grubunda olan annelerin çocuklarının bakış açısı almaları üzerinde etkisinin farklılaşmaması normal olarak kabul edilebilir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.9'da verilmiştir.

Çizelge 5.9 Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

BAKIŞ AÇISI ALMA	ANNE ÖĞRENİM DÜZEYİ	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Algısal Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	32	3.43	.94	98	.16	.868
	Üniversite mezunu	68	3.47	.87			
Bilişsel Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	32	2.40	.75	98	.57	.569
	Üniversite mezunu	68	2.30	.86			
Duygusal Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	32	2.93	1.10	98	.56	.578
	Üniversite mezunu	68	2.80	.99			

Lise mezunu annelerin çocuklarının bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait puan ortalamaları (  $\bar{X} = 2.40$  ), üniversite mezunu annelerin çocuklarının puan ortalamalarının (  $\bar{X} = 2.30$  ) olduğu görülmektedir. Lise mezunu annelerin çocuklarının bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait puan ortalamaları (  $\bar{X} = 2.93$  ), üniversite mezunu annelerin puan ortalamaları (  $\bar{X} = 2.80$  )'dir. Çizelge 5.9. incelendiğinde, çocukların bakış açısı alma testinin algısal [t(98)=.16, p>.05], bilişsel [t(98)=.57, p>.05], duygusal [t(98)=.56, p>.05] boyutlarının anne öğrenim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

Araştırmaya alınan çocukların yaş gurubunun altı olduğu dikkate alındığında ve empatik becerilerinin henüz gelişmeye başladığı düşünüldüğünden anne öğrenim düzeyi çocuğun bakış açısı lama beceri düzeyi üzerinde bir farklılığa neden olmamış olabilir. Köksal'ın (1997) ve Vatansever'in (2002) araştırmasında da, annelerin öğrenim düzeyinin çocukların empatik beceri düzeyleri üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı saptanmıştır. Ulutaş'ın (2005) altı yaş çocukların duygusal zekalarına duygusal zeka eğitiminin etkisinin incelenmesi üzerine yaptığı araştırma sonucunda da, deney grubundaki çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının; placebo kontrol grubundaki çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının; kontrol grubundaki çocukların Genel Duygusal Zeka Ölçeği ve Kısa Empati Ölçeği'ne ilişkin ön test ve son test ortalama

puanlarının anne öğrenim düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını saptamıştır. Ayrıca, anneleri, ilköğretim, lise ve üniversite mezunu olan çocukların ölçeklerden aldıkları ön test puanları üzerinde anne öğrenim düzeyinin anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır.

Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.10'da verilmiştir.

Çizelge 5.10 Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

BABA YAŞI	BAKIŞ AÇISI ALMA				
	N	Algısal $\bar{X} \pm S$	Bilişsel $\bar{X} \pm S$	Duygusal $\bar{X} \pm S$	
31-35 yaş	37	3.51 ± .80	2.43 ± .76	2.97 ± 1.01	
36-40 yaş	34	3.55 ± .78	2.23 ± .98	2.88 ± 1.06	
41 yaş ve üzeri	29	3.27 ± 1.09	2.34 ± .72	2.65 ± 1.00	
<b>ALGISAL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1.421	2	.711	.890	.414
Gruplarıçi	77.419	97	.798		
TOPLAM	78.840	99			
<b>BİLİŞSEL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	.690	2	.345	.494	.612
Gruplarıçi	67.750	97	.698		
TOPLAM	68.440	99			
<b>DUYGUSAL</b>					
<b>BAKIŞ AÇISI ALMA ANOVA SONUÇLARI</b>					
	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1.696	2	.848	.798	.453
Gruplarıçi	103.054	97	1.062		
TOPLAM	104.750	99			

Çizelge 5.10 incelendiğinde, çocukların bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait ortalama puanların babasının yaşı 31-35 yaş arasında olanların ( $\bar{X} = 2.43$ ), babasının yaşı 41 yaş ve üzerinde olan çocukların ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 2.34$ ) olduğu görülmektedir. Babasının yaşı 31-35 arasında olan çocukların bakış açısı alma

testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanların (  $\bar{X} = 2.97$  ), babasının yaşı 36-40 yaş arasında olan çocukların puan ortalamalarından (  $\bar{X} = 2.88$  ) ve babasının yaşı 41 yaş-üzeri arasında olan çocukların puan ortalamalarından (  $\bar{X} = 2.65$  ) yüksek olduğu saptanmıştır.

Çizelge 5.10'da görüldüğü gibi, çocukların algısal bakış açısı alma puan ortalamaları [ $F(2-97) = .89, p > .05$ ]; bilişsel puan ortalamaları [ $F(2-97) = .49, p > .05$ ] ve duygusal puan ortalamaları [ $F(2-97) = .80, p > .05$ ] üzerinde baba yaşına göre anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır.

Çocukların empatik becerilerinin gelişiminde babalar önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, babanın yaşının ilerlemesi ile birlikte babanın kendi empatik becerilerinin değişmediği Çizelge 5.20'de görülmektedir. Babaların yaşlarının empatik becerilerinde etkisinin olmaması nedeniyle de her yaş grubunda olan babaların çocuklarının bakış açısı almaları üzerinde etkisinin farklılaşmaması normal olarak kabul edilebilir.

Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.11'de verilmiştir.

Çizelge 5.11 Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

BAKIŞ AÇISI ALMA	BABA ÖĞRENİM DÜZEYİ	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Algısal Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	34	3.32	.97	98	1.04	.298
	Üniversite mezunu	66	3.53	.84			
Bilişsel Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	34	2.50	.78	98	1.42	.160
	Üniversite mezunu	66	2.25	.84			
Duygusal Bakış Açısı Alma	Lise mezunu	34	2.82	1.19	98	.17	.865
	Üniversite mezunu	66	2.86	.94			

Çizelge 5.11’de görüldüğü gibi üniversite mezunu babaların çocuklarının bakış açısı alma testinin algısal boyutuna (  $\bar{X}$  =3.53 ) ait puan ortalamalarının, lise mezunu babaların çocuklarının algısal bakış açısı alma puan ortalamalarından (  $\bar{X}$  =3.32 ) ve daha yüksek olduğu saptanmıştır. Lise mezunu babaların çocuklarının bakış açısı alma testinin bilişsel boyutuna ait puan ortalamaları (  $\bar{X}$  =2.50 ), üniversite mezunu babaların çocuklarının puan ortalamalarına göre (  $\bar{X}$  =2.25 ) daha yüksektir. Üniversite mezunu olan babaların çocuklarının bakış açısı alma testinin duygusal boyutuna ait ortalama puanlarının (  $\bar{X}$  =2.86 ) lise mezunu olan babaların çocuklarının duygusal bakış açısı alma puan ortalamalarının (  $\bar{X}$  =2.82 ) olduğu görülmektedir.

Çizelge incelendiğinde, baba öğrenim düzeyinin çocukların bakış açısı alma testinin algısal puan ortalamaları [t(98)=1.04, p>.05], bilişsel puan ortalamaları [t(98)=1.42, p>.05] ve duygusal puan ortalamaları [t(98)=.17, p>.05] üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, Çizelge 5.9.’da da anne öğrenim düzeyinin çocukların bakış açısı alma beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çocukların bakış açısı alma becerisi açısından babaların öğrenim düzeyinden etkilenmediği düşünülebilir. Ayrıca, araştırmaya

alınan çocuklar altı yaşındadır, bu nedenle baba öğrenim düzeyi çocukların bakış açısı alma becerisini etkilememiş olabilir. Yapılan bazı çalışmalar araştırma bulgularımız ile paralellik göstermektedir. Ulutaş'ın (2005) altı yaş çocukların duygusal zekalarına duygusal zeka eğitiminin etkisinin incelenmesi üzerine yaptığı araştırma sonucunda da, deney grubundaki çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarında; placebo kontrol grubundaki çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları son test puanlarında; kontrol grubundaki çocukların Kısa Empati Ölçeği'ne ilişkin ön test ve son test ortalama puanlarında baba öğrenim düzeyine göre bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, babaları ilköğretim mezunu olan çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları son test puanları, babaları lise ve üniversite mezunu olan çocukların Kısa Empati Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları baba öğrenim düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.

Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının cinsiyetine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.12'de sunulmuştur.

Çizelge 5.12 Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının cinsiyetine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU	ÇOCUĞUN CİNSİYETİ	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Anne Empatik Beceri	Kız	49	137.28	24.27	98	1.47	.144
	Erkek	51	130.84	19.00			
Baba Empatik Beceri	Kız	49	127.26	20.48	98	1.23	.219
	Erkek	51	132.19	19.34			

Çizelge 5.12'de kız çocuğu olan annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puan ortalamalarının ( $\bar{X} = 137.28$ ), erkek çocuğu olan annelerin puan ortalamalarından ( $\bar{X} = 130.84$ ) daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek çocuğu olan babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puan ortalamaları ( $\bar{X} = 132.19$ ), kız çocuğu olan babaların puan ortalamalarından ( $\bar{X} = 127.26$ ) daha yüksektir. Çizelge incelendiğinde, çocukların cinsiyetlerinin, annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları ortalama puanlar [ $t(98)=1.47$ ,  $p>.05$ ] ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları ortalama puanlar [ $t(98)=1.23$ ,  $p>.05$ ] üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, çocuğunun cinsiyeti kız olan annelerin, çocuğunun cinsiyeti erkek olan annelere göre ve çocuğunun cinsiyeti erkek olan babaların, çocuğunun cinsiyeti kız olan babalara göre anne-babaların empatik beceri ortalama puanlarının daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bu bulgu, çocuğu kız olan annelerin ve çocuğu erkek olan babaların cinsiyete özgü olarak sosyal ve psikolojik açıdan aynı gelişim aşamalarından geçmeleri ile açıklanabilir. Ancak, çocukların cinsiyeti annelerin ve babaların empatik beceri puanları üzerinde anlamlı bir fark yaratmamıştır. Araştırmada yapılan korelasyon testi sonuçlarında da anne-baba empatik beceri ile çocukların bakış açısı alma becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Araştırmaya alınan çocuklar altı yaşındadır ve Çizelge 5.4'te de çocuğun cinsiyetinin kendi bakış açısı alma becerisi üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır. Bu nedenlerden dolayı, çocuğun cinsiyeti anne-baba empatik



beceri düzeyini etkilememiş olabilir. Benzer araştırma sonuçlarında da annelerin empatik beceri düzeyi üzerinde çocukların cinsiyetinin önemli olmadığı bulunmuştur. Sarıyüce-Körükçü'nün (2004) altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesini içerdiği araştırmasında, çocukların cinsiyetleri annelerin empatik beceri puanları üzerinde anlamlı düzeyde bir fark yaratmadığı saptanmıştır. Uçmaz-Halıcıoğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, çocuğun cinsiyetinin annenin empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını bulmuştur.

Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının doğum sırasına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.13'te verilmiştir.

Çizelge 5.13 Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının doğum sırasına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ÇOCUĞUN DOĞUM SIRASI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati $\bar{X} \pm S$		Baba Empati $\bar{X} \pm S$	
İlk çocuk	66	133.57 ± 20.54		129.98 ± 18.26	
Ortanca çocuk / ort. biri	27	134.70 ± 25.73		129.62 ± 23.59	
Son çocuk	7	135.28 ± 21.10		128.42 ± 23.32	
ANNE EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	36.821	2	18.410	.038	.963
Gruplarıçi	47337.179	97	488.012		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	16.165	2	8.082	.020	.980
Gruplarıçi	39432.995	97	406.526		
TOPLAM	39449.160	99			

Annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları çocuklarının doğum sırası ilk olanlar için  $\bar{X} = 133.57$ , ortanca çocuk ya da ortancalardan biri olanlar için  $\bar{X} = 134.70$ , son olanlar için  $\bar{X} = 135.28$ 'dir. Babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları çocuklarının doğum sırası ilk olanlar için  $\bar{X} = 129.98$ , ortanca çocuk ya da ortancalardan biri olanlar için  $\bar{X} = 129.62$ , son olanlar için  $\bar{X} = 128.42$ 'dir. ANOVA sonuçlarında annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının çocuklarının doğum sırasına göre anlamlı düzeyde bir fark yaratmadığı [F(2-97)=.04, p>.05] saptanmıştır. Çizelge incelendiğinde, çocuğun doğum sırasına göre, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlar [F(2-97)=.02, p>.05] üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir.

Çocuğun doğum sırası annelerin ve babaların empatik beceri düzeyleri üzerinde bir fark yaratmamıştır. Yapılan başka çalışmalarda da bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Sarıyüce-Körükçü'nün (2004) altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesini içerdiği araştırmasında, çocuğun doğum sırasının annelerin empatik beceri puanları üzerinde anlamlı düzeyde bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Uçmaz-Halıcıoğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, çocuğun doğum sırasının annenin empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını bulmuştur. Empatik davranışın temelinde bireyin, karşısındaki kişinin yerine kendisini koyarak onun rolünü alması, duygularını ve düşüncelerini ifade etmesi ve bunu ona iletme süreci yer almaktadır. Bu dikkate alındığında çocuğun doğum sırasının anne-baba empatik beceri düzeyleri üzerinde etkili olmamasının doğal bir sonuç olduğu söylenebilir. Anne-babalar, doğum sıraları dikkate alınmaksızın çocukları ile ve aynı zamanda başka bireyler ile iletişim içinde olabilmektedirler. Ayrıca çizelgedeki dağılıma bakıldığında, son çocuk olan çok az çocuk olduğu dikkati çekmektedir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının anaokuluna devam süresine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.14.'te sunulmuştur.

Çizelge 5.14 Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların anaokuluna devam eden çocuklarının anaokuluna devam süresine göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ÇOCUĞUN ANAOKULUNA DEVAM SÜRESİ	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati $\bar{X} \pm S$		Baba Empati $\bar{X} \pm S$	
1 yıl	32	128.06 ± 15.17		127.59 ± 18.73	
2 yıl	31	133.80 ± 13.56		128.35 ± 17.24	
3 yıl	37	139.29 ± 30.07		132.86 ± 23.02	
ANNE EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	2167.557	2	1083.778	2.325	.103
Gruplariçi	45206.443	97	466.046		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	568.020	2	284.010	.709	.495
Gruplariçi	38881.140	97	400.836		
TOPLAM	39449.160	99			

Çocukları üç yıldır anaokuluna devam eden annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 139.29$ ), çocukları bir yıldır anaokuluna devam eden annelerin ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 128.06$ ), çocukları iki yıldır anaokuluna devam eden annelerin ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 133.80$ ) olduğu görülmektedir. Çizelge incelendiğinde, çocukları üç yıldır anaokuluna devam eden babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 132.86$ ), çocukları bir yıldır anaokuluna devam eden babaların ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 127.59$ ) ve çocukları iki yıldır devam eden babaların ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 133.80$ ) olduğu gözlenmektedir.

Çocuğun anaokuluna devam süresinin annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları [ $F(2-97)=2.33, p>.05$ ] ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları [ $F(2-97)=.71, p>.05$ ] üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır.

Okul öncesi eğitim kurumlarında ailenin de eğitime katılması için farklı etkinlikler yapılmaktadır. Bu etkinlikler arasında anne ve babaların eğitimine destek olan seminerler, konferanslar gibi eğitim toplantıları da düzenlenebilmektedir. Örnekleme de yer alan anne ve babaların çocuklarını gönderdikleri eğitim kurumlarında bu tür etkinlikler yapılmıyor olabilir ya da yapılıyor ise iletişim becerileri, empatik beceri gibi konulara yer verilmiyor olunabilir. Bu nedenle, çocuğun anaokuluna devam süresinin anne-baba empatik beceri düzeyi üzerinde de bir farklılık yaratmaması normal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Sarıyüce-Körükçü (2004) de altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesini içerdiği araştırmasında, çocuğun anaokuluna devam süresi ile annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu puanları arasında anlamlı düzeyde bir fark olmadığını saptamıştır. Bu bulgu, araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların ailedeki çocuk sayısına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.15'te verilmiştir.

Çizelge 5.15 Araştırmaya dahil edilen annelerin ve babaların ailedeki çocuk sayısına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

AİLEDEKİ ÇOCUK SAYISI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU					
	N	Anne Empati		Baba Empati		
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$		
Tek çocuk	42	136.35 ± 22.35		133.14 ± 17.77		
2 çocuk	50	135.80 ± 22.00		126.68 ± 21.05		
3 ve daha fazla çocuk	8	135.37 ± 19.54		131.50 ± 23.28		
ANNE EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI		KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası		490.482	2	245.241	.507	.604
Gruplariçi		46883.518	97	483.335		
TOPLAM		47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ ANOVA SONUÇLARI		KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası		979.137	2	489.569	1.234	.296
Gruplariçi		38470.073	97	396.598		
TOPLAM		39449.160	99			

Çizelge 5.15 incelendiğinde, iki çocuğa sahip annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 135.80$ ), üç ve daha fazla çocuğa sahip annelerin ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 135.37$ ) birbirine yakın olduğu görülmektedir. Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları arasında 2 çocuğa sahip babaların puanlarının ( $\bar{X} = 126.68$ ), tek çocuğa sahip olan babaların ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 133.14$ ) olduğu saptanmıştır.

Çizelge incelendiğinde, ailedeki çocuk sayısının annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları ortalama puanlar [ $F(2-97) = .50$ ,  $p > .05$ ] ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları ortalama puanlar [ $F(2-97) = 1.23$ ,  $p > .05$ ]. üzerinde bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda ailedeki çocuk sayısının annelerin ve babaların empatik beceri düzeyleri üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı saptanmıştır. Sarıyüce-Körükçü (2004), altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesini içerdiği araştırmasında, ailedeki çocuk sayısının annelerin empatik beceri puanları üzerindeki farkı anlamlı düzeyde bulmamıştır. Uçmaz-Halıcıoğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, ailedeki çocuk sayısının annenin empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını bulmuştur. Bireylerin empatik becerinin gelişmesini etkileyen bazı etmenler olmakla birlikte, bu araştırmada ailedeki çocuk sayısının anne-babaların empatik becerisinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısının bir ya da birden fazla olmasının empatik beceri üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.16'da verilmiştir.

Çizelge 5.16 Araştırmaya dahil edilen annelerin yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ANNE YAŞI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati		Baba Empati	
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$	
30 yaş ve altı	22	128.63 ± 23.59		122.09 ± 18.65	
31-35 yaş	41	139.24 ± 20.94		131.65 ± 17.93	
36-40 yaş	26	130.73 ± 23.17		130.76 ± 21.04	
41 yaş ve üzeri	11	132.90 ± 16.26		135.81 ± 25.15	
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	2051.324	3	683.775	1.448	.234
Gruplariçi	45322.676	96	472.111		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1871.871	3	623.957	1.594	.196
Gruplariçi	37577.289	96	391.430		
TOPLAM	39449.160	99			

31- 35 yaş arasındaki annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının ( $\bar{X} =139.24$ ) yaş 36 ve 40 arasında olan annelerin ( $\bar{X} =130.73$ ) ile yaş 41 ve üzerinde olan annelerin ( $\bar{X} =132.90$ ) puanlarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. ANOVA sonuçlarında anne yaşının annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları üzerinde bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır [ $F(3-96)=1.45$ ,  $p>.05$ ].

Çizelge 5.16'da görüldüğü gibi, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları eşleri 30 yaş ve altında olanlar için 122.09, 31-35 yaş için 131.65, 36-40 yaş



için 130.76, 41 yaş ve üzerinde olanlar için 135.81'dir. ANOVA sonuçlarında, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının anne yaşına göre anlamlı düzeyde bir fark yaratmadığı saptanmıştır [ $F(3-96)=1.59$ ,  $p>.05$ ]. Annelerin empatik beceri düzeyi üzerinde yaşlarının etkisinin olmaması beklenen bir sonuçtur. Babaların empatik beceri düzeyi üzerinde eşlerinin yaşının etkisinin olmaması da beklenen bir sonuçtur.

Bazı araştırmalar, bulgularımız ile paralellik göstermektedir. Özcan (2002), dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeyi ile aile işlevlerinin incelenmesi üzerine yaptığı çalışma sonucunda, anne yaşının empati düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur. Yıldırım'ın (2001), boşanma ile eşlerin empatik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, yaş değişkeninin anne empati düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulunmuştur. Ünal (2003), empatik iletişim eğitiminin okul öncesi çocuğu olan annelerin empatik beceri düzeylerine etkisini incelediği araştırmasında, anne yaşının annenin empatik beceri düzeyi üzerinde önemli olmadığını saptamıştır. Sarıyüce-Körükçü'nün (2004) altı yaş grubundaki çocukların özsayı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesini içerdği araştırmasında, annelerin yaşına bağlı olarak anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Uçmaz-Halıcıoğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, anne yaşının empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını saptamıştır.

Okul öncesi dönem çocukları ile okul çağında olan çocukların empatik beceri düzeyleri arasında, okul çağı çocukları ile ergenlerin empatik beceri düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğunu saptayan çalışmalar bulunmaktadır (Hoffman 1977, Kalliopuska 1991, Köksal 2000b). Ancak araştırmaya alınan annelerin ve babaların yetişkin olmaları ve bazı kişilik özelliklerinin yerleşmiş olması nedeni ile empatik becerilerinin yaşa göre değişmediği söylenebilir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri leği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları izelge 5.17'de verilmiştir.

Çizelge 5.17 Araştırmaya dahil edilen annelerin kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ANNE KARDEŞ SAYISI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati		Baba Empati	
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$	
2 – 3 kardeş	54	136.59 ± 24.54		132.87 ± 19.77	
4 – 5 kardeş	28	127.82 ± 14.20		125.35 ± 20.65	
6 kardeş ve üzeri	18	135.83 ± 22.35		127.38 ± 18.84	
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1492.356	2	746.178	1.578	.212
Gruplariçi	45881.644	97	473.007		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1166.361	2	583.181	1.478	.233
Gruplariçi	38282.799	97	394.668		
TOPLAM	39449.160	99			

Çizelge 5.17 incelendiğinde annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları 2-3 kardeşe sahip anneler için  $\bar{X} = 136.59$ , 4-5 kardeşe sahip anneler için  $\bar{X} = 127.82$ , 6 ve üzerinde kardeşe sahip anneler için  $\bar{X} = 135.83$  olduğu görülmektedir. ANOVA sonuçlarında annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları arasında kardeş sayılarına göre anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır [ $F(2-97)=1.58$ ,  $p>.05$ ].

Babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları eşleri 2-3 kardeşe sahip olanlar için 132.87, 4-5 kardeşe sahip olanlar için 125.35, 6 ve üzerinde kardeşe sahip olanlar için 127.38'dir. ANOVA sonuçlarında, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B

Formu ortalama puanları üzerinde anne kardeş sayısının anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır [ $F(3-96)=1.48$ ,  $p>.05$ ]. Annelerin empatik beceri düzeyi üzerinde anne kardeş sayısının etkisinin olmaması beklenen bir sonuçtur. Babaların empatik beceri düzeyi üzerinde eşlerinin kardeş sayısının etkisinin olmaması da beklenen bir sonuçtur.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında, anne kardeş sayısının annelerin ve babaların empatik beceri düzeyi üzerinde bir farklılığa neden olmadığı görülmektedir. Bireylerin empatik becerileri yaşamının önemli bir bölümünü birlikte geçirdiği anne-babası ve kardeşlerinden etkilenebilmektedir. Ancak, kardeşlerin az ya da çok olmasının empatik beceri üzerinde tek başına etkili olmaması doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Araştırmaya dahil edilen annelerin doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.18'de sunulmuştur.

Çizelge 5.18 Araştırmaya dahil edilen annelerin doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

ANNE DOĞUM SIRASI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati		Baba Empati	
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$	
İlk çocuk	40	138.72 ± 26.15		129.32 ± 20.19	
Ortanca çocuk / ort. biri	40	129.90 ± 19.15		130.22 ± 21.99	
Son çocuk	20	132.75 ± 15.70		129.80 ± 15.67	
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	1596.675	2	798.337	1.692	.190
Gruplarıçi	45777.325	97	471.931		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	16.210	2	8.105	.020	.980
Gruplarıçi	39432.950	97	406.525		
TOPLAM	39449.160	99			

Annelerin doğum sırasına göre Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları incelendiğinde, doğum sırası ilk olan annelerin puanlarının ( $\bar{X} = 138.72$ ), ortanca çocuk ya da ortancalardan biri olanların ( $\bar{X} = 129.90$ ) ve son çocuk olanların ( $\bar{X} = 132.75$ ) olduğu saptanmıştır. ANOVA sonuçlarında, annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının doğum sıralarına göre anlamlı düzeyde bir fark yaratmadığı görülmektedir [ $F(2-97)=1.69$ ,  $p>.05$ ].

Çizelge 5.18'de görüldüğü gibi, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları eşlerinin doğum sırası ilk olanlar için 129.32, ortanca çocuk ya da

ortancalardan biri olanlar için 130.22, son olanlar için 129.80'dir. ANOVA sonuçlarında babaların Empatik Beceri Ölçeği ortalama puanları arasında anne doğum sırasına göre anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır [ $F(2-97)=.20$ ,  $p>.05$ ].

Bu bulgu, çocukların bakış açısı alma beceri düzeyleri üzerinde kendi doğum sıralarının etkisinin olmamasına bağlanabilir. Ceyhan'ın (1993), annelerin ve babaların empatik eğilim düzeyleri üzerinde bazı değişkenlerin etkisinin belirlenmesi amacı ile yaptığı araştırmasında da, doğum sırası açısından annelerin empatik eğilim düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları Çizelge 5.19'da verilmiştir.

Çizelge 5.19 Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU	ANNE ÖĞRENİM DÜZEYİ	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Anne Empatik Beceri	Lise mezunu	32	126.84	14.41	98	2.72	.008
	Üniversite mezunu	68	137.36	23.97			
Baba Empatik Beceri	Lise mezunu	32	122.87	18.14	98	2.52	.014
	Üniversite mezunu	68	133.02	20.07			

\*  $p < .01$  \*\* $p < .05$

Üniversite mezunu annelerin empatik beceri ortalama puanları (  $\bar{X} = 137.36$  ), lise mezunu annelerin ortalama puanlarından (  $\bar{X} = 126.84$  ) yüksektir. Anne öğrenim düzeyi dikkate alındığında, üniversite mezunu babaların empatik beceri ortalama puanlarının (  $\bar{X} = 133.02$  ), lise mezunu babaların ortalama puanlarından (  $\bar{X} = 126.84$  ) daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Annelerin öğrenim düzeyinin empatik beceri puan ortalamaları üzerinde bir farklılığa neden olduğu saptanmıştır. [ $t(98)=2.72$ ,  $p < .01$ ]. Bu bulgu annelerin empatik beceri düzeyleri ile öğrenim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Babaların empatik becerileri eşlerinin öğrenim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir [ $t(98)=2.52$ ,  $p < .05$ ].

Üniversite mezunu annelerin hem kendilerinin hem de eşlerinin empatik beceri düzeyleri, lise mezunu annelerin empatik beceri düzeylerinden daha yüksektir. Empatinin doğuştan getirilen bir yetenek olduğunu savunan araştırmacıların yanı sıra, empatinin empati eğitim programı ile de arttığını savunan araştırmacılar (Payne *et al.* 1972, Guzzetta 1976, Fine and Therrien 1977, Cottle 1987, Bilbery 1990, Pecukonis 1990, Kalliopuska and Titinen 1991, Tanrıdağ 1992, Kalliopuska and Ruokonen 1993, Yılmaz 2003) bulunmaktadır.

Araştırma bulgularımız ile paralellik gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Tanrıdağ (1992), ruh sağlığı hizmetlerinde çalışan personelin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Deneklerin öğrenim

düzeylerinin empatik beceri ve eğilim üzerinde anlamlı bir farklılığa yol açtığı ve bu farklılığın lisans üstü eğitimin lehine olduğu saptanmıştır. Özcan (2002), dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeyi ile aile işlevlerinin incelenmesi üzerine yaptığı çalışma sonucunda, anne öğrenim düzeyinin anne empati düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğunu bulmuştur. Ünal (2003), empatik iletişim eğitiminin, okul öncesi çocuğu olan annelerin empatik beceri düzeylerine etkisini araştırdığı çalışmasında, öğrenim düzeyi lise ve üniversite olan annelerin empatik beceri puanlarının öğrenim düzeyi ilk ve ortaokul olan annelerden daha yüksek olduğunu saptamıştır. Uçmaz-Halicioğlu (2004), annelerin empatik beceri düzeyi ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, anne öğrenim düzeyinin annenin empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğunu saptamıştır. Annelerin öğrenim düzeyi arttıkça hem anne hem de babanın empatik beceri düzeyi artmaktadır. Empati eğitim programları da bireylerin empatik beceri düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, üniversite mezunu anneler, kendi kişisel gelişimleri için daha çok çaba harcıyor olabilirler. Kağıtçıbaşı (1981) da, öğrenim düzeyinin artmasıyla annelerin çocukları ile daha sağlıklı iletişim kurmaları konusunda kendilerini yetiştirmeye eğilimleri olduklarını belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı üniversite mezunu annelerin empatik becerilerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca üniversite mezunu olup empatik becerileri yüksek olan annelerin eşleri ile etkileşimleri sonucu, onların da empatik becerileri olumlu yönde etkileniyor olabilir.

Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.20'de verilmiştir.



Çizelge 5.20 Araştırmaya dahil edilen babaların yaşına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

BABA YAŞI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU					
	N	Anne Empati		Baba Empati		
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$		
31-35 yaş	37	133.94 ± 23.57		125.21 ± 16.23		
36-40 yaş	34	135.00 ± 20.08		131.67 ± 21.77		
41 yaş ve üzeri	29	132.89 ± 22.34		133.37 ± 21.58		
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası		69.418	2	34.709	.71	.931
Gruplarıçi		47304.582	97	487.676		
TOPLAM		47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI		KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası		1268.621	2	634.310	1.612	.205
Gruplarıçi		38180.539	97	313.614		
TOPLAM		39449.160	99			

Çizelge 5.20 incelendiğinde, annelerin Empatik Beceri Ölçeği ortalama puanları eşleri 31-35 yaş için 133.94, 36-40 yaş için 135.00, 41 yaş ve üzerinde olanlar için 132.89'dur. ANOVA sonuçlarında annelerin Empatik Beceri Ölçeği ortalama puanları üzerinde eşlerinin yaşına göre anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir [F(2-97)=.71, p>.05].

Çizelge 5.20'de, yaşı 31-35 arasında olan babaların empatik beceri ortalama puanlarının ( $\bar{X} = 125.21$ ), yaşı 36-40 arasında olan babaların puanlarından ( $\bar{X} = 131.67$ ) ve yaşı 41 ve üzerinde babaların ( $\bar{X} = 133.37$ ) puanlarından düşük olduğu gözlenmektedir. ANOVA sonuçlarında, babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu

ortalama puanları üzerinde yaşlarına göre anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır [F(2-97)=1.61, p>.05].

Annelerin ve babaların empatik beceri düzeyi üzerinde baba yaşının etkisinin olmaması beklenen bir sonuçtur. Baba yaşının baba empatik beceriyi etkilemediği dikkate alındığında, eşlerinin empatik becerilerinin baba yaşından etkilenmemesi de doğal bir sonuçtur. Yapılan benzer araştırma sonuçlarında da baba yaşının baba empati düzeyi üzerinde bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur. Özcan (2002), dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeyi ile aile işlevlerinin incelenmesi üzerine yaptığı çalışma sonucunda, baba yaşının baba empati düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur. Yıldırım (1991) tarafından yapılan rehber öğretmenlerin empatik eğilim ve beceri düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelediği araştırmada, empatik beceri düzeyinde yaşa bağlı olarak anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. Yıldırım'ın (2001), boşanma ile eşlerin empatik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, yaş değişkeninin baba empati düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını bulmuştur. Buna karşılık, çocukların diğer bireylerin duyguları ile ilgilenmeleri yaşla birlikte değişmektedir. Yedi yaşında olan bir çocuk okul öncesi dönem çocuğuna oranla diğer insanların duygularını anlamada ve üzüntüler ile ilgilenmede daha yeteneklidir. Büyük çocuklar üzüntülü olan bireyi rahatlatmada daha başarılıdırlar. Köksal-Akyol ve Körükçü'ye (2003) göre, empati gelişim aşamaları dikkate alındığında belirli bir yaşa kadar empati gelişimi devam etmektedir, ancak, yetişkinlik döneminde yaşla birlikte empati gelişimi yavaşlamakta ya da değişmemektedir.

Araştırmaya dahil edilen babaların kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.21'de verilmiştir.

Çizelge 5.21 Araştırmaya dahil edilen babaların kardeş sayısına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

BABA KARDEŞ SAYISI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU					
	N	Anne Empati		Baba Empati		
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$		
2 – 3 kardeş	56	133.35 ± 22.63		128.08 ± 18.13		
4 – 5 kardeş	26	136.15 ± 16.06		138.65 ± 21.85		
6 kardeş ve üzeri	18	132.88 ± 27.20		122.22 ± 19.08		
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p	
Gruplararası	165.980	2	82.990	.171	.843	
Gruplarıçi	47208.020	97	486.681			
TOPLAM	47374.000	99				
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p	Anlamlı Fark
Gruplararası	3235.611	2	1617.805	4.333	.016*	2-3, 2-4, 3-4
Gruplarıçi	36213.549	97	373.336			
TOPLAM	39449.160	99				

\*p<.05

Çizelge 5.21 incelendiğinde, annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları 2-3 kardeşe sahip babalar için 133.35, 4-5 kardeşe sahip babalar için 136.15, 6 ve üzerinde kardeşe sahip babalar için 132.88'dir. ANOVA sonuçlarına bakıldığında; annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları üzerinde eşlerinin kardeş sayısına göre anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir [F(2-97)=.17, p>.05]. Bu bulgu, Çizelge 5.17'deki sonuçlar dikkate alındığında, anne kardeş sayısının da anne empatik beceri üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmamasına bağlanabilir.

Babaların empatik beceri ortalama puanları arasında en yüksekten en düşüğe doğru olmak üzere, 4-5 kardeşe sahip olanlar için  $\bar{X} = 138.65$ , 2-3 kardeşe sahip olanlar için  $\bar{X} = 128.08$ , 6 ve üzerinde kardeşe sahip olanlar için  $\bar{X} = 122.22$  olduğu saptanmıştır. ANOVA sonuçları incelendiğinde; babaların kardeş sayısına göre babaların empatik beceri ortalama puanları üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu görülmektedir. [ $F(2-97)=4.33$ ,  $p<.05$ ]. Başka bir ifadeyle, babaların empatik beceri düzeyleri kardeş sayılarına bağlı olarak anlamlı bir şekilde değişmektedir. Anlamlı farklılık iki-üç kardeş ile dört-beş kardeş arasında; iki-üç kardeş ile altı kardeş ve üzerinde olanlar arasında; dört-beş kardeş ile altı kardeş ve üzerinde olanlar arasında bulunmuştur.

Kardeşi olan babalar, sosyal çevreleri dışında kardeşleri ile de iletişimde bulunmaktadır. Hatta bazı durumlarda benzer durumları yaşadıkları için, kardeşler birbirini daha çok anlamaktadırlar. Bunun sonucunda da birisinin kendisini anlamasına ihtiyacı olduğunda kardeşi ile bunu giderdiği zamanlar olmaktadır. Bu nedenle, baba kardeş sayısı baba empatik beceri üzerinde etkili olmuş olabilir. Kardeş sayısı altıdan fazla olunca, kardeşler arası paylaşım, duyguların paylaşımı, iletişim kurma daha az olabilir. Dört-beş kardeşin görüşüp paylaşım içerisinde bulunma fırsatları daha çok olabilir. Ancak, kardeş sayısı altıdan fazla olunca kardeşlerin buna fırsatları olmayabilir. Akboy ve Baysal (1994) da, Eğitim Bilimleri öğrencilerinin empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması konulu araştırmalarının sonucunda, kardeş sayısındaki artışın empatik eğilimi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmaya dahil edilen babaların doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları Çizelge 5.22'de verilmiştir.

Çizelge 5.22 Araştırmaya dahil edilen babaların doğum sırasına göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve ANOVA sonuçları

BABA DOĞUM SIRASI	EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU				
	N	Anne Empati		Baba Empati	
		$\bar{X} \pm S$		$\bar{X} \pm S$	
İlk çocuk	36	132.61 ± 25.63		129.05 ± 18.81	
Ortanca çocuk / ort. biri	40	135.95 ± 18.97		129.40 ± 20.99	
Son çocuk	24	132.83 ± 20.93		131.50 ± 20.61	
ANNE EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	254.211	2	127.106	.262	.770
Gruplarıçi	47119.789	97	485.771		
TOPLAM	47374.000	99			
BABA EMPATİK BECERİ VARYANS ANALİZİ SONUÇLARI	KT	Sd	KO	F	p
Gruplararası	95.671	2	47.836	.118	.889
Gruplarıçi	39353.489	97	405.706		
TOPLAM	39449.160	99			

Çizelge 5.22 incelendiğinde annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları eşlerinin doğum sırası ilk olanlar için 132.61, ortanca çocuk ya da ortancalardan biri olanlar için 135.95, son olanlar için 132.83 olduğu görülmektedir. ANOVA sonuçlarında annelerin Empatik Beceri Ölçeği ortalama puanları üzerinde eşlerinin doğum sırasının anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır [F(2-97)=.26, p>.05]. Babaların doğum sırasının kendi empatik becerileri üzerinde etkili olmaması, annelerin empatik becerileri üzerinde bir fark yaratmamış olabilir.

Doğum sırası ilk olan babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanlarının (  $\bar{X} = 129.05$  ) ve ortanca çocuk ya da ortancalardan biri olan babaların

puanlarının ( $\bar{X} = 129.40$ ) birbirine yakın olduğu görülmektedir. Doğum sırası son olan babaların Empatik Beceri leği-B Formu ortalama puanları  $\bar{X} = 131.50$ 'dir. Araştırma sonucunda babaların empatik beceri ortalama puanları üzerinde doğum sıralarına göre anlamlı düzeyde bir fark olmadığı saptanmıştır [ $F(2-97) = .12, p > .05$ ].

Araştırma sonucunda, baba doğum sırasının empatik beceri düzeyini etkilemediği bulunmuştur. Ceyhan (1993), annelerin ve babaların empatik eğilim düzeyleri üzerinde bazı değişkenlerin etkisinin belirlenmesi amacı ile yaptığı araştırmasında, doğum sırası açısından babaların empatik eğilim düzeyleri üzerinde önemli bir farklılık olmadığını saptamıştır. Bu araştırma sonucu bulgumuzu destekler niteliktedir.

Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri leği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları izelge 5.23'te sunulmuştur.

Çizelge 5.23 Araştırmaya dahil edilen babaların öğrenim düzeyine göre annelerin ve babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ilişkin ortalamaları, standart sapmaları ve t-testi sonuçları

EMPATİK BECERİ ÖLÇEĞİ-B FORMU	BABA ÖĞRENİM DÜZEYİ	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Anne Empatik Beceri	Lise mezunu	34	132.29	18.86	98	.55	.552
	Üniversite mezunu	66	134.87	23.36			
Baba Empatik Beceri	Lise mezunu	34	125.47	15.00	98	1.75	.083
	Üniversite mezunu	66	132.00	21.86			

Çizelge 5.23'te görüldüğü gibi baba öğrenim düzeyi dikkate alındığında, üniversite mezunu olan annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu puan ortalamalarının  $\bar{X} = 134.87$ , lise mezunu annelerin ortalama puanlarının  $\bar{X} = 132.29$  olduğu görülmektedir. Baba öğrenim düzeyine göre üniversite mezunu babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu puan ortalamalarının (  $\bar{X} = 132.00$  ), lise mezunu babaların puan ortalamalarına (  $\bar{X} = 125.47$  ) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Annelerin Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları eşlerinin öğrenim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(98)=.55, p>.05]. Babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu ortalama puanları öğrenim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(98)=1.75, p>.05].

Üniversite mezunu babaların empati beceri düzeyinin, lise mezunu babalara göre daha yüksek olduğu görülmekle birlikte, araştırmada baba öğrenim düzeyine göre anne ve baba empati düzeyinin değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bazı araştırma sonuçları bulgularımızı desteklemektedir. Yıldırım'ın (1991), bazı değişkenler açısından rehber öğretmenlerin empatik eğilim ve beceri düzeylerini, incelediği araştırmasında, empatik beceri düzeyinde eğitim düzeyine (ilköğretim, lise ve dengi, yüksekokul) bağlı olarak anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. Yıldırım (2001) ve Özcan (2002) da, yaptıkları çalışmalar sonucunda, baba öğrenim düzeyinin baba empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığını saptamışlardır.

Araştırmaya dahil edilen çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açışı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ve anne-babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ait Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları Çizelge 5.24'te verilmiştir.



Çizelge 5.24 Araştırmaya dahil edilen çocukların Algısal, Bilişsel ve Duygusal Bakış Açısı Alma Testi'nden aldıkları puanlara ve anne-babaların Empatik Beceri Ölçeği-B Formu'ndan aldıkları puanlara ait Pearson Korelasyon Katsayısı önemlilik testi sonuçları

BAKIŞ AÇISI ALMA BECERİSİ	Empatik Beceri	
	ANNE EMPATİK BECERİ	BABA EMPATİK BECERİ
Algısal Bakış Açısı Alma	.122	- .109.
Bilişsel Bakış Açısı Alma	-.116	- .066
Duygusal Bakış Açısı Alma	.049	.035
ANNE EMPATİK BECERİ	-	.196

Çizelge 5.24 incelendiğinde, annelerin empatik beceri puanları ile çocukların algısal ( $r = .122$ ), bilişsel ( $r = -.116$ ) ve duygusal ( $r = .049$ ) bakış açısı alma beceri puanları arasında ve babaların empatik beceri puanları ile çocukların algısal ( $r = -.109$ ), bilişsel ( $r = -.066$ ) ve duygusal bakış açısı alma beceri puanları ( $r = .035$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır ( $p > .05$ ). Ayrıca annelerin empatik beceri puanları ile babaların empatik beceri puanları arasında ( $r = .196$ ) anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ( $p > .05$ ).

Yapılan bu araştırmanın bulgularına bakıldığında altı yaş grubundaki çocukların algısal, bilişsel ve duygusal bakış açısı alma becerileri ile annelerin ve babaların empatik becerileri arasında önemli bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Araştırmaya alınan çocukların yaş grubu altı olduğu dikkate alındığında, çocukların bakış açısı alma becerilerinin gelişiminin devam ettiği söylenebilir. Çünkü, empatinin gelişimi, diğer gelişim alanlarında olduğu gibi birdenbire olmamakta ve süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Empatinin erken çocukluk döneminde çocuk-ebeveyn ilişkilerinden itibaren gelişmeye başladığı ileri sürülmektedir. Orta çocukluk döneminin başlarında (6-12 yaş) çocuklar benmerkezcilikten henüz çıkmaya başlamaktadırlar ve çocuklar rol almaya ya da belli bir durumda diğer kişinin

gösterebileceği tepkiyi hayal etmeye ve oynamaya yönelmektedirler. Ancak, bu dönemde empatinin gelişiminde somut düşüncenin sınırlılıkları vardır, empatik tepkiler büyük ölçüde anlık somut olaylar ve sorunlar tarafından uyarılırlar. Yedi yaşında olan çocuklar, okul öncesi dönem çocuklarına oranla diğer insanların duygularını anlamada daha yeteneklidirler. Bu nedenle, yaşa bağlı olarak çocukların başkalarının rolüne girebilmelerinde benmerkezcilikten uzaklaştıkları ve başkalarının yerine kendini koyabilmede daha başarılı oldukları düşünülebilir. Bunlar, bilişsel gelişime paralel olarak gerçekleşmektedir. (Eisenberg 1982, Köksal 1997, Köksal 2000b, Köksal-Akyol 2003, Köksal-Akyol 2005). Ridley *et al.* (1982), 3,5-5 yaşlarındaki 20 (12 erkek, 8 kız) okul öncesi çocuğa empati eğitimi vermişlerdir. Deney grubundaki çocuklara empati eğitimi verilirken, çocuklara değişik durumlarda duygularını tanımları öğretilmiştir. Sonuçta, çocukların diğer insanın duygusunu hissedebilme yeteneğinin arttığı, fakat duygusunu tanımlamada bir ilerleme sağlayamadıkları bulunmuştur. Bu araştırmanın sonucu, empatinin gelişimi ile ilgili kuramsal açıklamaları ve araştırma sonuçlarımızı destekler niteliktedir.

Araştırmada, anne ve babaların empatik becerileri arasında da herhangi bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Ceyhan (1993) tarafından yapılan araştırma sonucu bu bulgumuzu desteklemektedir. Annelerin ve babaların empatik eğilim düzeyleri üzerinde bazı değişkenlerin etkisinin belirlenmesi amacı ile yaptığı araştırma sonucunda, annelerin ve babaların empatik eğilim düzeyleri arasında önemli bir ilişki olmadığını saptamıştır.

Buna karşılık anne, baba ve çocuk arasında empati beceri düzeyi açısından anlamlı ilişki bulunan çalışmalar da vardır. Özcan (2002), yaptığı çalışma sonucunda, anne ve baba empatik beceri düzeyi arasında pozitif yönde bir korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Eisenberg and Mc Wolly (1993), annelerin ve ergenlerin empati ile ilgili özellikleri ve sosyalleşme durumlarını görmek amacıyla çocukların sempati, kişisel üzüntü ve bilişsel bakış açısı ile annelerinin çocuk yetiştirme uygulamaları arasındaki ilişkiyi, sekiz yıllık bir süre boyunca incelenmişlerdir. Sonuç olarak, çocukların bakış açısı ve anne bakış açısı arasında pozitif korelasyon görülmüştür. Ancak, bu araştırmalarda, çalışılan çocukların daha büyük yaşlarda olduğu dikkati çekmektedir.

Köksal-Akyol ve Körükçü'den (2003) alınan bilgiler ışığında Hoffman'a göre bu çocuklar, empati gelişiminin empati (10 yaş-yetişkin) aşamasında yer almaktadırlar.

Kohut, empatiye değinen bir psikoanalisttir. Kohut, çocuğun büyütülmesi esnasında annenin empatik becerilerinin öneminden bahsetmiştir. Annenin empatik tepkilerindeki eksikliğin bebeğin ihtiyaçlarının karşılanmasını etkileyebileceğini belirterek çocukta empatik becerilerin gelişiminde anne-babanın empatik olup olmamasının büyük ölçüde etkili olduğunu söylemiştir. Empatik becerisi düşük düzeydeki ailelerin çocuklarının da empatik beceri düzeylerinin düşük olduğunu belirtmiştir (Feshbach 1990). Bu bilgiler ışığı altında, bizim araştırma örneğimizde yer alan çocukların ise henüz altı yaşında oldukları düşünüldüğünden çocukların bakış açısı alma becerileri ile anne-babaların empatik becerileri arasındaki ilişki önemsiz çıkmış olabilir. Empatik ilişkilerin kurulduğu bir ailede, çocukların da empati düzeylerinin artabileceği söylenebilir. Empatisi düşük annelerin ve babaların çocuklarının da empati seviyesinin düşük olma olasılığı artmaktadır.

## 6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, altı yaş grubundaki çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerilerinde çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, anne-baba öğrenim düzeyinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek; çocuğun cinsiyetinin, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, ailedeki çocuk sayısının, anne-baba yaşının, kardeş sayısının, doğum sırasının ve öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik becerilerinde farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek, çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma beceri düzeyleri ile anne-babaların empatik beceri düzeyleri arasında ve annelerin empatik beceri düzeyleri ile babaların empatik beceri düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını saptamak amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda; çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne ve baba yaşının, anne ve baba öğrenim düzeyinin çocuğun algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerisi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa neden olmadığı bulunmuştur ( $p>.05$ ). Çocuğun cinsiyetinin, kardeş sayısının, doğum sırasının, anaokuluna devam süresinin, anne-baba yaşının, anne-baba doğum sırasının, baba öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik beceri düzeyi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa neden olmadığı saptanmıştır ( $p>.05$ ). Anne kardeş sayısının annelerin ve babaların empatik beceri düzeyinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık; baba kardeş sayısının babaların empatik beceri düzeyi üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır ( $p<.05$ ). Anne öğrenim düzeyinin annelerin ve babaların empatik beceri puanları üzerinde .01 ve .05 düzeylerinde anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır. Yapılan korelasyon katsayısı önemlilik testi sonucunda çocukların algısal, bilişsel, duygusal bakış açısı alma becerileri ile annelerin ve babaların empatik beceri düzeyleri arasındaki ilişki ile anne-baba empatik beceri arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan önemli olmadığı bulunmuştur ( $p>.05$ ).

Küçük yaşlardan itibaren empatik becerinin geliştiği, okul öncesi dönem çocuğuna oranla okul çağı çocuğunun daha empatik tepkiler verdiği bilinmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalarda, empati yeteneğinin okul öncesi dönem çocuklarında bir eğitim yöntemi ile geliştirilebileceği belirlenmiştir. Ayrıca yapılan literatür çalışması sonucunda Türkiye’de okul öncesi çocuklarda empatinin gelişimi üzerinde durulmadığı, yurt dışında ise 1960’lardan beri uzmanların bu konu ile ilgilendikleri ve çeşitli çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.

Empatik anlayış tutumu, tüm insan ilişkilerinde sağlıklı iletişimin kurulabilmesinde gerekli koşullardan birisidir. Empatik anlayış tutumunu gerçekleştirebilen bir kimse, meslek ve de özel yaşantısında çevresindeki kimselerle olan etkileşiminde onlardaki gelişimi kolaylaştırıcı bir öge olabilir. Empati, insan ilişkilerinde oldukça önemli bir faktördür, çünkü her insan anlaşılma ihtiyacını duyar. Birey, karşısındaki kişi tarafından düşüncelerinin, hissettiklerinin anlaşılmasını ister. Empatik anlayış iletişim çatışmalarını engelleyerek daha olumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Bu nedenle empatik bir toplum oluşturulabilmesi için bireylerin empatik becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmalarının gerekli olduğu düşünülmektedir. Sosyal çevrenin olumsuz şartlarını en aza indirgeyerek çocukta var olan iletişim kurma becerisinden yola çıkarak çocukların bakış açısı alma becerilerini ortaya çıkaracak ve içinde bulunan empati gelişim düzeyini destekleyecek çalışmaların yapılması birey ve toplum için oldukça önemli bir faktördür.

Ailelere yönelik hazırlanan empati eğitim programlarının uygulanmasında ve anne-babaların empatik davranış hakkında bilinçlendirilmesinde anne-babalara seminerler verilebilir ve grup toplantıları düzenlenebilir. Anne-baba okullarında, aile danışma merkezlerinde anne-baba eğitimi kapsamına empati konusu dahil edilerek anne-babalara yönelik uygulamalı çalışmalar (drama, rol canlandırma dramatizasyon vb.) yapılabilir. Okulda, evde çocuktan aileye eğitim verilebilir.

Milli Eğitim Bakanlığı ve sivil toplum örgütlerinin işbirliği ile Milli Eğitim Bakanlığı 2002 Okul Öncesi Eğitim Programı kapsamına empati ile ilgili hedefler ve kazanılması beklenen davranışlar eklenebilir, empatik becerinin geliştirilmesine

yönelik programlar hazırlanabilir. Milli Eğitim Bakanlığı, halk eğitim merkezleri personeline, öğretmenlere, sivil toplum örgütlerine empati eğitimi verebilir ve bu konuda hizmet içi eğitim organizasyonları düzenleyebilir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında, öğretmenlere yönelik empati eğitim programları oluşturularak etkili iletişim biçimleri kazandırılabilir, empati eğitimi verilebilir ve bu eğitimin okul öncesi dönemdeki çocukların bakış açısı alma düzeylerini olumlu yönde geliştirecek kalitede olmasına dikkat edilebilir. Öğretmenler, eğitim programı kapsamında çocukların bakış açısı alma becerilerini destekleyici çalışmalar yapabilirler.

Çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili alanlarda çalışan çocuk gelişimi uzmanları, psikologlar, pedegoglar, sosyologlar okul öncesi çocuklarının empatik becerilerini ölçmeye yönelik testlerin geliştirilmesine katkıda bulunabilirler ve aynı zamanda özellikle okul öncesi dönem ve okul çağı çocukların empatik becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasını destekleyebilirler.

Bundan sonra planlanacak çalışmalarda, çocukların gelişimleri, benlik kavramları, kullandıkları çoklu zeka alanları ile empatik becerileri arasındaki ilişki incelenebilir. Okul öncesi eğitimi alan ve almayan çocukların empatik becerileri karşılaştırılabilir. Okul öncesi dönem çocuklarının empatik becerileri ve anne-babaların empatileri arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalar daha büyük bir örneklem üzerinde yapılabilir. Çocuklara ve annelere-babalara empati eğitimi verilerek empati düzeyinin inceleneceği karşılaştırmalı çalışmalar planlanabilir.

## KAYNAKLAR

- Akboy, R. ve Baysal, A. 1994. Eğitim bilimleri bölümü öğrencilerinin empatik beceri ve empatik eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve karşılaştırılması. I. Eğitim Bilimleri Kongresi, 28-30 Nisan, Adana.
- Akın, Y. 2002. Altı yaş grubu çocuklarında başkasının bakış açısını alma yetisi üzerinde eğitici drama programının ve aile tutumlarının etkisinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akkoyun, F. 1982. Empatik anlayış üzerine. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 15 (2); 65-69.
- Alver, B. 1998. Bireylerin uyum düzeyleri ile empatik becerileri arasındaki ilişkiler. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Anonim, 2002. 36-72 aylık çocuklar için okul öncesi eğitim programı. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. Ya-Pa Yayınları, İstanbul.
- Aronfeed, J. 1968. Conduct and conscience: The socialization of internalized control over behaviour. Academic Press, New York.
- Baltaş, Z. ve Baltaş, A. 1993. Stres ve başa çıkma yolları. 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Baltaş, Z. ve Baltaş A. 1999. Bedenin Dili. 22. Basım, Remzi Kitabevi, 166 s., İstanbul.
- Bandura, A. 1969. Principles of behavior modification. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Barnett, M. A. 1990. Empathy and related responses in children. In: Empathy and Its Development. Eisenberg, N. and Strayer, J. (Eds.), Cambridge University Press, p. 146-163, Cambridge.
- Barrett-Lennard, G. T. 1962. Dimensions of therapist response as causal factors in therapeutic change. Psychological Monographs, 76 (43, Whole No. 562).
- Barrett-Lennard, G. T. 1981. The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. Journal of Counseling Psychology- XXVII, 2; 91-100.
- Batson, C. D. 1987. Prosocial motivation: Is it ever truly altruistic? In: Advances In Experimental Social Psychology. L. Berkowitz (Eds.), Academic Press, 20; 65-122, New York.
- Bayam, G., Şimşek, E.U. ve Dilbaz, N. 1993. Üç farklı meslek grubunda empatik beceri düzeylerinin karşılaştırılması. Kriz Dergisi, 3 (1-2); 182-184.
- Bernadett-Shapiro, S., Efremsaft, D. and Shapiro, J. 1996. Father participation in childcare and the development of empathy in sons: An empirical study. Family Therapy, 23; 77-93.
- Bilbery, G. D. 1990. The Effects of computer client simulation training on two measures of empathy. Dissertation Abstracts International, 50; 8.
- Boccia, M. and Campos, J. 1989. Maternal emotional signals, social referencing, and infants' reactions to strangers in empathy and related responses. New Directions for Child Development, 44; 25-49.
- Borke, H. 1971. Interpersonal perception of young children: Egocentrism or empathy? Developmental Psychology, 5 (2); 263-269.

- Bryant, B. 1982. An index of empathy for children and adolescents. *Child Development*, 53; 413-425.
- Büyüköztürk, Ş. 2005. Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Pegem A Yayıncılık, 5. Baskı, 201 s., Ankara.
- Carkhuff, R. R. 1969. *Helping and human relations: Vol: 1*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Ceyhan, A. A. 1993. Ana-babaların empatik eğilim düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Clark, K. B. 1980. Empathy a neglected topic in psychological research. *American Psychologist*, 35(2); 187-190.
- Corey, G. 1982. *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Gerald Corey Brooks, Cole Publishing Company, California.
- Cottle, L. 1987. Effects of four training conditions upon married couples empathic ability, perception of spouse's empathy, marital intimacy, and marital satisfaction. *Dissertation Abstracts International*, 49; 4.
- Cüceloğlu, D. 1993. *Yeniden insan insana*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Davis, M. H. 1983a. Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44 (1); 113-126.
- Davis, M. H. 1983b. The effects of dispositional empathy on emotional reactions and helping: A multidimensional approach. *Journal of Personality*, 51 (2); 167-184.
- Davis, M. H. 1996. *Empathy a social psychological approach*. Boulder, Westview Press, Colorado.
- Davis, M. and Franzoi, S. 1991. Stability and change in adolescent self conciousness and empathy. *Journal of Research in Personality*, 25; 70-87.
- Donahue, M. C. 1997. Empathy: Putting yourself in another person's shoes. *Current Health*, 24 (3); 22-25.
- Dökmen, Ü. 1986. Yüz ifadeleri konusunda verilen eğitimin duygusal yüz ifadelerini teşhis becerisi ve iletişim çatışmalarına girme eğilimi üzerine etkisi. Doktora tezi (basılmamış), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dökmen, Ü. 1987. Empati kurma becerisi ile sosyometrik statü arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2); 103-108.
- Dökmen, Ü. 1988. Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (1-2); 155-190.
- Dökmen, Ü. 1990. Yeni bir empati modeli ve empatik becerinin iki farklı yaklaşımla ölçülmesi. *Psikoloji Dergisi*, 7 (24); 45-50.
- Dökmen, Ü. 2004. *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati*. Sistem Yayıncılık, 363 s., İstanbul.
- Dworetzky, J.P. 1990. *Introduction to child development*. Forth Edition. West Publishing Company, p. 1-612, New York.
- Dymond, R. 1949. A scale for measurement of empathy ability. *Journal Consulting Psychology*, 13, 127-133. Alınan kaynak: Wispe, L. 1990. History of the Concept of Empathy. In: *Empathy and Its Development* Eisenberg,



- N. and Strayer, J. (Eds.). Cambridge University Press, p. 17-37, Cambridge.
- Eisenberg, N. 1982. Social development. The child development in social context. (Eds. C.B. Kopp and J.B. Krakow). Addison Publishing Company, p. 1223-281, London.
- Eisenberg, N. and Mc Wolly, S. 1993. Socialization and Related emotions and maternal practices to children's comforting behavior. *Journal of Experimental Child Psychology*, 55; 131-150.
- Eisenberg, N. and Strayer, J. 1990. Empathy and its development. Cambridge University Press, Cambridge.
- Eisenberg, N. and Lennon, R. 1983. Sex differences in empathy and related capacities. *Psychological Bulletin*, 94 (1); 100-131.
- Elkind, D. 1985. Egocentrism Redux. *Developmental Review*, 5; 218-226.
- Eroğlu, N. 1995. Empatik eğilim düzeyleri farklı annelerin çocuklarının uyum ve başarı düzeyleri. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Eysenc, H. 1960. The development of moral values in children: The contribution of learning theory. *British Journal of Educational Psychology*. 30; 11-21.
- Feffer, M. and Suchotliff, L. 1966. Decentring implications of social interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4; 415-422.
- Feshbach, N. D. 1975. Empathy in children: Some theoretical and empirical considerations. *The Counselling Psychologist*, 5; 25-30.
- Feshbach, N. D. 1990. Parental empathy and child adjustment maladjustment, In: *Empathy and Its Development*. Eisenberg, N. and Strayer, J. (Eds.). Cambridge University Press, p. 271-292, Cambridge.
- Feshbach, N. D. and Roe, K. 1968. Empathy in Six and Seven Year Olds. *Child Development*, 39; 133-145.
- Fine, V. K. and Therrien, M. E. 1977. Empathy in the doctor-patient relationship: Skill training for medical students. *Journal of Medical Education*, 52; 752-757.
- Flavell, J. H., Botkin, P. T., Fry, C. L., Wright, J. W. and Jarvis, P. E. 1968. The development of role-taking and communication skills in children. New York: Wiley.
- Ford, M. E. 1979. The construct validity of egocentrism. *Psychological Bulletin*, 86 (6); 1169-1188.
- Hinchey, F. S. and Gavelek, J. R. 1982. Empathic responding in children of battered mothers. *Child Abuse and Neglect*, 6 (4); 395-401.
- Gander, M. J. and Gardiner, H. W. 1995. Çocuk ve ergen gelişimi. (Yaz. Haz. Bekir Onur). 2. Baskı, İmge Kitabevi.
- Geçtan, E. 1981. Psikanaliz ve sonrası. Hür Yayıncılık, İstanbul.
- Geçtan, E. 1984. Çağdaş yaşam ve normal dışı davranışlar. Maya Yayınları, İstanbul.
- Giblin, P. 1996. The essence of marriage and family therapy? *Family Journal*, 4 (3); 229-236.
- Gladstein, G. A. 1983. Understanding empathy: Integrating counseling, developmental, and social psychology perspectives. *Journal of Counseling Psychology*, 30 (4); 467-482.
- Gladstein, G. A. and Feldstein, J. C. 1983. Using film to increase counselor empathic experiences. *Counselor Education and Supervision*, 125-131.

- Goldstein, A. P. and Michaels, G. Y. 1985. Empathy: Development, training and consequences. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, assoc. Pub.
- Greenberg, L. S. and Goldman, R. L. 1988. Training in experiential therapy. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 56 (5); 696-702.
- Grusec, J. E. and Redler, E. 1980. Attribution, reinforcement and altruism: A Developmental Analysis. *Developmental Psychology*, 16; 525-534.
- Guzzetta, R. 1976. Acquisition and transfer of empathy by the parents of early adolescents through structured learning training. *Journal of Counseling Psychology*, 23 (5); 449-453.
- Hease, R. F. and Tepper, D. T. 1972. Nonverbal components of empathic communication. *Journal of Counseling Psychology*, 19; 417-424.
- Hietolahti-Ansten, M. and Kalliopuska, M. 1990. Self-system and empathy among children actively involved in music. *Perceptual and Motor Skills*, 71 (3p-2); 1364-1366.
- Hoffman, M. L. 1975. Developmental synthesis of affect and cognition and its implications for altruistic motivation. *Developmental Psychology*, 11; 607-622.
- Hoffman, M. L. 1977. Empathy, its development and prosocial implications. Nebraska symposium and motivation. University of Nebraska Press, 25; 169-218.
- Hoffman, M. L. 1979. Development of moral thought, feeling and behavior. *American Psychologist*, 34 (10); 958-966.
- Hoffman, M. L. 1984. Interaction of affect and cognition in empathy, In: *Emotions, Cognition and Behaviour*. C. Izard, J. Kagan, R. Zajonc (Eds.). Cambridge University Press, p. 103-131, Cambridge.
- Hoffman, M. L. 1994. The contribution of empathy to justice and moral judgment. (Eds. B. Puka). *Reaching Out*. Garland Publishing Inc. New York.
- Hoffman, M. L. and Levine, L. E. 1976. Early sex differences in empathy. *Developmental Psychology*, 12 (6); 557-558.
- Hogan, R. 1969. Development of an empathy scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33; 307-316.
- Jersild, A. 1978. Çocuk psikolojisi. (çev. Gülseren Günçe). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Johnson, J. A., Cheek, J. M. and Smither, R. 1983. The structure of empathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45; 1299-1312.
- Kağıtçıbaşı, Ç. 1981. Çocuğun değeri. Türkiye'de değerler ve doğurganlık. Gözlem Matbaacılık, 181 s., İstanbul.
- Kalliopuska, M. and Ruokonen, I. 1993. A study with a follow-up the effects of music education on holistic development of empathy. *Perceptual and Motor Skills*, 76; 131-137.
- Kalliopuska, M. 1983. Relationship between moral judgment and empathy. *Psychological Reports*, 53; 575-578.
- Kalliopuska, M. 1991. Empathy among children in music. *Perceptual and Motor Skills*, 72; 383-386.
- Kalliopuska, M. 1992. Holistic empathy education among pre-school and school children. Paper Present at the International Scientific Conference Comenius Heritage and Education of Man. 23-27; 1-20, Prague.

- Kalliopuska, M. and Titinen, U. 1991. Influence of two developmental programmes on the empathy and prosociability of pre-school children. *Perceptual and Motor Skills*, 72; 323-328.
- Kalkınç, F. 2003. Okul evde başlar. Nobel Yayın Dağıtım, 288 s., İzmir.
- Karapınar, Y. 2005. Öğrencilerin gözünden sosyal bilgiler derslerinde gerçekleştirilen empati etkinliklerini değerlendirmek: Bakalım öğrenciler neler düşünüyor. *Eğitim Araştırmaları*, 18; 97-114.
- Kasari, C., Freeman, S. F. N. and Bass, W. 2003. Empathy and response to distress in children with down syndrome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44 (3); 424-431.
- Koestner, R., Weinberger, J., and Franz, C. 1990. The family origins of empathetic concern. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (4); 709-717.
- Kohlberg, L. 1969. Stage and Sequence: The cognitive - developmental approach to socialization. (Eds. D. Goslin). *Handbook of Socialization Theory and Research* Skokie, III.: Rand McNally. “Alınmıştır” Akkoyun, F. 1987. Empatik Eğilim ve Ahlaki Yargı, *Psikoloji Dergisi*, 6 (21); 91-97.
- Köksal, A. 1997. Müzik eğitimi alan ve almayan ergenlerin empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Köksal, A. 2000a. Çocuklarda Empatinin Gelişmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 66; 1-7.
- Köksal, A. 2000b. Müzik eğitimi alma, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre ergenlerin empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18; 99-107
- Köksal-Akyol, A. 2005. Erken Çocukluk Döneminde Empati Gelişimi. *Çoluk-Çocuk Anne Baba Eğitimci Dergisi*, 51; 12-13.
- Köksal-Akyol, A. ve Körükçü, Ö. 2003. Çocuklarda empati gelişimi ve bilişsel gelişimin incelenmesi. OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı, *Kültürlerin Buluşması: Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimine Yansımaları*. s. 149-165, Kuşadası.
- Krevans, J. and Gibbs, J. C. 1996. Parents use of inductive discipline: Relations to children's empathy and prosocial behaviour. *Child Development*, 67; 3263-3277.
- Kurdek, L. A. and Rodgon, M. M. 1975. Perceptual, cognitive and affective perspective taking in kindergarden through sixth grade children. *Developmental Psychology*, 11 (5); 643-650.
- Lipsitt, N. 1993. Development of empathy in children: The contribution of maternal empathy and communication style. PHD, Ohio.
- Marcia, J. 1990. Empathy and psychotherapy. In: *Empathy and Its Development* Eisenberg. N. and Strayer, J. (Eds.). Cambridge University Press, p. 81-103, Cambridge.
- Mehrebian, A and Epstein, N. 1972. A measure of emotional empathy. *Journal of Personality*, 40; 525-543.
- Miller, P. A. 1997. Emotional cognitive behavioral and temperament characteristics of high-empathy children. *Motivation and Emotion*, 21 (1); 109-126.
- Moore, B. S. 1990. The origins and development of empathy. *Motivation and Emotion*, 14 (2); 75-80.

- Moreno, J. L. 1977. Psychodrama, Vol 1. (4 ed.). Beacon House. "Alınmıştır"
- Dökmen, Ü. 1988. Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 2 (1-2); 155-190.
- Nelson, D. D. 1971. A study of personality adjustment among adolescent children with working and nonworking mothers. The Journal of Educational Research, 64 (7); 328-330.
- Öz, F. 1998. Son sınıf hemşirelik öğrencilerinin empatik eğilimleri, empatik becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişki. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2 (2); 32-38.
- Özalp, B. 1993. Nevrotik ve normal kadın ve erkeklerin empatik becerilerinin karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özbek, A. ve Leutz, G. 1987. Psikodrama: Grup psikoterapisinde sahnesel etkileşim. Grup Psikoterapileri Derneği, Has-soy Matbaası, Ankara.
- Özcan, C. T. 2002. Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anne-babalarının empati düzeyi ile aile işlevlerinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ankara.
- Özcan, C., Oflaz, F. ve Türkbay, T. 2003. Dikkat Eksikliği Aşırı Hareketlilik Bozukluğu ve Binişik Karşıt Olma -Karşı Gelme Bozukluğu Olan Çocukların Anne-Babalarının Empati Düzeylerinin Karşılaştırılması. <http://www.cgrs-der.org.tr/103-108.pdf>, 10 (3); 108-114. Erişim Tarihi:17.07.2004.
- Payne, P. A., Weiss, S. D. and Kapp, R. A. 1972. Didactic, experiential and modeling factors in the learning of empathy. Journal of Counseling Psychology, 19 (5); 425-429.
- Payne, P. A., Winter, D. E. and Bell, G. E. 1972. Effects of supervisor style on the learning of empathy in supervision analogue. Counselor Education and Supervision, 11; 262-269.
- Pecukonis, E. V. 1990. A cognitive/affective empathy training program of ego development in aggressive adolescent females. Adolescence. 12(97); 59-76.
- Pervin, L.A. 1989. Personality Theory and Research, Fifth Edition. John Willey and Sons Inc., s. 205-206, New York.
- Pitchers, W. D. 1994. Process evaluation of a group therapy component designed to enhance sex offenders empathy for sexual abuse survivors. Behaviour, Research and Therapy, 32; 565-570.
- Pitchers, W. D. 1999. Empathy. Journal of Interpersonal Violence, 14 (3); 257-285.
- Poresky, R.N. and Hendrix, C. 1990. Differential effects of pet presence and pet-bonding on young children. Psychological Reports, 67; 51-54.
- Pruden, C. W. 1976. The effects of role playing and trainee feedback in the development of selected facilitative skills. Dissertation Abstracts International, 37; 4142-4143A.
- Radke-Yarrow, M. and Zahn-Waxler, C. 1984. Roots, Motives and Pattern in Children's Prosocial Behaviour, In: Development and Maintenance. E. Staub (Ed.) of Prosocial Behaviour. New York: Plenum.

- Ridley, C. A., Vaughn, S. R. and Wittman, S. K. 1982. Developing empathic skills: A model for preschoolchildren. *Child Study Journal*, 12; 89-97.
- Roberts, W. and Strayer, J. 1996. Empathy, emotional expressiveness and prosocial behaviour. *Child Development*, 67; 449-470.
- Rogers, C. R. 1951. *Client-centered therapy: Its current practices, implications and theory*, Houghton Mifflin Co, Boston.
- Rogers, C. R. 1967. The therapeutic conditions antecedent to change: A therapeutic view. In: *The Therapeutic Relationship and Its Impact: A study of Psychotherapy with Schizophrenics*. C. R. Rogers (Eds). Madison WI: University of Wisconsin Press.
- Rogers, C. R. 1983. Empatik olmak, değeri anlaşılmamış bir varoluş şeklidir. (Çev: Füsün Akkoyun). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1); 103-124.
- Sarıyüce-Körükçü, Ö. 2004. Altı yaş grubundaki çocukların özsaygı düzeyleri ile anne empatik becerilerinin incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış), Ankara Üniversitesi.
- Shechtman, Z. and Basheer, O. 2005. Normative beliefs supporting aggression of Arab children in an intergroup conflict. *Aggressive Behavior*, 31 (4); 324-335.
- Shovholt, T. M. 1974. Basic training in interpersonal communication for elementary students. *Dissertation Abstracts International*, 3; 829A.
- Starcevic, V. and Piontek, C. M. 1997. Empathic understanding revisited: Conceptualisation, controversies, and limitations. *American Journal of Psychotherapy*, 51 (3); 317-328.
- Staub, E. 1990. Commentary on part 1 (Historical and Thoritical Perspectives) In: *Empathy and its Development*. Eisenberg N. and Strayer, J. (Eds.). Cambridge University Press, p. 103-115, Cambridge.
- Stephan, V. G. and Finlay, K. 1999. The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55 (4); 729-747.
- Stern, D., Hofer, L., Haft, W. and Dose, J. 1985. Affect attunement: The sharing of feeling states between mother and infant by means of inter-modal fluency. In: *Social Perception in Infants*. T. M. Field, N. A. Fox (Eds). Norwood NJ: Ablex.
- Strayer, J. 1995. Verbal and facial measures of children's emotion and empathy. *Journal of Experimental Child Psychology*. 59; 299-316.
- Strayer, J. and Roberts, V. 2004. Children's anger emotional expressiveness and empathy : Relations with parents empathy emotional expressiveness, and parenting practices. *Social Development*, 13; 229-255.
- Sypher, B. D. and Sypher, H. E. 1983. Perceptions of communication ability: Self monitoring in an organizational setting. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9; 297-304.
- Şener, T. 1996. 4-5 yaş anaokulu çocuklarında dramatik oyunun ve inşa oyununun bakış açısı alma becerisine etkisi. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tanrıdağ, Ş. R. 1992. Ankara'daki ruh sağlığı hizmetlerinde çalışan personelin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Trommsdorff, G. 1991. Child rearing and children's empathy. *Perceptual and Motor Skills*, 72; 387-390.
- Truax, C. B. and Carkhuff, R. 1967. *Towards effective counseling and psychotherapy: Training and Practice*. Chicago: Aldine.
- Truax, C. B., Carkhuff, R., and Douds, J. 1964. Toward an integration of didactic and experimental approaches to training in counseling and psychotherapy. *Journal of Counseling Psychology*, 11; 240-247.
- Uçmaz-Halıcıoğlu, İ. 2004. Annelerin empatik beceri düzeyleri ile çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ulutaş, İ. 2005. Anasınıfına devam eden altı yaş çocuklarının duygusal zekalarına duygusal zeka eğitiminin etkisinin incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, C. 1972. İnsanları anlama kabiliyeti. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5 (3-4); 71-93.
- Ünal, F. 2003. Empatik iletişim eğitiminin okul öncesi çocuğu olan annelerin empatik beceri düzeylerine etkisi. Doktora tezi (basılmamış), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Van der Mark, I. L., Van Ijzendoorn, M. H. and Bakermans, M. J. 2002. Development of empathy in girls during the second year of life: Associations with parenting attachment and temperament. *Social Development*, 11 (4); 451-469.
- Vatansever, N. 2002. Farklı liselerde öğrenim gören öğrencilerin okullara girişte ve bitirirken sahip oldukları iletişim becerilerinin belirlenip kıyaslanması. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Voltan-Acar, N. 1994. *Terapötik iletişim kişilerarası ilişkiler*. 2. Basım, H. Ü. Yayınları, Ertem Matb., s.14-15, Ankara.
- Weiner, D. 1985. Spontaneous, Causal Thinking. *Psychological Bulletin*, 97; 74-84.
- Wiemann, J. M. 1977. Explication and Test of a model of communicative competence. *Human Communication Research*, 3; 195-213.
- Wispe, L. 1986. The distinction between sympathy and empathy: To call for a concept a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (2); 314-321.
- Yavuzer, H. 2002. *Çocuk psikolojisi*. Remzi Kitabevi, 22. basım, s. 140-141, İstanbul.
- Yıldırım, A. 2001. Boşanma ile eşlerin empatik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yıldırım, İ. 1991. Rehber öğretmenlerin empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. 1. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildirisi.
- Yılmaz, A. 1994. Okulöncesi çocukların mekansal bakış açısını dikkate alma yeteneği. (ed: Y. Topsever, M. Görenli), VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. 21-23 Eylül, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, İzmir.
- Yılmaz, A. 2003. Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi (Basılmamış), Ankara.

- Yüksel, A. 2004. Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2); 341-354.
- Zubaroglu, S. 1996. Türkiye’de çocuklu eşler arasında iletişim biçimleri ve iletişim çatışmalarının düzenlenmesi. IX. Ulusal Psikoloji Kongresi, Bursa.

## ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Vuslat Oğuz

Doğum Yeri : Avanos

Doğum Tarihi : 02.10.1982

Medeni Hali : Bekar

Yabancı Dili : İngilizce

### Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Antalya Muratpaşa Lisesi (1996-1999)

Lisans : Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu  
(1999-2003)

Yüksek Lisans : Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü  
Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü)  
Anabilim Dalı (2003-2006)

### Yayımları (SCI ve diğer):

Baran, G., Aydoğan, Y. ve Oğuz, V. 2004. Spor Yapan ve Yapmayan 12-17 Yaş Grubundaki Ergenlerin Aile Ortamlarının ve Benlik Kavramı Düzeylerinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Dergisi, 6; 69-86.

Köksal-Akyol, A. ve Oğuz, V. 2005. Milli Eğitim Bakanlığı 2002 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programı ile Montessori Yaklaşımı Arasındaki Benzerlikler. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 28-30 Eylül, Denizli.